

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні

Хмельницький
2013

Хмельницький інститут
Імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української православної
церкви Блаженнішого Володимира
Міжрегіональної Академії управління персоналом

*Актуальні питання державотворення та
захисту прав людини в Україні*

Хмельницький 2013

Редакційна колегія:

Білий Л.Г., кандидат педагогічних наук, директор Хмельницького інституту МАУП; **Авсієвич А.В.**, доктор філософії в галузі права (Phd), в.о. завідувача кафедри комерційного та трудового права; **Андрушко А.В.**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри комерційного та трудового права; **Барабаш-Тимофієва О.П.**, старший викладач, викладач-методист кафедри фундаментальних дисциплін з правознавства; **Кривов В.Г.**, доктор філософії в галузі права (Phd), старший викладач кафедри комерційного та трудового права; **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін; **Парандій В.О.**, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін; **Трач О.М.**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри комерційного та трудового права; **Трембіцький А.М.**, кандидат історичних наук, снс, доцент кафедри комерційного та трудового права.

Рецензенти:

Логінова С.М., кандидат юридичних наук, суддя Хмельницького міськрайонного суду
Кравчук С.Й., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Хмельницького національного університету

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 5 від 29 травня 2013 р.)*

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб.наук.пр. за матеріалами зас. кругл. ст., 12 грудня 2012 р. / гол ред. Л.Г. Білий. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького інституту МАУП, 2013. – 178 с.

Зважаючи на свободу наукової думки редакційна колегія не редагувала матеріали. За зміст статей несуть відповідальність автори.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом
Хмельницький інститут, 2013

© Автори статей

ЗМІСТ

Білий Л. Г. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА.....	6
Якимчук Т.В. ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	9
Авсієвич А. В. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	14
Базай Н. В. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ.....	18
Барабаш-Тимофієва О. П. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ ПРАВА НА ОСВІТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	30
Барабаш О. С. МЕДИЧНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ.....	39
Бевза Ю. П. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ АВТОМАТИЗОВАНОЮ ОБРОБКОЮ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ.....	42
Вашеняк І. Б. ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ.....	44
Вільчинська С. Б. ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО ПРАЦЮ.....	49
Вільчинська С. Б. СТАНДАРТИ НЕДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ РЕКЛАМИ: МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ ТА ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ.....	54
Головата Г. В. ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	57
Григоренко О. П. РЕЛІГІЯ І УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В 1960-2013 РОКАХ.....	62

Григоренко О. П. ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНКИ ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ В ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	69
Гріца О. І. ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ.....	78
Гуменюк О. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ УМОВИ.....	81
Дацюк О.А. ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ СТОСУНКИ: СПРОБА БОГОСЛОВСЬКОГО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ.....	88
Думанська І. Ю. СТВОРЕННЯ БАЗИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В АСПЕКТІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	92
Зьолка В. Л. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН В ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ.....	96
Кошман А. В. ПРАВА ДІТЕЙ НА ВИЩУ ОСВІТУ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	99
Кривов В. Г. ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ	101
Матвеева Л. В. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАР- СЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ.....	104
Мельничук О. П., Мельничук С. Л. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ В США ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НАУКОВО- ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ.....	106
Мота А. Ф. ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	110
Оробчук О. С. ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....	114

Охман О. В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ, СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ І ЗБРОЇ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ.....	117
Парандій В. О. ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	118
Піхур А. В. ПРАВО НА ЗДІЙСНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СВІТЛІ РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН.....	125
Токарчук О. М. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ВНЗ І-ІІ РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ.....	132
Трембіцький А. М. СХИЛЕННЯ (ЧИ СХИЛЯННЯ) ДО РОЗГОЛОШЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ: ПОНЯТТЯ, СКЛАДОВІ, ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	137
Трофименко К. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	146
Шацький А. П. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В АСПЕКТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ...	150
Шнурова Я. Г. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ.....	152
Юхимович А. Л. ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ.....	160
Якимчук У. І., Вільчинська С. Б. ДОТРИМАННЯ НОРМ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ КРИЗИ.....	162
Ящук В. С. ЩОДО ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	166
Ящук О. В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА.....	170

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Проблема реалізації прав людини і громадянина має універсальний характер, вона є предметом дослідження як галузей суспільствознавства, так і правових наук. У різні часи проблема прав людини була політико-правовою, набувала філософського, релігійного, етичного значення.

За оцінками вітчизняних та зарубіжних експертів принцип верховенства права є одним із провідних у функціонуванні цивілізованих суспільств. Право розглядається як основа регулювання суспільного життя і взаємовідносин між його суб'єктами. Право визнається вищою цінністю суспільства, яку приймають, підтримують і на регулятивну силу якої покладаються громадяни, суспільні групи, держава. Цей принцип визначає взаємовідносини держави і громадянського суспільства, насамперед у сфері реалізації основних прав і свобод людини. Через право громадянське суспільство контролює державу, ставить її діяльність у чітко визначені конституційні межі. Водночас держава визнає права і свободи людини, гарантує і захищає їх, не допускає неправового втручання своїх представників у їхню діяльність. Принцип верховенства права виявляється у пріоритеті конституцій і законів країни перед іншими актами державних органів, громадяни мають змогу оскаржити в судовому порядку й скасувати незаконні рішення.

Міжнародні стандарти прав людини розуміють як закріплені в міжнародних нормах загальновизнані положення, які встановлюють мінімальний обов'язковий «поріг» забезпечення прав людини у демократичному суспільстві та визнають їх нормативний зміст на рівні національного законодавства. Регламентуючи основи міжнародного співробітництва, стаття 9 Конституції України визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, а укладення договорів, які суперечать Конституції, можливе лише після внесення відповідних змін до неї. Відповідно до ст.19 Закону України «Про міжнародні договори України», якщо договором встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Отже, конституційний принцип верховенства права гарантує реалізацію прав людини, однак на практиці порушення прав і свобод стало звичним явищем.

В умовах розвитку України і державі, і громадянському суспільству необхідно утверджувати верховенство права. На думку М.І. Михальченка цей принцип лише декларується та на заваді його реалізації постають клановість, олігархічність, що унеможливлюють життя за нормами закону і моралі. З огляду на це проблема взаємодії держави і громадянського суспільства в забезпеченні принципу верховенства права в Україні є надзвичайно актуальною і, мабуть, вічною [4, с. 88, 92].

За формально-юридичними ознаками текст нашого Основного Закону відповідає кращим взірцям сучасних європейських конституцій. Недаремно,

даючи оцінку Конституції України, Європейська комісія «Демократія через право» (Венеціанська комісія) високо її оцінила власне як юридичний документ. При цьому Венеціанська комісія спеціально зазначила: «в тексті Основного Закону закладено належні основи для розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави, бажання забезпечити захист усіх прав, гарантованих Європейською Конвенцією з прав людини у повному обсязі та здійснити їхнє практичне втілення» [7, с. 12].

В Україні на сьогодні досить актуальною є проблема ефективного використання потенціалу Конституції для державотворчого процесу, втілення її приписів у реальне життя, визначення чинників, які негативно впливають на реалізацію конституційних норм. Конституційні норми втілюються в Конституції України здебільшого у вигляді норм-засад і є нормами узагальненого порядку (право на працю, право на відпочинок, оплату праці тощо). Вони деталізуються у поточному галузевому законодавстві, саме це дає можливість створити ефективний механізм реалізації функцій держави, захисту відповідних прав людини і громадянина. Формальна визначеність засад Конституції України має суттєве значення для розкриття регулятивного потенціалу Основного Закону, адже вони загальнообов'язкові на всій території держави. На їхній основі приймаються всі інші підзаконні акти, які мають відповідати і не суперечити Конституції.

Регулювання конституційних засад на практиці не завжди відповідає сучасним умовам повсякденного життя, тому наукове розроблення проблем реалізації прав людини в галузях права не залишається незмінним, оскільки має динамічний характер, виробляючи нові наукові погляди та позиції на потребу регулювання певного кола суспільних відносин. На думку О. Стасів «проблему подолання прогалин у чинному законодавстві має бути вирішено шляхом узгодження перспективних поглядів вчених із сучасними концепціями розвитку окремих галузей права, спрямованих на врегулювання суспільних відносин в Україні» [6, с. 174].

Особливого значення конституційні засади набувають при реалізації норм права, в першу чергу тоді, коли відсутня конкретна норма права і є потреба застосувати аналогію закону і навіть аналогію права.

Конституційні права і свободи людини і громадянина не є вичерпними (ст.22 Конституції України). Це виражається у zasadі «дозволено все, що не заборонено законом». При цьому під час прийняття нових нормативно-правових актів або внесенні змін та доповнень до чинних не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

У сучасній системі прав людини на перше місце виходить забезпечення так званих «прав другого покоління», ці права є менш розвиненими й гарантованими, аніж особисті та політичні, а відтак і менш захищені в судовому порядку. Політичні та особисті права часто називають негативними у тому розумінні, що держава тут, на відміну від забезпечення соціальних та економічних прав, не зобов'язана вживати позитивних дій для їх забезпечення, а повинна утримуватися від посягання на політичні права і свободи.

Процесу законотворчості обов'язково повинна передувати детальна розробка

критеріїв, а саме слід визначитись у переліку правових засобів, що дадуть змогу реалізувати конституційні права:

- визначення об'єктів конституційного регулювання;
- розробку кола суб'єктів конституційних правовідносин;
- регулювання правових відносин повинно бути максимально зорієнтоване на попередження будь-якої шкоди здоров'ю та інтересам людини тощо;
- крім закріплення матеріальних норм, необхідно передбачити процедурні механізми їх опосередкування.

У ст.3 Конституції України проголошується «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Тому конституційні права та свободи не тільки визнаються державою, але й захищаються як необхідна умова її існування.

У теорії права превалює точка зору, що забезпечення прав людини більш широке поняття по відношенню до реалізації прав. «Під забезпеченням конституційних прав і свобод розуміється система їх гарантування, тобто система загальних умов і юридичних засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію», – зазначає М.В. Вітрук [1, с. 195-196].

«Забезпечення прав і свобод людини – це створення умов для здійснення прав і свобод людини. Воно включає такі три елементи державної діяльності: сприяння для здійснення прав і свобод людини...; охорона прав і свобод людини...; захист прав і свобод людини (відновлення порушення правомірного стану, притягнення порушників до відповідальності)» [5, с. 45].

А.М. Колодій та А.Ю. Олійник вважають, що механізм реалізації суб'єктивних прав – це єдність правових засобів, за допомогою яких матеріалізуються права і свободи людей. У вузькому розумінні, він включає такі елементи, як юридично значуща діяльність суб'єктів, а також стадії реалізації суб'єктивного права [3, с. 218].

У процесі діяльності державного органу питання забезпечення прав людини і громадянина посідає значне місце, оскільки є його головним конституційним обов'язком.

Так, у літературі виділяють основні напрямки розвитку компетенції органів внутрішніх справ, як частини юридичних гарантій реалізації конституційних екологічних прав та свобод:

- створення умов для дійсної реалізації громадянами своїх прав та свобод (планування та координація дій);
- забезпечення безпосередньої реалізації прав та свобод громадян (наприклад, забезпечення права на захист конституційних екологічних прав);
- профілактики правопорушень, що посягають на екологічні права та свободи громадян;
- охорону (захист) конституційних екологічних прав та свобод людини і громадянина;
- відтворення порушених прав та свобод [2, с. 218].

Отже, верховенство права – це фундаментальний принцип сучасного

правопорядку в світі, за твердженням видатного теоретика права Е. Томпсона, є «дієвим інструментом стримування влади і захисту громадян від посягань тієї ж влади і визнається загальним універсальним благом». Принцип визнається у ст.8 Конституції України, є визначальним як у законотворчій, так і у правозастосовчій практиці, має бути пріоритетним у національному праві та в усіх сферах правовідносин, реалізується завдяки відповідним механізмам на універсальному, регіональному та національному рівнях. Стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного та правового розвитку будь-якої держави і суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Витрук Н.В. Социально-правовой механизм реализации конституционных прав и свобод / Н.В. Витрук // Конституционный статус личности в СССР / под ред. Б.Н. Топорнина – М.: Юрид. лит.-ра, 1980. – С. 195–196.
2. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини й громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: Автореф. дис. ... к.ю.н. / С.Г. Грицкевич. – К., 2002.
3. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посібн. / А.М. Колодій, А.Ю.Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
4. Рудич Ф.М. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібн. / Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан та ін. – К.: Либідь, 2008. – 440 с.
5. Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М. Рабінович. – Харків: Вид-во «Право», 1997. – 154 с.
6. Стасів О. Сутність конституційних положень, що визначають основи регулювання праці в Україні / О. Стасів // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2009. – Вип. 49. – С. 172–178.
7. Стецюк П. Конституція України як цінність, гарантія національної державності українського народу / П. Стецюк. – Львів: Видавництво АСТРОЛЯБІЯ, 2004. – 38 с.

Т. В. Якимчук

ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Одним із важливих напрямків діяльності Державної пенітенціарної служби України на даний час є і залишається питання дотримання прав і свобод людини в органах і установах виконання покарань, а також співробітництво з міжнародними організаціями в частині обміну досвідом з цього питання. Адже одночасно з процесами демократизації суспільства, серйозні перетворення відбулися і в місцях позбавлення волі, насамперед у питаннях гуманізації відбування покарань, умов утримання, визнання людини, її прав і свобод головними цінностями.

Серед передбачених кримінальним законодавством 12-ти видів кримінальних покарань, виконання більшості (7-ми), на сьогоднішній день, покладено на органи та установи кримінально-виконавчої системи, тобто Державної пенітенціарної служби України. Серед таких покарань: позбавлення права обіймати певні посади та займатися певними видами діяльності, громадські роботи, виправні роботи,

арешт, обмеження волі, позбавлення волі та довічне позбавлення волі.

Виконання перелічених видів покарань відповідно до діючого законодавства в Україні забезпечують 182 установи, серед яких:

- 99 виправних колоній для засуджених, які в свою чергу поділяються на колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки;
- 13 виправних колоній для засуджених жінок, які поділяються на колонії мінімального та середнього рівнів безпеки;
- 8 виховних колоній для утримання неповнолітніх засуджених;
- 24 виправних центри для утримання засуджених до обмеження волі;
- 32 слідчих ізоляторів, на яких відповідно до Закону України «Про попереднє ув'язнення» покладено обов'язок утримання осіб, відносно яких судом обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту;
- 6 лікувальних закладів, які розміщені при установах виконання покарань;
- 697 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, на яких покладено виконання покарань, що не пов'язані з позбавленням волі.

Всього в місцях позбавлення волі станом на 01.12.2012р. трималося близько 149 тис. осіб, серед яких понад 32 тис. в слідчих ізоляторах. На обліках підрозділів кримінально-виконавчої інспекції перебувало понад 153 тис. осіб.

Що стосується кримінально-виконавчої системи нашої області, то її можна охарактеризувати наступним чином. На території області розташовані 4 виправні колонії, Хмельницький слідчий ізолятор та 25 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, об'єднаних у 8 міжрайонних відділів. Також на території області в цьому році введено в дію Хмельницьке училище підвищення кваліфікації та перепідготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби. Серед виправних колоній області:

- Ізяславська виправна колонія (№31) – мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання для чоловіків засуджених вперше за вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості;

- Шепетівська виправна колонія (№98) – середнього рівня безпеки для тримання чоловіків засуджених вперше за тяжкі та особливо тяжкі злочини. На базі цієї установи розміщений арештний дім з лімітом наповнення 40 осіб та багатoproфільний лікувальний заклад на 120 ліжко-місць, який обслуговує засуджених з установ виконання покарань 5-ти західних областей;

- Райківецька виправна колонія (№78) – середнього рівня безпеки для засуджених чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;

- Замкова виправна колонія (№58) – максимального рівня безпеки для тримання засуджених до довічного позбавлення волі, засуджених яким смертна кара заміненa на довічне позбавлення волі або позбавлення волі на певний строк, засуджених за умисні особливо тяжкі злочини та злочини скоєні в установах виконання покарань. На базі цієї установи створений та діє сектор для осіб засуджених до довічного позбавлення волі з лімітом наповнення на 110 осіб;

- Хмельницький слідчий ізолятор забезпечує тримання осіб, відносно яких судом обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту. Також в СІЗО відбувають покарання засуджені до позбавлення волі, які залишені для робіт з господарського обслуговування;

- 25 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції організовують виконання кримінальних покарань, що не пов'язані із позбавленням волі та адміністративних стягнень у виді громадських та виправних робіт.

Всього в установах виконання покарань нашої області утримується понад 5 тис. осіб, серед яких біля 4,5 тис. засуджених до позбавлення волі та 120 засуджених до довічного позбавлення волі.

Характеризуючи криміногенний склад засуджених, котрі утримуються у виправних колоніях області, слід відмітити, що засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини понад 3,5 тис. (74,3 % від загального числа засуджених), із них за:

- умисне вбивство при обтяжуючих обставинах – 597;
- вбивство на замовлення (кілерів) – 26;
- грабежі та розбої – 979;
- зґвалтування – 158;
- засуджених, яким смертну кару замінено на позбавлення волі – 27.

Зважаючи на досить складний криміногенний склад засуджених, що утримуються в установах кримінально-виконавчої системи персоналом вживаються заходи щодо забезпечення належних комунально-побутових умов, медико-санітарного забезпечення поєднанні із забезпеченням відповідних режимних вимог та надійної охорони. При цьому проведення всіх заходів в установах здійснюється з обов'язковим дотриманням Конституційних прав та свобод людини.

Питання дотримання прав людини в місцях позбавлення волі є предметом повсякденної кропіткої роботи та співпраці представниками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та спостережних комісій, які здійснюють громадський контроль за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань.

Органи та установи виконання покарань є складними структурними утвореннями, які виконують різноманітні соціальні, юридичні, педагогічні, виробничо-господарські функції. Але всі вони носять яскраво виражений виховний характер і підпорядковані головній меті – виправленню та ресоціалізації засуджених.

Ось чому працівники цих органів та установ є виконавцями найгострішої форми державного примусу, учасниками вирішення найважливішого завдання – виправлення та ресоціалізації осіб, які стали на шлях злочину, зміцнення дисципліни і законності. Вони зобов'язані добре знати правовий статус засуджених, оскільки від чіткого знання і уміння застосовувати відповідні норми законодавства залежить фактична реалізація засудженими своїх прав і виконання покладених на них обов'язків. Ця вимога є неодмінною умовою встановлення правильних (заснованих на законі) взаємовідносин між персоналом установ виконання покарань і засудженими, а також підвищення ефективності роботи пенітенціарної установи.

Особи, які відбувають покарання, як громадяни України володіють правами і свободами, які згідно із ст. 3 Конституції визнаються найвищою соціальною цінністю. Це обумовлює наявність особливих вимог до нормативних актів, що закріплюють правовий статус засуджених, до обмежень їх загально-цивільних

прав і свобод. Крім цього, закріплення правового статусу засуджених водночас визначає встановлення меж і форм діяльності персоналу установ і органів виконання покарань, іншими словами, встановлює гарантію забезпечення законності в його діяльності.

Соціально-правове призначення правового статусу осіб, які відбувають покарання, останнім часом не обмежується вирішенням завдань лише у сфері правоохоронної діяльності. Україна, як правонаступник Радянського Союзу, є учасником численних міжнародних договорів, вона визнає низку резолюцій і рішень міжнародних організацій, насамперед ООН, з питань дотримання прав засуджених. До таких документів відносяться: Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ратифікована Верховною Радою України 24 січня 1997 р.); Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями (1955 р.); Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (1979 р.); Звід принципів захисту всіх осіб, яких піддають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1989 р.); Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила, 1965 р.) та ін.

Розвиток правового статусу засуджених, особливо з урахуванням міжнародних актів, є своєрідним показником бажання і можливості України дотримуватися взятих на себе зобов'язань, впливає на її міжнародний авторитет.

В умовах відбування покарань засуджені особи користуються усіма правами, гарантованими Конституцією України.

З метою забезпечення конституційного права засуджених на отримання загальної освіти, розвитку загальноосвітнього навчання засуджених, як одного з основних засобів їх виправлення та ресоціалізації, сприяння соціальній адаптації засуджених після звільнення, у всіх установах виконання покарань Хмельницької області забезпечено роботу загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів.

При установах області функціонує три вечірніх школи (у Райківській, Шепетівській та Ізяславській виправних колоніях), класи з вечірньою формою навчання при Замковій виправній колонії та в Хмельницькому слідчому ізоляторі організовано навчання неповнолітніх осіб за екстернатною формою. На сьогоднішній день зараховано до загальноосвітніх навчальних закладів 472 учня. Всього, за роки функціонування, а це з 2002 по 2012 роки було отримано 360 свідоцтв про отримання базової середньої освіти та 703 атестатів про повну загальну середню освіту. *(В середньому за рік в установи області прибуває близько 510 засуджених які не мають повної загальної, базової середньої, початкової освіти та 14 засуджених є не писемними, з перших днів відбування покарання вони зараховуються до навчальних закладів установ виконання покарань).*

Для забезпечення права на здобуття вищої освіти підписано угоди з Хмельницьким національним університетом, Хмельницьким університетом управління та права та Хмельницьким інститутом МАУП, відповідно до яких засуджені за власні кошти можуть навчатися за дистанційною формою і отримати освіту рівня молодшого спеціаліста та магістра. Сьогодні один засуджений в

Ізяславській виправній колонії (№31) здобуває вищу освіту (*Хмельницький національний університет*) та з моменту підписання угод про співробітництво з вишами області ще 7 засуджених скористалися правом на здобуття вищої освіти.

Для професійного навчання засуджених у виправних колоніях області створені навчальні центри. На сьогодні в центрах засуджені /спішно опановують такі професії, як токар, фрезерувальник, верстатник деревообробних верстатів, чоботар, шліфувальник, електрик, зварювальник, кравець та інші. Впродовж року в установах отримують робітничі професії близько 700 засуджених.

Для забезпечення права засуджених на свободу світогляду та віросповідання, сприяння духовному розвитку засуджених підтримується тісний зв'язок з представниками Української православної церкви, Римо-католицької церкви, Греко-католицької церкви та багатьох інших релігійних конфесій. У всіх виправних колоніях за останні роки побудовано православні храми за якими закріплені священнослужителі, які систематично проводять богослужіння та інші релігійні заходи. Виховний вплив релігії сприяє тому, що віруючі засуджені практично не допускають порушень режиму відбування покарання, краще реагують на заходи виховного впливу. Більш того, зважаючи на позитивний вплив релігії, нами дозволено проводити у виправних колоніях таїнства сповіді, хрещення та вінчання. Таким правом тільки за останніх кілька років скористалося близько 350 засуджених (*15 вінчань, 23 хрещень та 240 таїнств сповіді з них 3 засуджених до довічного позбавлення волі*).

Під час святкування в установах області великих релігійних та державних свят проводяться виставки творів художньо-прикладної творчості. Твори переможців таких виставок були неодноразово представлені на благодійних виставках майстрів декоративно-прикладного мистецтва, організованих Хмельницькою єпархією Української православної церкви.

Для забезпечення права засуджених, які відбувають покарання у виправних установах області на дозвілля, відпочинок, участь у культурному житті створена відповідна матеріально-технічна база, розвинена система клубної роботи, працюють спортивні секції, різноманітні гуртки прикладної творчості, художньої самодіяльності. У зв'язку із забезпеченням цього права проводяться конкурси, виставки, як в установах виконання покарань, так і на рівні управління області. Так, вже традиційно, щорічно до Дня Незалежності України в установах області проводиться конкурс художньо-прикладної творчості засуджених. Заключний етап конкурсу передбачає організацію виставки кращих творів засуджених в обласному центрі. В цьому році така виставка проходила в серпні в приміщенні обласної бібліотеки для юнацтва. Слід зазначити, що засуджені із задоволенням приймають участь у такого роду заходах, оскільки це не тільки допомагає їм творчо реалізувати себе, але й розвинути свої здібності, з рештою, здобути нові спеціальності, які допоможуть їм у житті після звільнення з місць позбавлення волі.

Окрім цього, для забезпечення права на дозвілля та відпочинок в установах діють: спортивні майданчики, кімнати психоемоційного розвантаження, кімнати виховної роботи, секції з шахів та шашок, настільного тенісу. Організуються відповідні турніри, змагання між засудженими відділення та установи, після чого

переможці яких нагороджуються грамотами та подарунками.

З метою надання засудженим права на інформацію, кожне з відділень забезпечене кольоровим телевізором, радіоточками, з яких вони узнають про останні новини в Україні та світі. Для проведення правороз'яснювальної роботи із засудженими у відділеннях виготовлені інформаційні стенди, на яких розміщується найновіша різнопланова інформація, систематично проводяться інформаційні години на різну тематику, радіолекторії. Організуються зустрічі з юристами та іншими фахівцями, в ході яких засудженим роз'яснюються вимоги чинного законодавства, їх права та обов'язки.

З метою повного інформування засуджених про права та свободи, встановлені Загальною декларацією прав людини в загальноосвітніх навчальних закладах установ області із засудженими проводяться уроки «Права людини» та інші заходи інформаційного, освітнього та виховного характеру, організовуються тематичні експозиції з історії розвитку Міжнародних правозахисних концепцій.

Одним із важливих є право на охорону здоров'я, включаючи отримання всіх видів медичної допомоги. Вона включає у себе первинну медико-санітарну та спеціалізовану медичну допомогу як у амбулаторно-поліклінічних, так і стаціонарних умовах залежно від медичного висновку. З цією метою в кожній з виправних колоній функціонують медичні частини. При Шепетівській виправній колонії (№98) діє міжобласний багатoproфільний лікувальний заклад терапевтичного напрямку, в якому засуджені чоловіки можуть отримати кваліфіковану медичну допомогу. До речі, даний лікувальний заклад обслуговує засуджених, що утримуються в установах виконання покарань 5-ти областей.

Підсумовуючи свій виступ, слід зазначити, що кримінально-виконавча система за останнє десятиріччя пройшла багато етапів реформування, спрямованих на відповідність умов відбування покарання до Європейських стандартів. Їх основною метою є забезпечення та дотримання конституційних прав людини та виховання за період відбування покарання правослухняної і суспільносвідомої особистості.

А. В. Авсієвич

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Захист суб'єктивних цивільних прав у тій чи іншій формі є об'єктивною необхідністю. Сьогодні у уповноваженого суб'єкта є широкий вибір форм захисту його цивільних прав. Проте, наявність декількох форм захисту права ставить перед законодавцем проблему розмежування їх використання. А отже, перед суб'єктом права виникає питання про ефективність та доцільність використання тієї чи іншої форми захисту.

Саме тому для здійснення повного теоретико-правового аналізу вказаної

теми, слід визначити основні форми здійснення захисту цивільних прав та виділити основні особливості, які впливають на визначення самого терміну «форма захисту».

Актуальність теми дослідження.

Актуальність теми дослідження обумовлена надзвичайно важливим місцем форм захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, що, в свою чергу, є життєво необхідним для нашої держави в період становлення громадянського суспільства. Форми захисту суб'єктивних цивільних прав є однією з важливих категорій теорії цивільного та цивільного процесуального права, і займають вагоме місце в загальній теорії права.

Ступінь наукової розробки проблеми.

Поняття «форма захисту суб'єктивних цивільних прав» завжди було предметом дослідження багатьох провідних вчених-цивілістів як Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, В.М. Горшенков, В.С. Бєлих, А.П. Сергєєв, Г.П. Ареф'єв, В.П. Воложанін та багато інших, проте багатоманітність думок породжувала необхідність комплексного аналізу вказаного поняття з метою узагальнення позицій та вироблення єдиного підходу.

Мета статті: уточнення змісту поняття «форма захисту суб'єктивних цивільних прав», аналіз положень вітчизняної цивілістики в цій галузі, розробка на цій основі пропозицій щодо класифікації форм захисту суб'єктивних цивільних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Шляхом створення норм права й, тим самим, надаючи можливість виникнення на їх основі суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, відзначає Д.М. Чечот, держава зобов'язана передбачити й відповідну форму їх захисту [1].

Перш ніж дати визначення форми захисту суб'єктивних цивільних прав, необхідно визначити, що таке процесуальна форма. Хоча слід відзначити, що в теорії права немає єдності думок і з цього питання. Деякі вчені розуміють під процесуальною формою особливу юридичну конструкцію, що являє собою сукупність найбільш доцільних процедур здійснення певних повноважень [2].

Інші вважають, що зазначена юридична конструкція є елементом процедурно-процесуальної форми, а власне процесуальна форма – це «форма правозастосовної діяльності, виражена в порядку вирішення справ при здійсненні правосуддя» [3].

Саме процесуальна форма відрізняє правосуддя від іншої юрисдикційної діяльності. Вона (процесуальна форма) являє собою нормативно встановлюваний порядок здійснення правосуддя, вироблений на основі узагальнення величезного досвіду правозастосовної діяльності [4]. Тому сукупність процедурних норм, що становлять зміст цивільного процесу й господарського процесу, як найбільш досконалий механізм реалізації цивільних норм іменується процесуальною формою.

Звернімось до дослідження вказаних термінів видатними вченими-цивілістами, які досліджували особливості радянської та сучасної російської правових шкіл цивілістики.

На думку деяких авторів, у числі основних ознак процесуальної форми слід назвати нормативність, незаперечність, системність, універсальність [5]. Інші автори називають законодавчу урегульованість, детальність розробки процесу розгляду, універсальність, імперативність [6].

Виходячи з цього, В.М. Горшенев під формою захисту права розуміє регламентований правом комплекс особливих процедур, які здійснюються правозастосовними органами й самою уповноваженою особою в рамках правозахисного процесу та спрямовані на відновлення порушеного (оспорюваного) права [6]. Таке визначення, на нашу думку, підходить для характеристики діяльності й судових органів, і діяльності державних і громадських органів в сфері захисту суб'єктивних прав.

Ряд вчених-цивілістів розуміє під формою захисту суб'єктивних прав і інтересів «певний порядок захисту прав і інтересів, який здійснюється тим чи іншим юрисдикційним органом залежно від його природи» [7; 8].

На думку М.С. Шакарян, законодавством передбачені судова, громадська та адміністративна форми захисту суб'єктивних цивільних прав [9].

В.С. Белих проводить градацію форм захисту цивільних прав також за суб'єктом, який реалізує правоохоронну функцію. Він виділяє захист, який здійснюється органами спеціальної юрисдикції (суд, арбітраж, третейські суди і т.д.); захист, який здійснюється органами загальної, галузевої та міжгалузевої компетенції (міністерства, відомства, державні комітети), а також безпосередній захист порушених або оспорюваних прав (врегулювання господарських спорів у претензійному порядку, безспірне списання заборгованості за вимогою кредитора, самозахист порушених прав в ситуаціях крайньої необхідності і т.д.) [10]. О.П. Сергєєв зазначає, що «захист суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту» [11]. Автор пропонує виділяти юрисдикційну і неюрисдикційну форми захисту в якості основних.

Нашому розумінню форми захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів близьке визначення, пропоноване В.В. Бутневим, згідно з яким під формою захисту розуміється «комплекс внутрішніх погоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що відбуваються у рамках єдиного правового режиму» [12]. Дане визначення необхідно, на нашу думку, доповнити «і здійснюваних належним чином уповноваженими органами, а також самою уповноваженою особою (носієм права)».

Питання про форми захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів у широкому змісті (тобто цивільних, сімейних, трудових і інших) найбільше повно й глибоко досліджувалось Г.П. Ареф'євим, В.П. Воложаніним, С.В. Курильовим і іншими авторами. В залежності від предмета дослідження в основу класифікації форм захисту цивільних прав названими авторами були покладені різні критерії.

Г.П. Ареф'єв, розуміючи під формою захисту «вказівку на той орган, який має право (і зобов'язаний) надати захист порушеному праву або охоронюваному

законом інтересу, який має право (і зобов'язаний) застосувати передбачені в законі способи захисту», бере за основу класифікації форм захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів коло суб'єктів, уповноважених здійснювати захист. За цією підставою форми захисту суб'єктивних цивільних прав автор поділяє на державні, громадські, самозахист, змішану і третейську форми. До державних форм захисту суб'єктивних прав він відносить: судову, господарську (колишню арбітражну) та адміністративну. До громадських організацій, що здійснюють захист прав і інтересів, він відносить товариські суди, профспілкові комітети, правління колгоспів, товариства й кооперативи [13].

В.П. Воложанін виділяє у своїй класифікації безспірний і спірний порядок (форму) примусового здійснення суб'єктивних цивільних прав і інтересів. До безспірних форм захисту прав і інтересів він відносить самостійне здійснення права уповноваженою особою й випадки безспірного примусового здійснення прав і інтересів в адміністративному порядку, а до спірних – судову, громадську й адміністративну форму розгляду й вирішення цивільних справ [7].

Приймаючи за основу класифікації форм захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів той або інший критерій, вищевказані автори не виключають можливість використання й інших оцінних критеріїв. Такий підхід до даної проблеми можна визнати правильним, тому що будь-яка класифікація якоюсь мірою носить умовний характер і визначається предметом дослідження.

Основна відмінність між ними полягає в тому, що захист прав і інтересів у юрисдикційній формі здійснюється різними спеціально уповноваженими на даний вид діяльності державою компетентними органами, із властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності, у той час як захист прав і інтересів у неюрисдикційній формі відбувається в рамках матеріальних правовідносин і здійснюється, як правило, самими учасниками правовідносин.

Висновки з даного дослідження. Говорячи про класифікацію форм захисту цивільних прав і законних інтересів, з врахуванням всіх зазначених вище точок зору, ґрунтуючись на поглядах провідних цивілістів [1-13], пропонуємо всі існуючі форми захисту суб'єктивних цивільних прав звести до двох форм. Отже, захист суб'єктивних прав здійснюється в юрисдикційній та неюрисдикційній формах.

Предметом подальших досліджень є аналіз юрисдикційних форм захисту суб'єктивних цивільних прав згідно цивільного законодавства України.

Список використаних джерел

1. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. – Л., 1968. – С. 53.
2. Горшенев В.М., Недбайло П.Е. Процессуальная форма и ее социально-юридические возможности в социалистическом обществе // Юридическая процессуальная форма: Теория и практика. – М., 1978. – С. 7–53.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х т. Т. 1. – М., 1981. – С. 336–337.
4. Комиссаров К.И. Последовательно прогрессивное развитие советского гражданского процессуального права // Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства. – Свердловск: Изд-во Свердловского юридического института, 1982. – С. 4.
5. Гражданский процесс. / Под ред. Комиссарова К.И., Осипова Ю.К. – М.: БЕК, 2006. – С. 4–

- 5.
6. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1972. – С. 17.
7. Воложанин В.П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. – Свердловск, 1974. – С. 7–8.
8. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде: Дисс. докт. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 12–14.
9. Шакарян М. С. Соотношение судебной формы с иными формами защиты субъективных прав граждан // Актуальные проблемы защиты субъективных прав граждан и организаций: Сб. науч. трудов. – М., 1985. – С. 7–8.
10. Белых В. С. Формы и способы защиты прав хозяйственных организаций: Учеб. пособие. – Свердловск, 1985. – С. 5.
11. Сергеев А. П. Гражданское право. Т.1. Учебник / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М., 2002. – С. 337.
12. Бугаев В.В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. – Владивосток, 1989. – С. 17.
13. Арефьев Г.П. Понятие защиты субъективного права // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную защиту. – Калинин, 1982. – С. 15–18.

Н. В. Базай

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ НА ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ

Актуальність питання юридичної відповідальності обумовлене економічною, культурною та соціальною значимістю результатів творчої діяльності, збільшенням кількості правопорушень у сфері охорони прав на промислові зразки, необхідністю забезпечення законних прав і інтересів їх суб'єктів, прагненням запобігти економічним втратам на внутрішньому і зовнішніх ринках. Правові відносини стосовно використання прав на промислові зразки (майнових прав суб'єктів) сьогодні прирівнюються до відносин матеріального виробництва, а їх використання в підприємництві забезпечує значний прибуток, а порушення таких прав завдає чималої шкоди виробникам.

Найдинамічніші експортні галузі в промислово розвинених країнах часто завдячують своїми успіхами серйозним науково-дослідним й інноваційним зусиллям. Інтенсивна торгівля об'єктами інтелектуальної власності становить дедалі більшу частку зовнішнього обігу цих країн. Водночас ця категорія товарів дуже вразлива для шахрайства, фальсифікацій, контрабанди.

Посягання на інтелектуальну власність справді набули в окремих секторах масштаби стихійного лиха, завдаючи особливо серйозної шкоди промисловості, яка виробляє майже половину світового ринку предметів розкоші. За оцінками комітету Кольбера ще наприкінці 1990-х років з кожних десяти підробок на світовому ринку – сім імітували французькі марки: сфальшовані футболки «Шанель», сорочки «Лакост», краватки «Гермес», підробні парфуми всіх марок і сумки нібито «Віттон» Але предмети розкоші – лише частина явища, що масово вразило інші товари: відеокасети, лазерні диски, електронні ігри та ще відчутніше

– фармацевтичні продукти, деталі до літаків та автомобілів [10; 7, с. 57].

Українське законодавство щодо інтелектуальної власності, зокрема у сфері охорони прав на промислові зразки, розроблене з урахуванням вимог міжнародних конвенцій, відповідає їх принципам та є адаптованим до вимог ринкової економіки. Але, не дивлячись на це, проблемним залишається виконання ним охоронної та превентивної функцій на етапі переходу до ринкових відносин. Саме тому на сьогодні є нагальною необхідністю забезпечення міжнародних зобов'язань України при вступити у Світову організацію торгівлі, що є неможливим без приведення національного законодавства у відповідність до міжнародного законодавства та без ефективної діяльності держави в особі її органів щодо запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності.

Будь-який законодавчий акт у сфері охорони інтелектуальної власності містить положення, спрямовані на захист прав, що надаються цим законодавчим актом. Немає сенсу створювати систему надання прав і поширення інформації про ці права, якщо власники цих прав не мають можливості забезпечити їх захист на належному рівні. Власники прав повинні мати можливість вчиняти дії проти осіб, що порушують їх права, з тим щоб запобігти подальшим порушенням і компенсувати збитки, заподіяні внаслідок зазначеного порушення.

Таким чином, система охорони інтелектуальної власності повинна бути зміцнена ефективною системою захисту прав, що має відповідну нормативно-правову базу та інфраструктуру, укомплектовану необхідною кількістю фахівців з відповідною підготовкою і досвідом.

Так, стаття 42 TRIPS зобов'язує держави-учасниці робити цивільно-правові судові процедури доступними для власників прав з метою примусового впровадження прав інтелектуальної власності, на які поширюється дія Угоди TRIPS [5]. При цьому держави-учасниці зобов'язуються забезпечити всі умови для того, що у Сполучених Штатах зазвичай визначають як належний процес.

Це визначення містить такі умови:

- підзахисним має вчасно надаватися письмова інформація про обґрунтування вимог, що до них висуваються;
- обом сторонам має бути надано можливість користуватися послугами незалежного юридичного консультанта;
- не допускаються надмірно обтяжливі вимоги особистої присутності;
- обом сторонам має бути надано можливість обґрунтувати свої вимоги і надати докази, які стосуються справи;
- повинна забезпечуватися конфіденційність інформації, якщо це не суперечить положенням Конституції України [8, с. 287].

Розглянемо, що саме необхідно визнавати порушенням прав на промислові зразки. Стосовно промислових зразків, які є об'єктами інтелектуальної власності, слід зазначити, що будь-яке посягання на права власника патенту, які передбачені ст.20 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», вважається порушенням прав власника патенту, що тягне за собою відповідальність згідно з чинним адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством України. Таким порушенням визнаються з боку будь-якої особи щодо виготовлення, пропонування для продажу, введення в господарський оборот, застосування або

ввезення чи зберігання в зазначених цілях продукту, що охороняється патентом;

Необхідно знати, що продукт визнається виготовленим із застосуванням запатентованого промислового зразка, якщо при цьому використано кожену ознаку, включену до опису промислового зразка, або ознаку, еквівалентну їй.

При цьому, на вимогу власника охоронного документа (патенту, свідоцтва) таке порушення повинно бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику патенту заподіяні збитки. Вимагати поновлення порушених прав власника патенту може також особа, яка придбала ліцензію, якщо інше не передбачено ліцензійним договором.

Тоді як, для захисту виключного права власник повинен довести, що його патент було порушено. Таким чином у справах про контрафакцію, тобто порушення прав на патент, центральним є питання збору доказів про факти порушення.

Порядок захисту прав – це застосування відповідальними органами в межах визначеної процедури відповідних способів захисту. Необхідно визначити особливості адміністративних відносин порівняно з цивільними, коли питання про винесення певного адміністративного акту вирішується волею однієї сторони. Головна позитивна особливість адміністративного порядку полягає в простоті й оперативності розгляду справ, що створює об'єктивні можливості для швидкого відновлення порушених прав [12, с. 29].

Захист прав на промисловий зразок розглядається з точки зору державно-примусової діяльності, що спрямована на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку суб'єктами цих відносин. Розрізняють дві основні форми захисту прав: юрисдикційну і неюрисдикційну. Юрисдикційна форма захисту прав передбачає діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених або оспорюваних прав, на об'єкти промислової власності. Суть її полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до державних або інших компетентних органів, які уповноважені застосовувати необхідні заходи для відновлення порушеного права і припинення правопорушення. Юрисдикційна форма захисту прав поділяється на загальну і спеціальну форми реалізації передбачених законом заходів захисту. Відповідно до загальної форми захист прав на промисловий зразок здійснюється в судовому порядку. Спеціальною формою захисту прав є адміністративний порядок захисту. Він застосовується лише у випадках, прямо зазначених у законодавстві. Неюрисдикційна форма захисту прав включає дії юридичних і фізичних осіб щодо захисту прав на промисловий зразок, які здійснюються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів. Маються на увазі, звичайно, лише законні засоби захисту, такі, наприклад, як відмова виконати певні дії, передбачені укладеним договором про передачу прав на промисловий зразок або ліцензійним договором, відмова від виконання недійсного договору тощо [2, с. 89].

Способи захисту прав і законних інтересів власників прав на промисловий зразок, що розглядаються в судовому порядку (у судах загальної юрисдикції, господарських і третейських судах), підрозділяються на цивільно-правові і

кримінально-правові. Цивільно-правові способи захисту являють собою передбачені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється визнання або відновлення прав, що порушені або оспорюються, та інтересів авторів промислового зразка або прав на них, припинення порушень, а також майновий вплив на порушників. Основна мета цивільно-правової відповідальності – не покарання за недотримання встановленого правопорядку, а відшкодування заподіяних збитків. Поряд із цивільно-правовими способами захисту прав на промислові зразки законодавство України передбачає також кримінально-правову відповідальність за деякі порушення цих прав. Кримінально-правова відповідальність відрізняється від цивільно-правової тим, що порушник відповідає перед державою, а не безпосередньо перед власником прав на промисловий зразок, як це характерно для цивільно-правової відповідальності. Питання про застосування тих чи інших способів і порядку вирішується насамперед залежно від характеру порушених прав: шляхом визнання цих прав; відновлення положення, що існувало до порушення права, і припинення дій, що порушують право, присудження до виконання обов'язків у натурі; стягнення з особи, що порушила право, заподіяних збитків шляхом припинення або зміни правовідносин [9, с. 84].

Порядок захисту прав – це застосування відповідними органами в межах визначеної процедури відповідних способів захисту. Існує особливий порядок захисту прав на об'єкти промислової власності, коли поданню позову автора в суд має передувати звернення до адміністративних органів. Необхідно відзначити особливість адміністративних відносин порівняно з цивільними, коли питання про винесення певного адміністративного акту вирішується волею однієї сторони. Адміністративний порядок має низку позитивних особливостей, головні з яких – простота й оперативність розгляду справ, що створює об'єктивні можливості для швидкого відновлення порушених прав. Адміністративний порядок передбачений для розв'язання певних категорій спорів, що виникають переважно на стадії оформлення прав на промислові зразки. Право на судовий захист означає, що за певних умов особа, яка вважає своє право порушеним, може вимагати від суду винесення рішення про застосування одного із способів захисту, а суд зобов'язаний винести рішення відповідного змісту. Судовий порядок захисту прав є найдосконалішими для встановлення істини. Тому судовий порядок є головною формою захисту прав [12, с. 29].

Адміністративний порядок полягає насамперед у розв'язанні і вирішенні спору органом державного управління. Справи розглядаються на основі спеціальної процедури, яка є спрощеною порівняно з цивільним судочинством і виключає багато процесуальних дій. Обсяг процесуальних гарантій тут значно вужчий від судових. Так, далеко не завжди передбачається особиста участь заінтересованих осіб або їхніх представників у розгляді справи. Не є обов'язковим колегіальний розгляд спору. Закон може не регламентувати використання при розгляді справ в адміністративному порядку різних видів доказів, таких як показання свідків та ін. Свідків та експертів, що залучаються до участі в адміністративному провадженні, не попереджують про відповідальність за давання неправдивих свідчень або відмову від них. Головний же недолік полягає в тому,

що відомчі органи розгляду не користуються тим ступенем автономності, що наданий судам. У своїх діях вони керуються не тільки законом, а й загальними директивами і конкретними вказівками вищих органів управління. Засобом захисту в даному випадку є скарга, порядок подання і розгляду якої регламентовані адміністративним законодавством. Крім того, адміністративний порядок захисту прав на промислові зразки передбачає звернення потерпілого до Апеляційної ради Державної служби інтелектуальної власності України. Особа, що подала заявку на видачу охоронного документа на промисловий зразок може оскаржити будь-яке рішення Укрпатенту України заявою в Апеляційну раду Державної служби України. Заперечення має бути подане протягом трьох місяців з дати одержання рішення і розглянуте Апеляційною радою протягом чотирьох місяців з дати його надходження в межах мотивів, викладених у запереченні.

Крім того, будь-яка особа протягом шести місяців з дати публікації висновків про видачу охоронного документа на промисловий зразок може подати в Апеляційну раду заперечення проти видачі цього охоронного документа. Це заперечення має бути розглянуте Апеляційною радою протягом шести місяців із дати його надходження. Власник охоронного документа повинен бути ознайомлений із запереченням. Особа, що подала заперечення, а також власник охоронного документа можуть брати участь у його розгляді Апеляційною радою. Рішення Апеляційної ради може бути оскаржене в судовому порядку.

Законодавство у сфері охорони промислових зразків дає потерпілим досить широкий спектр способів захисту. Так, власники прав вправі вимагати від порушника:

- відновлення становища, що існувало до порушення права. Застосовується у тому разі, коли порушене право в результаті правопорушення не припиняє свого існування і може бути реально відновлене шляхом усунення наслідків правопорушення;

- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення. Застосовується в поєднанні з іншими способами захисту, наприклад, стягненням збитків, або самостійно;

- відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду;

- стягнення незаконно отриманого прибутку замість відшкодування збитків [12, с. 31].

Під збитками розуміють витрати, яких зазнала особа, право якої було порушене, втрата або псування її майна, а також прибуток, який ця особа могла б отримати за звичайних умов обороту, якби її право не було порушене (упущена вигода). Якщо особа, що порушила право, одержала внаслідок цього прибутки, потерпілий має право зажадати відшкодування, поряд з іншими збитками, упущеної вигоди в розмірі, не меншому, ніж сума таких прибутків.

У разі, коли права на промисловий зразок використовуються на договірній основі, захист прав здійснюється насамперед за допомогою тих заходів, що передбачені сторонами в договорі на передачу цих прав. Як правило, власник порушених прав може скористатися не будь-яким, а цілком конкретним способом захисту своїх прав. Найчастіше спосіб захисту порушених прав прямо визначений спеціальною нормою закону, або впливає з характеру вчиненого

правопорушення. Найчастіше власнику прав на промисловий зразок надається можливість певного вибору серед потенційних способів захисту прав. Наприклад, у випадку, коли в результаті порушення прав потерпілий зазнав збитків, він має право на власний розсуд зажадати його відшкодування в повному обсязі, або стягнути на свою користь прибуток, отриманий порушником внаслідок порушення прав.

Порушення прав авторства полягає в присвоєнні результатів чужої творчої праці і спробі видати ці результати за власну розробку. Частіше всього дане порушення пов'язане з порушеннями інших прав, зокрема, права на одержання охоронного документа, права на винагороду тощо, оскільки на праві авторства базуються всі інші права авторів розробок. Іноді право авторства порушується у чистому вигляді. Звичайно це відбувається, коли об'єкт промислової власності створюється у співавторстві. Виключення з числа співавторів осіб, що брали творчу участь у створенні промислового зразка, подача заявки на видачу охоронного документа від свого імені лише одним із співавторів, включення до складу співавторів осіб, що забезпечували лише технічне сприяння у створенні об'єкта промислової власності, є найтипівішими видами порушення права авторства. Цивільно-правовий захист розглянутого права здійснюється шляхом подання позову в суд про визнання права авторства або, навпаки, позову про виключення конкретних осіб із числа співавторів. Право авторів на подання заявки на видачу охоронного документа може бути порушене будь-якою особою, що претендує на одержання прав власника охоронного документа без достатніх для цього підстав [11, с. 311].

Застосування цивільно-правових санкцій за порушення прав на промисловий зразок можливе в межах загального терміну позовної давності, тобто протягом трьох років від дати, коли власник прав дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Позов заявляється відповідно до загальних правил підсудності за місцем проживання відповідача або місцем розташування органу управління юридичної особи.

Поряд із заходами цивільно-правового захисту прав на об'єкти промислової власності чинним законодавством передбачена кримінально-правова відповідальність. Так, незаконне використання промислового зразка, привласнення авторства на них, або інше умисне порушення права, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі, – караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, – караються штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з конфіскацією відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувались для її виготовлення. Дії вчинені службовою особою з використанням службового становища щодо підлеглої особи, – караються

штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ст. 177 Кримінального кодексу України). Притягнення порушника до кримінальної відповідальності за зазначені вище дії можливе лише за позовом потерпілого. Позов подається в суд, і в ньому вказується, коли, ким і де була вчинена протиправна дія, у чому конкретно вона виявилася і чим підтверджується прохання потерпілого про притягнення порушника до кримінальної відповідальності.

Судовий захист прав громадян, у тому числі авторів, винахідників, власників патенту та інших осіб, діяльність яких пов'язана з об'єктами промислової власності, – найбільш демократична і досконала форма захисту суб'єктивного права.

Суди відповідно до їх компетенції розв'язують, зокрема, спори про:

- авторство на винахід (корисну модель) та промисловий зразок;
- встановлення факту використання винаходу (корисної моделі) та промислового зразка;
- встановлення власника патенту;
- порушення прав власника патенту;
- укладання та виконання ліцензійних договорів;
- право попереднього користування;
- компенсації.

Розглянемо оглядовий лист Вищого господарського суду України від 17 квітня 2006 року № 01-8/844 із практики застосування господарськими судами законодавства про захист прав на промисловий зразок(за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України) [4].

У вирішенні спору про припинення дій, що порушують виключні права власника патенту на промисловий зразок, господарський суд має повністю з'ясувати як обставини, що свідчать про наявність такого права, так і фактичні дані, що підтверджують наявність чи відсутність протиправного використання відповідачем усіх суттєвих ознак запатентованого позивачем промислового зразка. Відкрите акціонерне товариство «Л... завод» (далі – Завод) звернулося до господарського суду з позовом до відкритого акціонерного товариства «Т.» (далі – Товариство) про зобов'язаний припинити дії, що порушують виключні права власника патенту на промисловий зразок. Рішенням місцевого господарського суду, залишеним без змін постановою апеляційного господарського суду, позов задоволено. Судові рішення мотивовано порушенням відповідачем прав позивача як власника патенту на промисловий зразок. Відповідач подав до Вищого господарського суду України касаційну скаргу, в якій просив рішення місцевого господарського суду та постанову апеляційного господарського суду скасувати та прийняти нове рішення, яким у позові відмовити. Своє прохання відповідач мотивував невідповідністю прийнятих місцевим та апеляційним господарськими судами рішень вимогам норм матеріального і процесуального права. Перевіривши повноту встановлення попередніми судовими інстанціями обставин справи та правильність застосування ними норм матеріального і процесуального права,

Вищий господарський суд України дійшов висновку про необхідність часткового задоволення касаційної скарги з урахуванням такого. Попередніми судовими інстанціями встановлено, що: позивач є власником патенту на промисловий зразок «зчіпки причіпної гідрофікованої боронувальної № 3699-ХІІ»; згідно з висновком судового експерта від 20.10.2003 № 2758/29-1 відповідач з 1999 року здійснює виробництво борони з пружинним зубом ЗБР-24 із застосуванням промислового зразка за патентом України № 3666 «Зчіпка причіпна гідрофікована боронувальна», власником якого є позивач. Відповідно до зазначеного висновку судового експерта відповідачем при використанні запатентованого промислового зразка до дати подачі позивачем заявки на видачу патенту України № 3666 не була здійснена значна та серйозна підготовка для такого використання. Причиною даного спору є питання про право позивача як власника патенту на промисловий зразок забороняти відповідачеві вчиняти певні дії. Позивач, наполягаючи на протиправному виготовленні відповідачем зубової борони ЗБР-24, просив суд захистити його права як власника патенту від 15.09.2000 № 3699 та зобов'язати відповідача негайно припинити вказане виробництво, а також заборонити відповідачеві здійснювати виготовлення та реалізацію борони ЗБР-24, запасних і комплектуючих частин до неї безпосередньо або через третіх осіб; передавати, продавати або здійснювати будь-яким іншим способом відчуження технічної документації та технології виготовлення борони ЗБР-24 та її складових. Відповідач проти задоволення позову заперечував, посиляючись на наявність у нього права попереднього користування, передбаченого статтею 22 Закону. З огляду на наведене для правильного вирішення даного спору попереднім судовим інстанціям належало з'ясувати: який саме патент підтверджує право власності позивача на промисловий зразок, який, на його думку, протиправно використовує відповідач (у позовній заяві та судових рішеннях зазначено патент № 3699-ХІІ, а в матеріалах справи наявний лише патент України № 3666); коли відбулася публікація відомостей про видачу патенту; обсяг правової охорони запатентованого позивачем промислового зразка (встановити всі суттєві ознаки запатентованого позивачем промислового зразка, зображені на фотографіях виробу (його макеті, малюнку); виготовлення яких виробів відповідачем (зубової борони ЗБР-24 та/або зубової борони ЗБР-24-1) позивач вважає порушенням його прав; зовнішній вигляд виробів відповідача (зубової борони ЗБР-24 та/або зубової борони ЗБР-24-1), виготовлення яких позивач вважає протиправним, та їх суттєві ознаки; чи використані відповідачем у кожному зі спірних виробів всі суттєві ознаки запатентованого позивачем промислового зразка; чи володіє відповідач правом попереднього користування щодо запатентованого позивачем промислового зразка; чим обґрунтовує позивач вимоги щодо заборони відповідачеві здійснювати виготовлення та реалізацію запасних і комплектуючих частин до борони ЗБР-24 безпосередньо або через третіх осіб; передавати, продавати або здійснювати будь-яким іншим способом відчуження технічної документації та технології виготовлення борони ЗБР-24 та її складових. Проте ці обставини попередніми судовими інстанціями не встановлено. При цьому, обґрунтовано визнавши необхідність спеціальних знань для встановлення суттєвих ознак запатентованого промислового зразка та їх порівняльного аналізу,

місцевий господарський суд залишив поза увагою те, що відповідно до статті 42 Господарського процесуального кодексу України висновок експерта не має задалегідь встановленої сили, не є для суду обов'язковим і підлягає оцінці за правилами, встановленими статтею 43 цього Кодексу.

Порядок призначення та проведення судової експертизи регламентовано Господарським процесуальним кодексом України, Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 [1; 3]. Крім того, судам належить враховувати роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 11.11.98 № 02-5/424 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» та рекомендації президії Вищого господарського суду України від 29.03.2005 р. №04-5/76 «Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності».

Висновки експертів підлягають оцінці судами як на предмет дотримання належного процесуального оформлення (зокрема, матеріали справи не містять відомостей про попередження про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 Кримінального кодексу України працівника відкритого акціонерного товариства «Український науково-дослідний інститут сільськогосподарського машинобудування», який проводив дослідження, доручене судом цій не експертній установі, так і на предмет їх фактичного змісту).

Між тим, поклавши в основу рішення зі справи висновок судового експерта від 20.10.2003 № 2758/29-1, попередні судові інстанції, зокрема: не встановили відповідності визначених експертом суттєвих ознак промислового зразка приписам статті 5 Закону (такі ознаки мають бути зображені на фотографіях виробу (його макета, малюнка); не з'ясували причини суперечливості висновків експерта, який, зокрема, визначивши кольорове рішення та кількість коліс як суттєві ознаки за патентом України, при проведенні порівняльного аналізу зазначив про те, що вони не є суттєвими та, дійшовши висновку про фактичне виготовлення відповідачем борони починаючи з 1999 року, разом з тим визнав незначною підготовку до випуску цього виробу станом на дату подачі заявки (зазначену в патенті України № 3666 як 04.01.2000).

Виготовлення Товариством борони ЗБР-24, починаючи з 1999 року, є питанням факту, який мав бути встановлений не експертом, а господарським судом, оскільки згідно з пунктом 1 статті 22 Закону добросовісне використання будь-якою особою в Україні заявленого промислового зразка до дати подання відповідної заявки (дати її пріоритету) є достатньою підставою для визнання права попереднього користування.

Отже, місцевий та апеляційний господарські суди припустилися неправильного застосування приписів частини першої статті 47, частини першої статті 43 ГПК України щодо прийняття судового рішення суддею за результатами обговорення всіх обставин справи та стосовно всебічного, повного і об'єктивного розгляду в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, що відповідно до частини першої статті 111-10 ГПК України є підставою для скасування судових рішень зі справи.

Касаційна інстанція відповідно до частини другої статті 111-7 ГПК України не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази.

З огляду на наведене Вищий господарський суд України дійшов висновку про необхідність передачі справи на новий судовий розгляд до суду першої інстанції, під час якого необхідно усунути зазначені недоліки, повно встановити всі необхідні для прийняття рішення обставини, дати їм та доводам сторін належну правову оцінку, вирішити питання про необхідність проведення додаткового або повторного експертного дослідження з приводу виготовлення конкретних виробів з використанням усіх суттєвих ознак запатентованого промислового зразка та вирішити спір відповідно до вимог закону.

Керуючись статтями 111-7, 111-9, 111-12 ГПК України, Вищий господарський суд України касаційну скаргу Товариства задовольнив частково: рішення місцевого господарського суду та постанову апеляційного господарського суду зі справи скасував, а справу передав на новий розгляд до місцевого господарського суду.

Таким чином судова процедура забезпечує дотримання рівності сторін і незалежність органу, що розглядає справу, від відомчих інтересів. Захист прав учасників спору обумовлений дотриманням процесуальних гарантій, встановлених процесуальними кодексами. Однак процедура має і свій негативний бік: тривалий час розгляду суперечки і додаткові судові витрати. Права на промислові зразки мають близьку аналогію з правами на винаходи. Вони являють собою монопольне право з обмеженим терміном дії. Об'єктом зареєстрованого промислового зразка є те, що сприймається у виконанні виробу, за винятком функціональних характеристик. Подібно до винаходу, промисловий зразок повинен бути витлумачений судом до розгляду питань його порушення і дійсності. За своєю суттю вся процедура оцінки в даному випадку відбувається за допомогою вивчення очима, тобто очима суду. Необхідність інших даних на додаток до візуальної оцінки виникає в рідкісних випадках. Крім очевидних аргументів на свій захист, покликаних свідчити, що даний виріб не підпадає під обсяг охорони даного зразка, відповідач незмінно подає зустрічний позов про анулювання патенту на промисловий зразок. Як і у випадку з патентами на винаходи, він може обрати аргументацію про відсутність новизни, що є фундаментальною вимогою охороноздатності зразка з погляду попереднього рівня техніки. На відміну від випадку з винаходом, відповідач може також оспорювати промисловий зразок, доводячи, що він визначається виконуваною функцією або включає характеристики форми або конфігурації, обумовлені його функціями.

На наш погляд недоліком охорони промислових зразків як і охорони інших об'єктів патентного права те, що в Україні поки що немає спеціалізованого суду з вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. У Великій Британії, Німеччині та деяких інших країнах є спеціалізовані патентні суди. Це дає змогу зосередити досвід розв'язання патентних суперечок, створити умови для

правильного й однакового застосування нормативних актів, скоротити кількість інстанцій, що розглядають суперечки [6, с. 74].

Вважаємо, що сьогодні в Україні назріла потреба створення спеціалізованого патентного суду, але практика створення судових колегій з інтелектуальної власності, наприклад, при Вищому господарському суді України. У таких колегіях працюють судді, які мають спеціальну фахову підготовку з інтелектуальної власності й тому можуть компетентно розв'язувати суперечки щодо інтелектуальної власності.

Виконавчий директор і генеральний адвокат Міжнародного альянсу з інтелектуальної власності (МАІВ) Ерік Х. Сміт вважає, що право інтелектуальної власності повинне охоронятися в країні на належному рівні і для цього повинні бути встановлені жорстокі санкції у вигляді кримінальних штрафів та тюремних ув'язнень. Тільки в тому разі, коли країною будуть встановлені жорсткі кримінальні санкції, накладені на порушників прав інтелектуальної власності, які будуть стримувати порушників щодо вчинення порушення, тоді і будуть захищені особи, що мають право інтелектуальної власності [8, с. 319-320].

Суспільство сьогодні повинно активно вишукувати та нарощувати свій інтелектуальний потенціал, стимулювати творчі особистості і створювати належні умови для реалізації та охорони їх прав, у тому числі і права інтелектуальної власності. Держава – практично реалізовувати ці завдання;

по-друге, якщо основний зміст діяльності державних органів складає охорона та захист прав фізичних осіб, то охорона прав інтелектуальної власності адміністративно-правовими засобами є складовою частиною механізму охорони прав людини взагалі. Вважаємо, що активна позиція держави і спеціальна діяльність її уповноважених органів щодо виявлення, попередження правопорушень у цій сфері і покарання винних осіб на даному етапі розвитку суспільства є важливим напрямом діяльності держави взагалі;

по-третє, зростанню інтелектуального потенціалу держави повинне максимально сприяти його законодавство;

по-четверте, необхідно концептуально визначитися у тому, що є об'єктом охорони і захисту у сфері інтелектуальної власності. Необхідно з'ясувати від кого захищати; якими правовими засобами та коли; як різні засоби такого захисту повинні співвідноситися між собою? Не менш важливо знайти відповідь і на питання: чому ми маємо захищати інтелектуальну власність, чию і за чий рахунок? Така кількість питань потребує теоретико-функціонального підходу до з'ясування природи права інтелектуальної власності та загального спрямування його розвитку;

по-п'яте, інститут адміністративної відповідальності за порушення цих прав в Україні є відносно новим і ще недостатньо відпрацьованим, що викликає складнощі в практиці її використання, відображається на ефективності застосування заходів примусу стосовно порушників;

по-шосте, відсутність кваліфікованих спеціалістів, що можуть виявити правопорушення, кваліфіковано його зафіксувати і оформити, провести попередній розгляд матеріалів справи, довести її до логічного завершення. Значна частина цих справ безнадійно затягується на стадіях провадження, що не

дає бажаного ефекту, або «розвалюються» здебільшого із суб'єктивних причин, в основі яких лежить відсутність достатньої кваліфікації або зацікавленості;

по-сьоме, надія на саморегуляцію цих відносин засобами приватного і зокрема цивільного права не виправдалася, що спричинено низкою причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Тому на цьому етапі розвитку суспільства доцільно покращити засобами публічного права правовий захист прав і законних інтересів фізичних осіб [12, с. 32].

Загальне спрямування змін та доповнень до чинного законодавства чи прийняття нових нормативних актів залежить від прийнятої концепції права інтелектуальної власності. Саме концептуальний підхід до визначення природи цього права, об'єктів його правової охорони, прав та юридичних обов'язків суб'єктів зазначених правовідносин підвищить ефективність механізму їх правового регулювання. Одночасно це вимагає перегляду обсягу компетенції уповноважених державних органів щодо здійснення управлінських повноважень в зазначеній сфері правовідносин. Серед засобів впливу на учасників суспільних відносин є і юридична, у тому числі й адміністративна відповідальність.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України: прийнятий 06.11.1991 р., зі змінами від 18.01.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст.56.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., зі змінами від 19.01.2013 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5.
4. Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 17 квітня 2006 року № 01-8/844 із практики застосування господарськими судами законодавства про захист прав на промисловий зразок (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку) // Вісник господарського судочинства України. – 2006. – № 2. – С. 66–72.
5. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) // 15.04.1994, Угода, Міжнародний документ, Світова організація торгівлі.
6. Даніель Жуано. Світова організація торгівлі / Пер. з франц. – К.: «К.І.С.», 2006. – 120 с.
7. Економіко-правові проблеми у сфері інтелектуальної власності: Монографія / кол. авторів: О.П. Орлюк, О.Б. Бутнік-Сіверський, С.Ф. Ревуцький, В.І. Нежиборець, Л.Ю. Федченко та ін.; кер. авт. колективу, наук. ред. д.е.н., проф. О.Б. Бутнік-Сіверський. – К.: ПП «Авокадо», 2006. – 380 с.
8. Захист прав інтелектуальної власності: досвід Сполучених Штатів Америки. – [3б. документів, матеріалів, статей] / За заг. ред. О.Д. Святоцького. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 368 с.
9. Корчевний Г.В. Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Г.В. Корчевний. – О., 2002. – 178 с.
10. Лавров О.В. Проблеми захисту прав на промислові зразки / О.В. Лавров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Pravo/41279.doc.htm
11. Цивільне право України: Навчальний посібник / Ю.В. Білоусов, В.А. Ватрас, С.Д. Гринько та ін.; За ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Правова елність, 2009. – 536 с.
12. Чомахашвілі О.Ш. Зміст адміністративно-правового регулювання у сфері охорони прав на промислові зразки / О.Ш. Чомахашвілі // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2010. – № 6. – С. 27–32.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ ПРАВА НА ОСВІТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Освіта належить до найважливіших напрямків державної політики. Держава виходить з того, що освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості. З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави [18].

Україна має розвинену і всеохоплюючу систему освіти, яка за основними показниками була і залишається на рівні світових стандартів. Водночас за останні роки у цій сфері накопичилося чимало не вирішених питань, які негативно впливають на реалізацію права громадян на освіту.

Право на освіту посідає одне з найважливіших місць у системі прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Воно є необхідним фактором розвитку не тільки особистості, її інтелектуального потенціалу, але й політичної та економічної системи суспільства.

Серед дослідників даної проблематики можна виділити праці фахівців у галузі конституційного, адміністративного та інших галузей права, теорії управління, філософії, зокрема В. Авер'янова, С. Алексєєва, О. Бандурки, Ю. Битяка, М. Вітрук, І. Голосніченка, Р. Калюжного, В. Ковальської, А. Комзюка, Я. Кондратьєва, В. Копейчикова, Т. Кравцової, К. Левченко, Н. Матюхіної, Р. Мельника, В. Олефіра, В. Петкова, В. Плішкіна, Н. Ракша, О. Синявської, О. Скаун, О. Тихомирова, А. Хабібуліна, Р. Шаповала, Х. Ярмачі та інші.

Правова регламентація права на освіту у загальноцивілізаційному сенсі була започаткована Декларацією прав людини і громадянина 1789 р. Сучасні міжнародні стандарти права на освіту сформульовані передусім у найбільш важливих з погляду утвердження прав людини та громадянина документах: Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права; Протоколі до Конвенції про захист прав і основних свобод людини; Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти; Конвенції про права дитини тощо [22].

Право на освіту гарантовано ст. 26 Загальної декларації прав людини (1948 р.) та ст. 13 Міжнародного пакта про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.). У цих нормативних актах регламентуються умови повної реалізації права на освіту: обов'язкова і безкоштовна початкова та загальна освіта для всіх; доступність середньої, професійно-технічної та вищої освіти; свобода батьків обирати школи для своїх дітей і забезпечувати релігійне та етичне виховання

дітей відповідно до власних переконань. Окремі особи та установи мають право створювати приватні навчальні заклади і керувати ними тільки за умови відповідності освіти в них мінімуму вимог, установлених державою [11; 17].

У Протоколі до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.) зроблено застереження, що нікому не може бути відмовлено в праві на освіту, а держава має поважати право батьків відповідно до їх релігійних і філософських переконань забезпечувати освіту і навчання своїх дітей.

Кожен із вищеназваних документів відображає положення Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.) (для України набула чинності у 1963 р.). Ст. 1 Конвенції до дискримінації відносить будь-яку різницю, виключення, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті усунення порушень рівності відносин у галузі освіти, зокрема:

а) закриття для будь-якої особи або групи осіб доступу до освіти будь-якого ступеня або типу;

б) обмеження освіти для будь-якої особи або групи осіб більш низьким рівнем освіти;

в) створення або збереження роздільних систем освіти або навчальних закладів для будь-яких осіб або групи осіб, крім випадків, передбачених положенням ст. 2 цієї Конвенції;

г) становище, що принижує гідність людини.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти спрямована на надання всім рівних можливостей в отриманні освіти без жодної різниці, виключення або переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження. З цією метою, згідно зі ст. 4 Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, держави зобов'язуються: запровадити початкову та загальну освіту обов'язковою і безкоштовною; надати середній освіті в різних її формах статусу загального надбання та забезпечити її загальнодоступність; гарантувати доступність вищої освіти для всіх на засадах повної рівності і залежно від здібностей кожного; забезпечити дотримання передбаченої законом обов'язковості навчання; забезпечити в усіх державних навчальних закладах однаковий рівень освіти та рівні умови щодо якості навчання; заохочувати і розвивати відповідними методами освіти осіб, які не здобули початкової освіти або не закінчили її, забезпечити продовження їх освіти відповідно до здібностей кожного; забезпечити без дискримінації надання освітянських послуг [13].

Декларація прав дитини (1959 р.) ООН наголошує, що діти у всьому світі, як хлопчики, так і дівчатка мають право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Дитині має даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте мислення, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності, і стати корисним членом суспільства. Якнайкраще забезпечення

інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках [23].

Важливість отримання освіти дітьми підкреслена Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 р., яка була ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. У ст. 18 говориться, що держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми. Ст. 28 наголошує, що держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема: ...а) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту [14].

З вищенаведених міжнародних документів можна зробити висновки, що право на освіту є одним з основних прав людини. Україна є прибічницею практично всіх багатосторонніх конвенцій ООН у галузі прав людини, і, як і кожна країна світу, що взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, у тому числі про права людини, повинна керуватись принципами та нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві. Більше того – створити умови для здійснення й захисту прав кожної людини. Важливим кроком на цьому шляху стало закріплення в Конституції України високих стандартів прав людини, сформульованих у Загальній декларації прав людини. Головними критеріями дотримання міжнародних норм і вимог національного законодавства до реалізації права громадян на отримання освіти мають бути якість і доступність освіти для кожного.

Незважаючи на те, що Україна успадкувала досить розвинену радянську освітянську інфраструктуру, виникли проблеми в галузі освіти під час розбудови самостійної незалежної держави. Важливою складовою процесу державотворення постало завдання формування власної освітянської політики. Перед суспільством було сформовано завдання, при збереженні позитивних надбань минулих років, створити національну систему освіти як основу відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні [15, с. 71].

Законодавство є важливим засобом проведення державного регулювання в галузі освіти. Основними складовими нормативної бази сфери освіти в Україні є: Конституція України, Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національна доктрина розвитку освіти, Закони України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про освіту» (1991 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.).

Право людини на освіту вперше на теренах України отримало своє нормативно-правове закріплення в Гадяцьких статтях (1658 р.), а пізніше регламентувалось у Конституції Пилипа Орлика (1710 р.), «Начерках Конституції Республіки» Г. Андрузького, конституційному «Проекті основ статуту української спілки – «Вільна спілка» (1884 р.) М. Драгоманова, Першому

Універсалі Української Центральної Ради (1917 р.), Статутах про державний устрій, права і вольності УНР (Конституція УНР 1918 р.); Конституції УСРР 1919 р.; Конституціях УРСР 1929, 1937 і 1978 років та Конституції України 1996 р. [23].

Конституція України відповідає міжнародним стандартам у сфері освіти. Питання конституційності положень законодавства про освіту було поставлено перед Конституційним Судом України лише один раз і стосувалося співвідношення вимог доступності освіти та права на надання платних освітніх послуг (рішення КСУ № 5-рп/2004 від 04.03.2004 р.), в якому говориться, що «доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України (254к/96-ВР), означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права» [21].

Згідно Конституції України, кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23) та право на освіту [1].

Право на освіту громадян України, що передбачено ст. 53 Конституції є своєрідним ядром даної групи прав. У сучасних умовах освіта є однією з найважливіших умов всебічного розвитку особи і передумовою здійснення багатьох конституційних прав. Зміст права на освіту в найзагальнішому вигляді становить собою гарантовану можливість громадянину одержати середню загальну, середню професійну та вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах. В Основному Законі України зазначається, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання. Гарантіями права на освіту в Україні є, зокрема: обов'язковість загальної середньої освіти; надання державних стипендій та пільг учням і студентам; право громадян безоплатно здобувати вищу освіту в державних та комунальних навчальних закладах на конкурсній основі [1].

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до законодавства гарантується право на навчання рідною мовою, зокрема, у відповідних школах або класах, чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства (ст. 53). Учні та студенти мають право на забезпечення стипендіями, гуртожитками у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України; студенти користуються пільгами на проїзд в громадському транспорті (за винятком таксі). Післядипломна освіта (одержання нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі раніше здобутої у закладах освіти) здійснюється закладами післядипломної освіти (академії, інститути, центри підвищення кваліфікації та інше) на договірних засадах з підприємствами і організаціями із врахуванням державного контракту (державного замовлення).

Державна політика в галузі освіти характеризується безперервним

напрацюванням і здійсненням заходів щодо її реформування. Одним із перших кроків у загальнонаціональному масштабі стосовно перебудови освіти стало прийняття Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993 р.) [10]. Головна мета Програми – визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Затверджена Указом Президента України Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти в першій чверті ХХІ століття. Мета державної політики щодо розвитку освіти, як зазначається в цьому документі, полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти [9].

У Законі України «Про охорону дитинства» в ст.19 наголошується, що «кожна дитина має право на освіту. Держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; надання державних стипендій та пільг учням і студентам цих закладів у порядку, встановленому законодавством України. Держава забезпечує право на вибір навчального закладу і навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах» [8].

Закон України «Про освіту» є базовим у чинному законодавстві держави, що спрямований на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України. Він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави [2].

Згідно ст. 3 Закону України «Про освіту» громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров’я, місця проживання та інших обставин.

Гарантовані державою права громадян щодо отримання освіти забезпечуються створенням відповідних умов, передбачених цим Законом. Згідно з ним ці права забезпечуються:

- розгалуженою мережею навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;
- відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;

- різними формами навчання – очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах.

Для одержання документа про освіту громадяни мають право на державну атестацію.

Іноземці, особи без громадянства здобувають освіту в навчальних закладах України відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів.

Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, має рівне з громадянами України право на освіту.

Основними принципами освіти в Україні згідно ст. 6 Закону «Про освіту» є:

- доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Названі умови і принципи освіти реалізуються на всіх освітніх рівнях, якими в Україні є: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта.

Навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається. Проте, належність особи до будь-якої політичної партії, громадської, релігійної організації, що діють відповідно до Конституції України, не є перешкодою для її участі у навчально-виховному процесі [19].

Учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у закладах освіти первинні осередки об'єднань громадян, членами яких вони є.

Заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти,

заснованих релігійними організаціями.

Система освіти України складається із:

- закладів освіти (загальноосвітні навчальні заклади, ВНЗ);
- наукових (академічні інститути, наприклад Інститут педагогіки АПН України), науково-методичних і методичних установ (методичні кабінети, інститути післядипломної освіти);
- науково-виробничих підприємств;
- державних і місцевих органів управління освітою;
- самоврядування в галузі освіти.

До державних органів управління освітою в Україні належать:

- Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;
- Міністерства і відомства України, яким підпорядковані навчальні заклади;
- Атестаційна колегія Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України;
- Міністерство освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим;
- місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою.

Заклади освіти утворюються відповідно до структури освіти, яка включає: дошкільну освіту; загальну середню освіту; позашкільну освіту; професійно-технічну освіту; вищу освіту; післядипломну освіту; аспірантуру; докторантуру; самоосвіту.

У ст. 2 Закону України «Про дошкільну освіту» говориться, що: «основними завданнями законодавства України про дошкільну освіту є: забезпечення права дитини на доступність і безоплатність здобуття дошкільної освіти». Принципами дошкільної освіти є: «доступність для кожного громадянина освітніх послуг, що надаються системою дошкільної освіти; рівність умов для реалізації задатків, нахилів, здібностей, обдарувань, різнобічного розвитку кожної дитини» (ст. 6) [3].

Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти. Згідно ст. 2 Закону України «Про загальну середню освіту» – «основними завданнями законодавства України про загальну середню освіту є: ... забезпечення права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти» та ст. 6. «Громадянам України незалежно від ...переконань... або інших ознак забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти у державних і комунальних навчальних закладах» [4].

Позашкільна освіта та виховання є частиною структури освіти і згідно ст. 6 Закону України «Про позашкільну освіту» спрямовуються на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні. Позашкільна освіта та виховання здійснюються закладами освіти, сім'єю, трудовими колективами, громадськими організаціями, товариствами, фондами і ґрунтуються на принципі добровільності вибору типів закладів, видів діяльності [7].

Закон України «Про професійно-технічну освіту», зокрема ст. 2, забезпечує громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, право на здобуття професійно-

технічної освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, перепідготовку та підвищення кваліфікації; задоволення потреб економіки країни у кваліфікованих і конкурентоспроможних на ринку праці робітниках; сприяння в реалізації державної політики зайнятості населення; забезпечення необхідних умов функціонування і розвитку установ професійно-технічної освіти та професійно-технічних навчальних закладів різних форм власності та підпорядкування.

Згідно зі ст. 5 громадяни України мають рівні права на здобуття професійно-технічної освіти відповідно до своїх здібностей і нахилів. Обмеження можливі за медичними та віковими показниками, а також показниками професійної придатності, що визначаються Кабінетом Міністрів України. Але, згідно з Законом, професійно-технічна освіта здобувається громадянином України безоплатно, за рахунок держави, лише у державних і комунальних навчальних закладах [5].

В ст.4 Закону України «Про вищу освіту» (2002 р.) зазначено, що: «громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі в межах стандартів вищої освіти, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває вперше. Вони вільні у виборі форми здобуття вищої освіти, вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на здобуття вищої освіти, крім права на здобуття вищої освіти за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, має рівне з громадянами України право на здобуття вищої освіти» [6].

Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновки, що аналізуючи вплив міжнародного контексту на розвиток та забезпечення права на освіту в Україні, можна сказати, що загалом і світові, і європейські правові норми у цій галузі досить повно імплементовано у національному законодавстві. В Україні чимало зроблено для розвитку нормативно-правової бази, що регулює відносини у сфері освіти. Конституція і закони України, міжнародні правові договори, що стали частиною національного законодавства, гарантують громадянам реалізацію права на освіту. Це забезпечує необхідні передумови для створення ефективних механізмів гарантування та захисту права на освіту українських громадян у відповідності зі світовими та особливо європейськими стандартами. Однак самі ці механізми ще далекі від європейських стандартів і вимагають подальшого удосконалення.

Дослідження минулого року показало, що в Україні існують проблеми у рівному доступі дітей до дошкільної, середньої та позашкільної освіти: нестача місць у дитячих дошкільних установах переважно у великих містах, складнощі доступу до закладів освіти у сільській місцевості, важкість доступу до освіти дітей з обмеженими можливостями та дітей з особливими навчальними потребами, незадовільне технічне оснащення навчальних закладів, низький рівень

підключення шкіл до Інтернету, низький рівень правової освіти. 2012 року в опублікованому Глобальному звіті щодо гендерного розриву за індикатором рівного доступу до освіти хлопчиків та дівчат Україна посідає 22 місце [20].

В Україні існує необхідна правова база, що дає змогу державі переважно забезпечувати право громадян на отримання освіти на рівні світових стандартів. Незважаючи на це, в освіті існують проблеми, які є перешкодою її модернізації з урахуванням сучасних глобалізаційних процесів, економічних можливостей, національних традицій. Тому їх закріплення у чинному законодавстві України ще не є показником їх реальності, створення належних умов та способів гарантування права на освіту. Для повноцінного правового підґрунтя сучасних гарантій права на освіту бракує умов, способів, вимог, які відповідають реальному стану речей в освітянському законодавстві, яке знаходиться в процесі формування. Актуальними залишаються проблеми створення нової та більш досконалої правової і нормативної бази освіти в Україні, і перш за все її якості, доступу до освітньої і професійної підготовки всіх, хто має необхідні здібності, мотивацію і адекватну підготовку [12].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зі змінами та доповненнями станом на 12.04.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-ХІІ, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.2013 // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – №34. – Ст.451.
3. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 № 2628-ІІІ, зі змінами та доповненнями станом на 05.12.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – №49. – Ст.259.
4. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-ХІV, зі змінами та доповненнями станом на 05.12.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – №28. – Ст.230.
5. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР, зі змінами та доповненнями станом на 05.01.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – №32. – Ст.215.
6. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-ІІІ зі змінами та доповненнями станом на 05.12.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – №20. – Ст.134.
7. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 № 1841-ІІІ, зі змінами та доповненнями станом на 05.12.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – №46. – Ст.393
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-ІІІ, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – №30. – Ст.142.
9. Про національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. №3471 // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. – С.4.
10. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р., № 896.
11. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
12. Ковальчук Р.Л. Право на освіту як одне з конституційних прав громадян України / Р.Л. Ковальчук // Університетські наукові записки. – 2001. – № 3. – С. 292–298.

13. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: Міжнародний документ, Рекомендації [...] від 14.12.1960. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_174
14. Конвенцією про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
15. Кремень В.Г. Вища освіта в Україні / В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко та ін. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
16. Логачова В.В. Право на освіту як важливе соціальне право громадян України / В.В. Логачова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/logachova-vv-pravo-na-osvitu-yak-vazhlive-sotsialne-pravo-gromadyan-ukrayini>.
17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
18. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
19. Право громадян на освіту – основу інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khorol.just.gov.ua/info/49/>
20. Права людини в Україні 2012. Узагальнена доповідь правозахисних організацій: Права дітей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1362662198>
21. Про право на освіту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.privivok.net.ua/node/19>
22. Романенко К. М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: [спец.] 12.00.02 «Конституційне право» / Романенко Катерина Михайлівна; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
23. Шаповал Р.В. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні / Р. В. Шаповал // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 29–35.
24. Шаповал Р.В. Правове регулювання освіти в Україні / Р.В. Шаповал // Форум права. – 2011. – №1. – С.1110–1115.

О.С. Барабаш

МЕДИЧНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Медичне право як новітнє правове явище в Україні перебуває на етапі перманентного стабільного розвитку, розширюється коло фахівців, для яких ця сфера становить професійний інтерес, опановуються нові горизонти та відбувається інтеграція у світові тенденції цієї царини [4].

Вивченням питань медичного права в Україні займаються такі науковці як З.С. Гладун, В.Ф. Москаленко, О.В. Любінець, Е.Ю. Махмудов, Т.В. Педченко, О.Г. Рогова, В.М. Рудий, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко, Г.Т. Терешкевич, В.М. Третьяков та ін.

Медичне право – це самостійна комплексна галузь права, яка існує у всіх розвинених країнах Світу. В Україні науковці дають таке визначення медичному праву: це галузь українського права, що формується, яка є сукупністю правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з реалізацією прав громадян на здоров'я, зокрема, відносини між громадянином і лікувально-профілактичною установою, між пацієнтом і медичним працівником у сфері надання медичної

допомоги, а також їх прав, обов'язків та відповідальності у зв'язку з проведенням діагностичних, лікувальних і санітарно-гігієнічних заходів [1].

Медичне право також регулює інші правовідносини, що тісно пов'язані з охороною здоров'я.

До охорон здоров'я відносяться суспільні відносини, що складаються в процесі реалізації прав громадян на охорону здоров'я, а саме:

- при наданні медичної допомоги;
- при організації лікувально-діагностичного процесу;
- при проведенні медико-профілактичних та санітарно-протиепідеміологічних заходів.

Джерела медичного права можна розподілити на 3 категорії.

I категорія:

Конституція України та Міжнародні НПА (Декларації, Конвенції, Пакти, Резолюції, Судові рішення Європейського суду з прав людини, ратифіковані ВРУ Міжнародні нормативно-правові акти, що видаються Всесвітніми організаціями, які спеціалізуються в галузі охорони здоров'я: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Всесвітня асоціація медичного права (ВАМП), Всесвітня медична асоціація (ВМА), Всесвітня психіатрична асоціація (ВПА) тощо) відповідно принципу пріоритету міжнародного права,

II категорія:

1. Закони України:

1.1. Кодифіковані (Цивільний кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Сімейний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Бюджетний кодекс України, Господарський кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України)

1.2. Міжгалузеві закони (Про права споживачів, Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування тощо)

1.3. Галузеве законодавство (Основи законодавства України про охорону здоров'я та інші галузеві закони)

2. Укази Президента України,

3. Постанови Кабінету Міністрів України,

4. Цільові та Міжгалузеві комплексні програми,

5. Судова практика.

III категорія:

Підзаконні нормативно-правові акти (Накази, Інструкції, Листи) [1].

Кількість проявів інтересу до медичного права, на жаль, далеко не повною мірою перейшла у якість. Йдеться про те, що у певних магістральних напрямках медичного права Україна «тупцює на місці», тобто позитивних зрушень фактично немає. Інколи проблеми не переходять далі від наукових пошуків (тобто відсутня практична значимість), інколи той чи інший аспект медичного права не розглядається взагалі, інколи проблема «забалакується» (коли за кількістю розмов втрачається первинний мотив). Не поодинокими є випадки проявлення ініціативи заради ініціативи, а не задля кінцевого результату. Все це, безумовно, не сприяє

еволюційному розвитку медичного права сьогоднішньої України [5].

Саме тому науковці наголошують на тому, що потрібно консолідувати зусилля стосовно втілення у життя медичного права як обов'язкової навчальної дисципліни як для майбутніх юристів, так і для майбутніх медичних працівників. Ідеологія викладання медичного права для юристів і медиків має бути однаковою. Це принципова позиція, яка базується на аналізі наукових досліджень, численних прикладів впровадження медичного права в освітній процес інших країн, особистого досвіду викладання медичного права у юридичних та медичних, студентських та післядипломних аудиторіях.

Ще одним з можливих шляхів виходу із правової кризи, в якій опинилась система охорони здоров'я України, О.В. Любінець, І.Я. Сенюта та В.М. Третьяков, Е.Ю. Махмудов пропонують здійснити кодифікацію законодавства в галузі охорони здоров'я прийняттям Медичного кодексу і побудованих на його основі спеціальних законів, що стане свідченням завершення формування галузі медичного права в системі права України [3].

Це питання на сьогодні є актуальним. Міністр охорони здоров'я Раїса Богатирьова вважає, що в Україні необхідно створити таку систему медичного права, яка б повною мірою відповідала вимогам часу і базувалася на загальноєвропейських підходах до забезпечення прав громадян на здорове життя і права медичного працівника на здійснення професії.

Р. Богатирьова висловила переконання в необхідності вдосконалення законодавчої бази, якою регулюються правовідносини в медичній сфері. Перш за все, потрібно оновити медичну конституцію України: проаналізувати всі документи, що стосуються медичної діяльності, з'ясувати, де є прогалини, і які аспекти залишаються не врегульованими діючими правовими нормами.

Як заявила міністр на відкритій лекції в Національному медичному університеті ім. Богомольця на тему «Медичне право України: окремі аспекти здійснення прав людини у сфері охорони здоров'я», що медичне право потребує кодифікації, тобто створення єдиного, логічно і юридично цілого нормативно-правового акта – Медичного кодексу. До нього повинні увійти закони «Про особливості діяльності закладів охорони здоров'я», «Про правовий статус медичних працівників», «Про права пацієнтів» та інші законодавчі акти, що регулюють правовідносини у системі охорони здоров'я [2].

Раїса Богатирьова повідомила, що зараз у Верховній Раді знаходиться проект закону «Про права пацієнтів». Окрім цього, МОЗ зараз опрацьовує законопроект про особливості діяльності закладів охорони здоров'я. Також стоїть питання про необхідність розробки та впровадження закону про юридичні аспекти діяльності медичного працівника. Професійним медичним асоціаціям варто наповнити оновленим вмістом Етичний кодекс лікаря України [2].

Отже, актуальним є питання розробки і впровадження Медичного кодексу України як одного з інструментів реалізації державної політики охорони здоров'я. Потрібно об'єднати зусилля і знання юристів і медиків для створення належної нормативно-правової бази, яка підвищить ефективність та якість законотворчого процесу. Належно розроблений і прийнятий, ефективний і дієвий, витребуваний часом Медичний кодекс, який буде чітко регламентувати суспільні відносини у

сфері надання медичної допомоги стане надійним фундаментом медичного права.

Список використаних джерел

1. Бенедко-Зваридчук О. Чи варто виділити медичне право в окрему галузь права? [Електронний ресурс]. – Режим досвіду: <http://www.103-law-org-ua.1gb.ru/Article.aspx?a=18&comments=true>
2. Богатирьова запропонувала створити Медичний кодекс. [Електронний ресурс]. – Режим досвіду: http://dt.ua/UKRAINE/bogatirova-zaproponuvala-stvoriti-medichniy-kodeks-119746_.html
3. Медичне право в системі права України: стан і перспективи розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим досвіду: http://inmeds.com.ua/State_and_development_rospects/5971/
4. Медичне право України: Типова навчальна програма для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації, які навчаються за спеціальністю «Правознавство» і здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «Спеціаліст» [Електронний ресурс]. – Режим досвіду: <http://medicallaw.org.ua/vidavnictvo/informaciini-materiali/>
5. Стеценко С. Г. Медичне право України: проблеми становлення // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково_практичної конференції 17-18.04.2008, м. Львів. – С. 331-333.

Ю. П. Бевза

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ АВТОМАТИЗОВАНОЮ ОБРОБКОЮ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Стаття 19 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року закріплює за кожною людиною право шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [1]. Подібні норми містяться, також, у ст. 10 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод від 04.11.1950 року та ст.19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 19.12.1966 року.

Враховуючи бурхливий розвиток новітніх комунікаційних технологій виникла необхідність конкретизації нормативного закріплення відносин у сфері комунікації, у зв'язку із чим і було прийнято Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 28.01.1981 р., та Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних, 08.11.2001 р., а також прийнято низку національних законодавчих актів, метою яких мало бути впровадження заходів безпеки, спрямованих на запобігання несанкціонованого доступу до персональних даних, їх зміни та поширення, тобто забезпечення права кожної людини на недоторканість приватного життя.

В українському законодавстві право кожної людини на інформацію зафіксовано в ст.ст. 32, 34 Конституції України 1996 року, ст. 200 Цивільного кодексу України 2003 року, Законі України «Про інформацію» 1992 року, Законі України «Про захист персональних даних» 2010 року.

Ратифікація Конвенції 1981 року Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та прийняття Закону України «Про захист персональних даних» зумовили появу постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний реєстр баз персональних даних та порядок його ведення» від 25 травня 2011 року та указу Президента України «Про положення про Державну службу України з питань захисту персональних даних» від 6 квітня 2011 р.

Необхідність прийняття Закону України «Про захист персональних даних» виникла достатньо давно, адже існування окремих нормативно-правових актів, які частково регулювали захист персональної інформації та відсутність уніфікованого акту, який встановив би єдиний порядок збору, фіксації, обміну особистої інформації про фізичну особу роблять конституційне право на інформацію при відсутності належного механізму його реалізації і захисту скоріш декларативним, ніж реальним.

Необхідно відзначити те, що багато країн прийняли закони в галузі захисту прав суб'єктів персональних даних і створили на їх основі незалежні від уряду органи по захисту таких прав. Так, вперше такий орган був створений в Швеції ще в 1919 році – комісія по захисту даних, в Німеччині, до прикладу, закон про захист персональних даних був прийнятий в 1970 році, в Франції – в 1978 році.

Таким чином, враховуючи темпи розвитку інформаційних технологій і прагнення України до інтеграції в Європейське співтовариство, прийняття такого закону, безумовно, є позитивним кроком.

Відповідно до ст. 1 Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних «метою цієї Конвенції є забезпечення на території кожної держави – учасниці для кожної особи, незалежно від її громадянства або місця проживання, дотримання її прав й основоположних свобод, зокрема її права на недоторканість приватного життя, у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, що її стосуються» [2]. І, хоча в українському законі така мета прямо не передбачена, ми можемо собі уявити, що вона є тотожною із зазначеною метою.

Відповідно до положень закону обробка персональних даних здійснюється для конкретних і законних цілей, визначених за згодою суб'єкта персональних даних, або у випадках, передбачених законами України. Гарантією захисту персональних даних в процесі автоматизованої обробки є згода фізичної особи на таку обробку.

В той же час законом передбачені випадки, коли збір, обробка і поширення персональних даних може здійснюватись і без згоди особи, зокрема в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [3]. І якщо традиційні підстави обмеження прав людини (забезпечення національної безпеки та захист прав людини) є цілком прогнозованими та такими, що передбачені міжнародними документами із захисту прав людини, зокрема, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року, то така підстава, як «інтереси економічного добробуту» викликає підвищений інтерес, адже не має свого тлумачення ні в законі про захист персональних даних, ні в інших нормативно-правових актах, а це вже може призводити до зловживань.

Також, окремо необхідно зупинитись на згоді особи на обробку персональних даних. Так, відповідно до приписів ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних», згода суб'єкта персональних даних – це «добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про її надання» [3]. Таким чином, законодавець, окрім документальної письмової форми, передбачає і інші, чітко не визначені законом форми. Враховуючи дане положення, можна вважати, що формою згоди є навіть конклюдентні дії. Такий висновок базується на положеннях статті 205 Цивільного кодексу України: «правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків» [4]. У цьому випадку доволі важко буде визначити: так була згода особи на обробку персональних даних, чи не було.

Відзначаючи позитивні тенденції адаптації українського законодавства щодо захисту персональних даних до вже сформованої практики такого регулювання в європейських державах, необхідно зазначити, що мета запровадження таких змін – дотримання прав й основоположних свобод людини, зокрема її права на недоторканість приватного життя, досягнута не в повній мірі і практика застосування законодавчих нововведень вже виявляє слабкі місця закону, що потребують вдосконалень.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних»: Міжнародний документ від 28.01.1981 (ратифікація від 06.07.2010). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326
3. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI (із змінами від 20.12.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (із змінами від 19.01.2013) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

І. Б. Вашеняк

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Характерною рисою сучасного періоду розвитку цивілізації є зміна домінуючих видів людської діяльності. Науково-технічний прогрес не тільки не гарантує повної безпеки людству, але й призводить до підвищення ймовірності виникнення різноманітних надзвичайних ситуацій та збільшення кількості факторів, які негативно впливають на життя та діяльність людини. При цьому на безпеку, як базисну потребу людини наголошено в «Концепції ООН про сталий

людський розвиток», прийнятою на конференції в Ріо-де-Жанейро (1992) [9]. Метою Концепції ООН є створення умов для збалансованого безпечного існування кожної окремої людини сучасності та наступних поколінь. Економіка, стабільність державних кордонів, суспільні цінності тощо розглядаються як засоби досягнення цієї мети.

Згадана концепція ООН, сучасний незадовільний рівень безпеки людей вимагають суттєвих змін в усіх ланках системи забезпечення безпеки життя і діяльності людини (БЖД), в системі освіти, в установах та органах управління, що дасть змогу вирішення проблеми безпеки людини як умови сталого розвитку людства.

Україна заявила про підтримку Концепції ООН про стійкий людський розвиток як програму дій на XXI століття, де пріоритет віддається розвитку безпеки кожної людини. Тому формування культури безпеки громадян України є не тільки актуальним, виходячи із незадовільного стану безпеки громадян нашої держави, але й першочерговим завданням нашої держави, як країни-учасниці світового та континентального співтовариства. Важливо, щоб безпека стала пріоритетною ціллю та внутрішньою потребою окремої людини, колективу та суспільства в цілому. Цього можна досягнути шляхом формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, норм і традицій безпечної поведінки, тобто становлення цілісної культури безпеки як елемента загальної культури, що дозволяє реалізувати захисну функцію людей. Ця культура має базуватись на наукових та системних підходах.

Поняття «культура безпеки» вперше з'явилося в процесі аналізу причин і наслідків Чорнобильської аварії, здійсненого Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ). Було визнано, що саме відсутність культури безпеки стала однією з причин трагедії. Міжнародна консультативна група з ядерної безпеки при Генеральному директорі МАГАТЕ запропонувала наступне визначення цього поняття: «Культура безпеки – це такий набір характеристик і особливостей діяльності організацій та поведінки окремих осіб, який встановлює, що проблемам безпеки атомних станцій, як таким, що мають вищий пріоритет, приділяється увага, яка визначається їх значущістю».

Вслід за МАГАТЕ концепцію культури безпеки підтримали Міжнародна організація праці, Міжнародна організація цивільної авіації, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Всесвітня організація трубопровідного транспорту, Міжнародна асоціація з радіаційного захисту та інші авторитетні міжнародні інституції. Так поступово цей термін почали розповсюджувати на усі сфери людської діяльності та застосовувати як до окремої людини, так і до суспільства в цілому. В науковій літературі культура безпеки визначається як рівень розвитку людини і суспільства, що характеризується значущістю забезпечення безпеки життєдіяльності в системі особистісних і соціальних цінностей, безпечної поведінки в повсякденному житті і в умовах небезпечних та надзвичайних ситуацій, рівнем захищеності від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності [6].

А рівень цих загроз продовжує зростати. Актуальність сучасного стану безпеки життєдіяльності (і не тільки в Україні) визначається трьома основними

складовими:

- зростанням глобальних природних небезпек, спричинених порушенням екологічної рівноваги природного середовища;
- зростанням кількості техногенних небезпек (аварій і катастроф), що виникають під час взаємодії людини зі складними технічними системами;
- соціально-політичною напругою в суспільстві.

Недооцінка цих загроз та ігнорування проблем безпеки (що свідчить про низький рівень культури безпеки як окремих громадян, так і всього суспільства) призводять до того, що втрати людства сягають більше 10% глобального валового продукту щороку, до 2 млн. людей гине від виробничих травм, більше 2 млн. – від надмірного вживання алкоголю, біля 6 млн. – від паління, крім того, сотні мільйонів травмується і отримує професійні хвороби [4].

Щодо України, то рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру зберігається ще вищий. Так, упродовж 2011 року зареєстровано 221 надзвичайну ситуацію, з яких: 77 природного характеру, 134 техногенного та 10 соціального характеру [8].

Про низький рівень культури безпеки, яка є елементом загальної культури, що реалізує захисну функцію людей, свідчить високий травматизм в побуті, від якого щороку потерпає від 2 до 4 тис. осіб¹¹, високі показники передчасної смертності від зовнішніх причин та поширення соціально небезпечних хвороб. Хоч чисельність потерпілих у невиробничій сфері також має позитивну тенденцію до зниження, за показником потерпілих у розрахунку на 1000 працюючих Україна втричі перевищує його значення в країнах Європи. До основних зовнішніх причин смертності в Україні відноситься смертність внаслідок дорожньо-транспортних пригод (ДТП) та випадкових отруєнь. Тільки протягом 2011 року в Україні зареєстровано 204,1 тис. ДТП із постраждалими, у яких померло 4,7 тис. та травмовано 38,9 тис. учасників дорожнього руху. Тобто у 2011 році на автошляхах країни кожен годину відбувалось 24 ДТП з потерпілими і кожні 2 години в ДТП втрачала життя 1 людина (за цим показником Україна на 4 місці в Європі). Основною причиною такої трагічної статистики визнається людський фактор, тобто низький рівень культури учасників дорожнього руху [8].

Основна причина передчасної смертності у побуті – також людський фактор, неспроможність людини протистояти дії зовнішніх факторів таких як: масове поширення нездорового способу життя, стреси, погіршення екологічних умов, неналежний рівень профілактичних заходів щодо попередження травматизму невиробничого характеру тощо. В результаті передчасна смертність виробничого та невиробничого характеру за масштабами, збитками та складністю вирішення проблем стала соціально значущим явищем.

Людський фактор виступає основною причиною виникнення небезпечних техногенних ситуацій. Зокрема, це стосується пожеж, які завдають значної шкоди населенню, навколишньому середовищу та економіці країни. Тільки у 2011 році їх зареєстровано 60790, внаслідок чого загинуло 2869 осіб (у т.ч. 92 дитини), 1525 отримали травми (з них 139 дітей).

Щорічні матеріальні втрати від пожеж в останні роки перевищують 2 млрд. гривень. Зокрема, у 2011 році вони склали 2659 млн. гривень, з них прями

матеріальні збитки – 802,8 млн. грн., побічні – 1856,9 млн. грн. [8]. Ці збитки тягарем лягають на бюджет держави і на суспільство в цілому.

Низький рівень культури безпеки є основною причиною загострення проблем природного середовища, що ставить під загрозу екологічну рівновагу та здоров'я нації. За станом навколишнього середовища сьогодні Україна є однією із найбільш проблемних країн світу, про що свідчить 87-ма позиція серед 163 країн світу в рейтингу екологічних досягнень 2010 року (Environmental Performance Index), розрахованому фахівцями Єльського університету (США) [11].

Разом з тим, резонансні катастрофи та події останніх років (наприклад, терористичні акти в квітні 2012 р. в м. Дніпропетровськ, у яких постраждало 27 осіб, зокрема дев'ятеро дітей [5]) продемонстрували, що дії відповідальних посадових осіб щодо попередження загроз або зниження їх рівня, ліквідації наслідків бувають неефективними саме з причини невміння прогнозувати, адекватно оцінити загрозу, правильно прийняти кваліфіковане рішення та компетентно організувати його виконання.

Також серйозною проблемою є те, що більшість населення просто необізнана з правилами поведінки в надзвичайних ситуаціях, не має навичок практичної допомоги в екстремальних умовах [4].

Вказані проблеми спричиняють виникнення загроз національній безпеці, якими є: загострення демографічної кризи, скорочення та погіршення якості трудового потенціалу, матеріальні збитки, психологічні втрати, посилення соціальної напруженості в суспільстві, погіршення стану навколишнього середовища, втрата іміджу та конкурентоспроможності держави, гальмування суспільного розвитку. Це зумовлює необхідність якісно нового підходу до розв'язання проблем безпеки шляхом формування культури безпеки як окремих громадян, так і всього українського суспільства [4].

Одним із напрямків вирішення цієї проблеми є підвищення рівня освіти з питань безпеки та захисту населення, оскільки рівень безпеки суспільства значною мірою залежить саме від якості освіти в даній сфері.

В сучасну епоху проявів екстремізму, насилля та тероризму; зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного, екологічного та воєнного походження зростає актуальність сучасних підходів до забезпечення відповідної роботи освітянської галузі в різних режимах функціонування, спроможності організованого переведення об'єктів (навчальних закладів) з режиму повсякденної діяльності до режимів підвищеної готовності, діяльності у надзвичайній ситуації та надзвичайного стану. Саме тому, підвищується роль сформованості у всіх учасників навчально-виховного процесу якостей свідомого і обов'язкового виконання правил і норм безпечної поведінки в повсякденній діяльності та в умовах надзвичайної ситуації.

А тому формування культури безпеки населення є сьогодні актуальним завданням як на державному, так і на регіональному рівнях. І впродовж останніх двох років у цій сфері зроблено багато кроків, серед яких варто виділити наступні:

1. Створено Державні стандарти вищої освіти з проблем безпеки людини. Саме вони визначили, нарешті, роль і місце дисциплін про безпеку. Було

з'ясовано, що: «Безпека життєдіяльності» має вивчати безпеку людини поза виробництвом; «Охорона праці» – безпеку людини у виробничих умовах; «Цивільна оборона» – безпеку людини в надзвичайних ситуаціях.

2. Ці дисципліни стали дисциплінами державного компоненту (тобто обов'язковими для викладання) /Спільний наказ МОН, МНС та Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду за №969/922/216 від 21.10.2010 «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України»/ [2].

3. Відповідно до розпорядження КМУ від 1.02.2012 р. за №58-р внесено істотне доповнення до програм цих дисциплін для всіх навчальних закладів, що розташовані в зоні спостереження АЕС. Там з'явився обов'язковий розділ «Радіаційна безпека і захист населення у разі виникнення НС (в першу чергу, аварій на АЕС)» [3].

4. Суттєвим теоретичним кроком у реалізації положень нині діючої Концепції допустимого ризику стали сучасні підходи до підвищення ефективності викладання навчальних безпекових дисциплін.

5. Відбулися також зміни в управлінні якістю підготовки з безпеки життєдіяльності та цивільного захисту. Воно здійснюється двома керівними органами – Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (Інститут інноваційних технологій та змісту освіти, науково-методична комісія з цивільної безпеки, республіканська та обласні науково-методичні ради з ЦЗ і БЖД, базові за галуззю кафедри з ЦЗ і БЖД), а також Міністерством надзвичайних ситуацій України (Інститут державного управління у сфері цивільного захисту НУЦЗУ, Науково-методична комісія з функціонального навчання та підготовки населення, навчально-методичний центр ЦЗ та БЖД АР Крим, областей, методичні кабінети), яке з грудня 2012 р. МНС реорганізується у Державну службу України з НС і підпорядковується Міністерству оборони України.

Проте, які б зміни не відбувались в системі освіти, в змісті, формах та методах освіти з питань безпеки життєдіяльності, головною перепорою на шляху формування культури безпеки населення залишається наявність мотивації у навчанні та вихованні сучасного молодого покоління [10]. А відсутність або недосконалість культури безпеки окремих громадян буде залишатися серйозною загрозою для всього суспільства. Адже не можна гарантувати безпеку окремій особі, не забезпечивши безпеки суспільству і, навпаки, – не можна гарантувати безпеку людству, не забезпечивши безпеку окремій особі.

Список використаних джерел

1. Кодекс цивільного захисту України (затверджений Указом Президента України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI) // Головне управління МНС в Запорізькій області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mns.gov.ua>.
2. Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України. Наказ №969/922/216 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 88. – С. 126.
3. Розпорядження КМУ від 1.02.2012 р. за №58-р «Про затвердження плану заходів щодо проведення просвітницької роботи з населенням, яке проживає в зонах спостереження

- атомних електростанцій». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-planu-zahodiv-shodo-provedennja-prosvitni-doc86393.html>
4. Аналітична доповідь національного інституту стратегічних досліджень при президентові України «Проблема впровадження культури безпеки в Україні». – К.: НІСД, 2012. – 17 с.
 5. Від вибухів постраждало 27 людей. [Електронний ресурс] / <http://www.pravda.com.ua/news/2012/04/27/6963612/> – Заголовок з екрану.
 6. Зоріна М.О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності / М.О. Зоріна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2010. – №8. – С. 149–153.
 7. Малицька О.В. Формування загальнозначущих компетенцій випускників ВНЗ у контексті Болонської декларації / О.В. Малицька. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.uipa.kharkov.ua/library/documents/bolonproz/3/form_zag.htm
 8. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2011 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/content/nasdoorovid2011.html>
 9. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
 10. Яремко З.М. Формування мотивації щодо посилення відповідальності за особисту та суспільну безпеку засобами освіти / З.М. Яремко // Збірник матеріалів всеукраїнського науково-практичного семінару «Напрями удосконалення вищої освіти з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності» – Херсон: ІДУ у СЦЗ, НМЦ ЦЗ та БЖД Херсонської області, 2012. – С. 235-238.
 11. Environmental performance Index 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epi.yale.edu/Countries/> – Заголовок з екрану.

С. Б. Вільчинська

ПИТАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО ПРАЦЮ

В англійській мові для означення статі людини використовується два терміни:

«sex» – «стать» людини як набір сексуально-біологічних характеристик (генетичних, анатомічних, фізіологічних);

«gender» – увійшов у вжиток з соціології й означає соціально-рольовий статус людини (соціальні можливості кожної статі в освіті, професійної діяльності, доступ до влад, сімейні ролі тощо, особливості соціальної поведінки, стилю життя та способу мислення) [1].

Статтями 24 та 43 Конституції України встановлено, що не може бути привілеїв чи обмежень, зокрема, за ознаками статі, а рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у праці та винагороді за неї, створенням державою умов для повного здійснення громадянами права на працю та гарантуванням нею рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності [2].

Принцип рівності трудових прав жінок і чоловіків закріплений також і в КЗпП [3]. Так, статтями 21 та 22 КЗпП встановлено, що Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян, зокрема, незалежно від статі, і не допускається будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення

прямих або непрямих переваг під час укладення, зміни, припинення трудового договору залежно від статі.

Інші спеціальні законодавчі акти, які регулюють окремі питання, пов'язані з трудовими відносинами, наприклад, Закони України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р. № 803-XII [4], «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. №108/95-ВР [5], «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР [6], «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII [7], а також законодавчі акти, які регулюють питання конкретної галузі (освіти, охорони здоров'я, науки, культури, підприємництва, державної служби) також містять відповідні правові норми, які мають забезпечувати рівність трудових прав жінок і чоловіків.

Так, згідно зі статтею 1 Закону України «Про оплату праці» розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, тобто заробітна плата не залежить від статі працівника [5].

У статті 4 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. №3723-XII встановлено, що право на державну службу мають громадяни України незалежно, зокрема, від статі, які одержали відповідну освіту і професійну підготовку та пройшли в установленому порядку конкурсний відбір або за іншою процедурою, передбаченою Кабінетом Міністрів України [8].

З метою досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV (далі – Закон № 2866), який набув чинності з 1 січня 2006 року [9].

Зокрема, у Законі № 2866 визначено, що рівні права жінок і чоловіків – це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі, а гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації. Крім того, визначено, що рівні можливості жінок і чоловіків – це рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків. Уперше дано визначення поняттю сексуальних домагань, що передбачає дії сексуального характеру, які виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування.

Статтею 16 Закону № 2866 встановлено, що керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити рівний доступ громадян до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування відповідно до кваліфікації і професійної підготовки незалежно від статі претендента.

Статтями 17-19 Закону № 2866 передбачено норми, які повинні забезпечити рівні права та можливості жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї.

Зокрема, встановлено, що роботодавець зобов'язаний забезпечувати жінкам і чоловікам рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці. Він зобов'язаний також:

- забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;
- здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці;
- вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці;
- вживати заходів щодо унеможливлення випадків сексуальних домагань [9].

Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, надаючи перевагу одній зі статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, про плани щодо народження дітей.

Крім того, передбачено, що в разі колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин (генеральна угода, регіональні та галузеві угоди, колективні договори) угоди (договори) мають включати положення, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків, із зазначенням строків реалізації відповідних положень.

Передбачено також, що роботодавці можуть здійснювати позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Встановлюючи принцип гендерної рівності та забороняючи дискримінацію за ознакою статі, під якою розуміють дію чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, законодавство одночасно містить і такі правові норми, які закріплюють певні пільги та гарантії для жінок, зумовлені особливостями їхньої біологічної природи, зокрема репродуктивною функцією жіночого організму.

Так, стаття 24 Конституції України передбачає спеціальні заходи щодо охорони праці і здоров'я жінок, створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [2].

У низці статей КЗпП та в окремих законах України закріплено спеціальні норми, які регулюють працю жінок. Так, статтею 174 КЗпП встановлено заборону застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також залучення жінок до підіймання та переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми [3].

Статтями 175-186 КЗпП встановлено обмеження праці жінок на роботах у нічний час, пільги для вагітних жінок та жінок, які мають дітей, відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами і для догляду за дитиною, перерви для годування дитини, гарантії під час прийняття на роботу та заборону звільнення вагітних жінок і жінок, котрі мають дітей.

Стаття 56 КЗпП зобов'язує власника або уповноважений ним орган на прохання вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, у т. ч. таку, що знаходиться під її опікуванням, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку, встановлювати

їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень.

Закон України «Про охорону праці», визначаючи основні положення щодо охорони життя і здоров'я всіх працівників, статтею 10 встановив спеціальні норми щодо охорони праці жінок [5].

Статтею 5 Закону України «Про зайнятість населення» передбачено додаткові гарантії зайнятості для жінок, які мають дітей віком до шести років та самотні матері, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів [4].

При цьому слід зазначити, що, згідно зі статтею 6 Закону № 2866, спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини, особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я, а також позитивні дії не вважаються дискримінацією за ознакою статі.

Звичайно, утвердження гендерної рівності вимагає захисту специфічних потреб не тільки жінок, а й чоловіків. У зв'язку з цим варто зазначити, що прикладом встановлення гендерної рівності та ліквідації дискримінації за ознакою статі є стаття 1861 КЗпП, яка поширила гарантії, встановлені статтями 56, 176, 177, частинами третьою – восьмою статті 179, статтями 181-1821, 184-186 КЗпП, також на батьків, які виховують дітей без матері (у т. ч. в разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі) [3].

Принцип гендерної рівності в трудових відносинах закріплений і в багатьох міжнародно-правових актах, які, відповідно до статті 9 Конституції України [2], є частиною національного законодавства, якщо згода на їх обов'язковість надана Верховною Радою України.

Це, зокрема, Загальна декларація прав людини (прийнята і проголошена резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.), в якій проголошено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, у т. ч. незалежно від статі.

Вимоги щодо рівного статусу жінки і чоловіка у трудових відносинах містить і Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок від 18 грудня 1979 р. На ліквідацію дискримінації за ознакою статі та забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків спрямовані також відповідні конвенції Міжнародної організації праці.

При цьому слід мати на увазі, що статтею 81 КЗпП передбачено: якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в якій бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди [3].

Правовою гарантією захисту працівників від встановлення дискримінаційних положень у трудовому договорі (контракті) є норма статті 9 КЗпП, якою встановлено, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є недійсними.

Уперше в законодавстві України статтями 22–24 Закону № 2866-IV визначено відповідальність за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [9].

Зокрема, встановлено, що особа, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань, має право звернутися зі скаргою до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, правоохоронних органів держави та суду.

Особа має також право на відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих їй унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань. Моральна шкода відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром.

Особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом.

Слід зазначити, що прикінцевими положеннями Закону № 2866-IV передбачено внесення відповідних змін до інших законів України, які впливають із цього Закону, а також приведення всього законодавства України у відповідність до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [9].

На сьогодні відповідальність за порушення гендерної рівності в законодавстві про працю поки що не конкретизується. Проте загальні норми щодо відповідальності службових осіб, керівників підприємств, установ, організацій, а також власників або уповноважених ними органів за порушення законодавства про працю, зокрема статті 45, 237, 2371 КЗпП, не виключають можливості їх застосування й у випадках встановлення факту дискримінації за ознакою статі, оскільки принцип рівності трудових прав жінок і чоловіків є складовою частиною законодавства про працю, якого власник або уповноважений ним орган, згідно зі статтею 141 КЗпП, зобов'язаний неухильно дотримуватися. Порушення ним гендерної рівності є порушенням законодавства про працю [3].

Отже, проблема гендерної рівності є однією з найбільш актуальних і має в своїй основі соціально-культурну, фінансово-економічну та морально-емоційну природу. Відтак постає нагальна потреба ліквідувати гендерну асиметрію в суспільстві. Вагомим інструментом вирішення даної проблеми є законодавство України про працю.

Список використаних джерел

1. Гендерна політика Хмельницького регіону. – Хмельницький: Хмельницька районна асоціація «Світанок». – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – 100 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами від 12.04.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (із змінами від 09.12.2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/kodeks_zakoniv_pro_pratsyu_ukraini.htm
4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

5. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР (із змінами від 09.12.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – №17. – Ст.121.
6. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР (із змінами від 09.12.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – №2. – Ст. 4.
7. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ (із змінами від 18.11.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 49. – Ст.668.
8. Про державну службу: Закону України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ (із змінами, 13.06.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 52. – Ст.490.
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV (із змінами від 13.06.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст.561.

С. Б. Вільчинська

СТАНДАРТИ НЕДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ РЕКЛАМИ: МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ ТА ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Сучасна маркетингова система в Україні – це комплексна, взаємодіюча спільнота рекламних та маркетингових агенцій, дослідницьких та консалтингових фірм, виробничих компаній, профільних громадських організацій, засобів масової інформації та інших інституцій, які сприяють просуванню продукції, створенню нових брендів та ефективному розвитку національного бізнесу.

Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі – це механізм саморегулювання ринку реклами з метою підвищення ефективності рекламних продуктів та формуванню культури ринкових маркетингових відносин [1].

Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі були розроблені експертами Всеукраїнської громадської організації «Українська асоціація маркетингу» та Центру гендерно-правової освіти УАМ за участі та при експертно-консультаційному сприянні Всеукраїнської рекламної коаліції, Асоціації зовнішньої реклами, Української асоціації директ-маркетингу, Міжнародної асоціації маркетингових ініціатив, Спільки рекламистів України, КМГО «Інститут ліберального суспільства», МГО «Школа рівних можливостей», МГО «Український жіночий фонд», ВГО «Жіночий консорціум України»; а також, у партнерстві з Фондом Ф. Еберта (Німеччина), який сприяв проведенню робочих експертних зустрічей з розробки Стандартів та проведенню міжнародного форуму з обговорення та прийняття Стандартів; а також за підтримки Програми рівних прав і можливостей для жінок (впроваджується за підтримки ЄС-ПРООН), яка сприяла проведенню тренінгу для рекламистів з вивчення Стандартів [2].

У процесі розробки національних «Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі» в Україні були враховані національні та міжнародні вимоги щодо фахової діяльності маркетологів і рекламистів, використані зразки відповідних стандартів, кодексів, меморандумів тощо, а також нормативно-правове забезпечення та практичний досвід щодо впровадження політики рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків в Україні.

Метою «Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі» є підвищення рівня довіри до реклами, впровадження цивілізованих норм

формування інформаційного простору, захист прав людини [3]. Стандарти мають охоплювати різні види та форми реклами, яка має бути соціально відповідальною. Вони спрямовані на врахування рекламної практики на сучасному ринку, а також ті, які можуть виникнути технологічним або еволюційним шляхом. Сучасні Стандарти стосуються усіх засобів реклами.

Сьогодні маркетингова система представляє собою комплексну, взаємопов'язану спільноту рекламних агентств, організацій засобів масової інформації, науково-дослідних фірм, виробничих компаній та інших ресурсів, які допомагають маркетологам у просуванні продукції, створенні нових брендів та зростанні свого бізнесу. Дотримуючись Стандартів недискримінаційної реклами маркетологи та рекламисти захищають честь та гідність рекламистів, бізнесу та споживачів підвищують рівень суспільної довіри до рекламної індустрії загалом.

Розробники «Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі» приєдналися до міжнародних вимог щодо фахової діяльності маркетологів та рекламистів. У Стандартах також викладено загальні принципи, яких необхідно дотримуватися при створенні реклами для дітей, як цільової аудиторії і з використанням образів дітей, щоб допомогти рекламистам та маркетологам працювати делікатно і чесно з дітьми. Основними принципами реклами є: законність, точність, достовірність, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди [4]. Приймаючи Стандарти члени маркетингового співтовариства, беруть на себе зобов'язання щодо дотримання зазначених принципів.

Рекламисти мають усвідомлювати відповідальність у разі експлуатації гендерних стереотипів, що в свою чергу потребує тестування реклами на правильне сприйняття рекламного повідомлення та гарантування того, що дане рекламне повідомлення не буде сприйнято як таке, що дискримінує людину з огляду на стать в контексті її сімейного стану, сексуальних відносин, трансгендерного статусу, сімейних обов'язків, материнства або батьківства національності, раси, трудової діяльності, політичних інтересів, фізичних характеристик, релігійного віросповідання, інвалідності, типу харчування, алкогольної або наркотичної залежності, паління [5].

Маркетологи та рекламисти повинні усвідомлювати, що створюючи рекламу та формуючи бренди вони створюють споживача майбутнього, впливають на взаємини між жінкою та чоловіком, формують нові стандарти соціальної поведінки. Реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності, має бути толерантною до культурного надбання.

Споживачі мають бути впевнені що компанії, які вони вибирають, займаються бізнес-діяльністю з урахуванням загальнолюдських цінностей. Маркетологи та рекламисти мають дотримуватися маркетингових принципів для захисту недоторканості особистого життя споживачів в інтерактивних ЗМІ, які підтримуються рекламою.

Стандарти складаються із чотирьох частин.

I. Основні керівні принципи за якими рекламу можна визнати сексистською та основні менеджерські поради щодо уникання створення такої реклами.

II. Загальне керівництво та інструкції щодо попередження реклами, яка пов'язана з просуванням сексистської реклами коли вона спрямована на дітей, та реклами з використанням образів дітей.

III. Реклама в нових медіа.

IV. Дисциплінарні процедури щодо дотримання Стандартів недискримінаційної реклами [2].

Фахові об'єднання у галузі реклами та маркетингу, громадські правозахисні та гендерні організації України вважають «Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі» необхідним механізмом саморегулювання ринку реклами з метою підвищення ефективності рекламних продуктів та формування культури демократичних відносин через засоби рекламної комунікації та у маркетингових взаємодіях на основі фахової етики, взаємоповаги та діалогу зацікавлених сторін (виробників, клієнтів, партнерів, споживачів) [6].

Застосування Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі сприймається як обов'язок членів фахових організацій, які прийняли зазначені Стандарти. Координація дотримання Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі покладено на Секретаріат Індустріального гендерного комітету з реклами [2].

Основні механізми саморегулювання дотримання Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі включають Індустріальний гендерний комітет з реклами (ІГКР) та Дисциплінарний комітет з питань дотримання Стандартів недискримінаційної реклами за ознакою статі (ДКС), які застосовуватимуть принципи соціально-відповідального саморегулювання з метою мінімізації ризиків для галузевого та соціального розвитку, а також, захищають честь та гідність членів фахових об'єднань у галузі реклами та маркетингу, бізнесу, споживачів, а також підвищують рівень довіри до рекламної індустрії з боку суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Стандарт організацій України. Недискримінаційна реклама за ознакою статі. – Київ: ДП «УкрДНЦ», 2011. – 31 с.
2. Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі: українська практика та міжнародний досвід: монографія / І. Лирик, Л. Магдюк, М. Лирик, О. Грей, О. Давліканова, О. Сулова, Є. Ромат, С. Лерке, Т. Прима, за заг. ред. к.ен., доц. Лирик І.В. – К.: ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-прим», 2011. – 88 с.
3. Ромат Є.В. Державне управління рекламою та саморегулювання у рекламній сфері: Моногр. – К.: Студцентр, 2003.
4. Ромат Е.В. Реклама в системе маркетинга. – К.: Студцентр, 2008.
5. Запобігання тендерній дискримінації в рекламі / Л. Нечипоренко, М. Руденко, О. Сулова – Київ: СПД Москаленко О.М., 2011. – 68 с.
6. Внедрение принципов социальной ответственности формирует долгосрочные преимущества бизнеса. – Київ: Консалтингова компанія КІМО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kimo-consulting.com>

ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Актуальність теми дослідження. Конституція України увібрала в себе здобутки багатовікової філософської, теоретико-правової думки про права і свободи людини та громадянина, передові досягнення правової вітчизняної науки і практики, досвід демократичних країн світу. Майже третина статей Основного Закону держави присвячена правам і свободам людини та громадянина. Так, в статті 3 Конституції України, визначено головний зміст та спрямованість діяльності держави – права і свободи людини та їх гарантії. Бо саме за допомогою гарантованості, права і свободи людини та громадянина набирають реального змісту [1, с. 4].

Реальність демократії в суспільстві є основою реальності гарантій прав і свобод людини та громадянина. їх здійснення та повна реалізація можливі лише за умов додержання та виконання обов'язків як з боку держави, так і самих людей. Кожен має можливість використовувати свої права і свободи за власним розсудом, здійснювати вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей.

Слід додати, що формування громадянського суспільства в Україні неможливе без належного гарантування прав і свобод людини та громадянина. Проголошення прав і свобод та їх повсюдне і суворе дотримання – це різні речі. На основі положень Конституції України, що стосуються насамперед прав і свобод людини, необхідно прийняти ті закони, якими буде встановлено ефективний механізм здійснення цих прав і свобод. Ця проблема є багатоманітною і складною. В її основі лежить природне право людини на свободу і недоторканість.

Підвалини реальності прав і свобод людини та громадянина полягають в тому, що права та свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів, або внесенні до них змін не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. А для цього необхідні відповідні гарантії здійснення людиною своїх прав та свобод [11, с. 32].

Актуальність даної теми визначається і тим, що Україна вступила до Ради Європи і повинна дотримуватися вимог цієї впливової організації.

Як показує міжнародний досвід, ефективність гарантій основних прав і свобод людини та громадянина залежить від рівня розвитку правових інститутів демократії, стану економіки, засобів розподілу життєвих благ, правотворчої діяльності в суспільстві, рівня правового виховання і культури населення, ступеня суспільної злагоди, наявності належного функціонування державної влади та інше.

Таким чином, гарантії прав і свобод людини та громадянина, їх широта, реальність, здійсненність виражають не тільки фактичний та юридичний статус особи в суспільстві, а й суть діючої в країні демократії, соціальні можливості, які закладені в самому суспільному ладі. Вони показники зрілості суспільства, його

досягнень, тим більше, що на державу та її органи Конституція і закони України покладають обов'язки забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

У XIII столітті вперше з'явилося таке поняття, як «права людини». На сьогодні, права та свободи людини охороняються нормативно-правовими актами кожної держави, пройшовши довгий та складний шлях у їх формуванні та закріпленні. На даному етапі є актуальним питання про правовий статус громадян, його зміст та види, значення результатів наукового дослідження питання для майбутнього його дослідження.

Витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. Подібні погляди набули широкого поширення у Стародавній Греції. Так, вже за часів «гомерівської Греції» (кінець II тис. до н.е.) елліни оперували такими поняттями, як «діке» (правда, справедливість), «теміс» (звичай, звичайне право), «тіме» (особиста честь) «номос» (закон). Божественна за своєю суттю справедливість у Гомера виступала як об'єктивна основа і правовий критерій. І тільки те, що відповідало тодішнім поглядам на справедливість, сприймалось як право [14, с. 142].

Українці не завжди мають можливості реалізувати свої права, записані в Конституції. Якщо казати про права, яких нам не вистачає, то це права звернення до органів влади, але якщо навіть таке звернення й надійшло – немає своєчасних відповідей від чиновників. У цілому ж, головна проблема – це незнання українськими громадянами своїх прав. Тому, на мою думку, нам необхідно проводити активнішу роботу в правовому освіченні людей, яке, насправді, нікому проводити, бо чиновники не зацікавлені в цьому. Ще одна проблема – це коли громадяни звертаються до судів і через деякий час відмовляються від подальших судових розглядів. Разом із тим, існують приклади, коли українці вміють захищати свої права, особливо, які стосуються трудового законодавства: виплати зарплат, пенсій, деякі питання майнового характеру. Проблема лише в тому, що дуже часто чиновники відписуються у своїх відповідях законами, що не відповідають сутності запитів. Люди ж, коли отримують відповідь, бачать різні статті законів, що нібито не дозволяють реалізувати їм їхні права. На цьому вони й заспокоюються.

Кількість судових позовів в українських судах збільшується з кожним роком. Рівень правової грамотності громадян істотно зріс, тому кожен українець намагається добитися захисту своїх законних прав і інтересів за допомогою українських судів і виконавчої служби. Разом з тим статистика звернень українців до Європейського суду може свідчити про те, що судові рішення виконуються не кращим чином. Часто виконавці стикаються з такою проблемою: боржник визнаний банкрутом або підприємство припинило своє існування.

За 2001-2009 рр. до Європейського суду з прав людини надходило 22083 звернення від українців, але служителі європейської Феміди взяли до розгляду і винесли вердикти тільки по 550 судових позовах. Кількість рішень, які суд приймає на користь українців, залишається майже незмінною, 110-120 вердиктів на рік. Україна займає четверте місце по кількості справ в

Європейському суді з прав людини. Комісар Ради Європи з прав людини Томас Гаммамберг виступив з різкою критикою в адресу України і заявив, що в країні фактично не діють принципи правової держави. Стурбованість євроомбудсмена викликало збільшення кількості скарг від українців в Європейському суді з прав людини в Страсбурзі. В 2008 р. суд ухвалив рішення по 110 заявам з України, а на початок цього року їх вже налічується 70. При цьому більшість порушень, які визнавав Європейський суд, стосуються якраз невиконання рішень українських судів, а також затягування в розгляді справ [11, с. 12].

У слов'янських народах слово «право» вживається на позначення понять, котрі відображають різні соціальні явища. Явище, що виникає та існує незалежно від держави і має загально соціальну природу, є загально соціальним феноменом.

Лише на фундаменті і навколо прав і свобод людини і громадянина може засновуватися і практично функціонувати демократична соціальна держава, яка визнається Конституцією України головним орієнтиром розвитку Української держави. До загальних положень конституційного устрою суспільства і держави Конституція України 1996 року відносить те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Визнання і юридична захищеність прав і свобод людини і громадянина вважається головною ознакою правової державності. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним з найважливіших принципів правової системи, організації і функціонування основних державно-правових інститутів, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, тощо.

Права і свободи людини і громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [8, с. 163].

Людина народжується не на безлюдному острові, а в певній сім'ї, певному суспільстві, в певній соціально-історичній ситуації і за різних обставин свого життя спілкується з різними представниками суспільства, в якому вона живе, навчається, працює. Наприклад, якщо Ви учень, то у Вас виникають стосунки з іншими учнями, вчителями, з директором школи; якщо Ви продавець, то у Вас виникають стосунки з покупцями, постачальниками, співробітниками, податковою інспекцією тощо.

Права людини – це охороняємо законом міра можливої поведінки, направлена на задоволення інтересів людини. Це універсальна категорія, яка приставляє собою витікаючи із самої природи людини можливості користуватися елементарними, найбільш можливими благами в умовах безпечного, вільного існування особистості в суспільстві [12, с. 139].

Свобода людини – це вихідне поняття проблеми прав людини і громадянина. За відсутності у людини свободи вона не може володіти і реально користатися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації.

Слід зазначити, що люди є вільними від народження, ніхто не має права

порушувати їхні природні права. До того ж, у демократичному суспільстві саме держава є головним гарантом свободи людини. За своїм обсягом поняття свободи людини повно відображає принцип, закладений у ст. 19 Конституції України, за яким людина має право робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством. Свободу людини характеризує також принцип рівних правових можливостей, правового сприяння і правової охорони, який закріплюють демократичні конституції, у тому числі й Конституція України. Водночас свобода людини як об'єктивна реальність виходить за межі, врегульовані правом, маючи витoki у системі інших соціальних норм, які панують у демократичному суспільстві. Слід пам'ятати, що поняття свободи може мати неоднакове тлумачення, оскільки, з одного боку, свобода характеризує загальний стан людини, її соціальний статус, а з іншого – конкретизується у можливості вчиняти конкретні дії в межах, наданих людині мораллю та правом. Можливості такого роду, що надаються нормами чинного права, визначаються як суб'єктивні права людини.

Держава не дарує прав людині, а тому держава не може їх і відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність. Цей принцип знайшов закріплення в Конституції України. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої їх незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України).

Правовий статус громадянина в Конституції України базується на здобутках світового досвіду конституційного права, а також відповідає визнанням міжнародним стандартам у галузі прав людини. Зокрема, кожний з нас може зробити порівняльний аналіз розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» і Хартії прав людини з тим, щоб особисто пересвідчитись, якою мірою принципи та норми міжнародних документів втілено в Конституції України [1, с. 5].

Україна як суб'єкт міжнародного права, одна із засновниць ООН проводить активну роботу, спрямовану на використання не тільки національних, а й міжнародних інститутів захисту прав людини. Цьому сприяють положення Конституції України, згідно з якими «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ст. 9). З огляду на подальшу демократизацію в Україні процесу захисту прав і свобод людини, у ст. 55 Конституції записано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна.

Під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина мусить зважати на певні обмеження, запроваджені в інтересах здійснення прав і свобод інших людей. Нехтування такими обмеженнями вважається зловживанням правом. За перевищення меж свого права передбачається відповідальність. Це цілком зрозуміло й справедливо, бо, як влучно зауважив американський філософ

Р. Емерсон «Моя свобода розмахувати руками завершується там, де починається ніс мого ближнього».

Реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. Конституція України досить чітко визначає систему органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права і свободи людини і громадянина. Це: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, система судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України [1, с. 8].

Отже, нова Україна, яка набула незалежності на зламі століть, проголосила для себе, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються за найвищу соціальну цінність. Український народ обрав шлях побудови демократичної держави, тобто держави, у якій буде здійснено принцип панування права, що ґрунтується на визнанні прав і свобод людини, і який слугуватиме дороговказом для діяльності всієї держави.

Вирішити це завдання не так легко. Адже спадщина, яка дісталася нам у сфері прав людини, була дуже недосконалою і не відповідала міжнародним стандартам. Справа у тому, що в суспільній свідомості, в культурі країни – як дореволюційної, так і післяреволюційної – права людини не займали важливого місця. Лише деякі прогресивні діячі України (Т. Шевченко, І. Франко, І. М. Драгоманов, М. Ковалевський, М. Грушевський та ін.) справді усвідомлювали значення прав і свобод людини в житті суспільства.

Знання громадянами нашої країни своїх прав сприятиме консолідації сучасного українського суспільства, подоланню політичного протистояння, оскільки за своєю природою вони мають консенсуальний характер і базуються на принципі «моя свобода не повинна завдавати шкоди свободі інших». У цьому виявляється моральність природи прав людини, їх схильність до таких категорій, як добро і загальне благо. А це, в свою чергу, ще більше підносить цінність прав людини, оскільки вони повинні сприяти моральному вдосконаленню суспільства, формуванню загальнолюдської солідарності, без яких неможливо перейти на рейки цивілізованого ринкового господарства, відродити економіку, яка б «повернулася обличчям до людини», допомогти незаможним і найбільш незахищеним, дати простір для розквіту вільного підприємництва і талантів молоді.

Україна вступила до Ради Європи і повинна дотримуватися вимог цієї впливової організації.

Як показує міжнародний досвід, ефективність гарантій основних прав і свобод людини та громадянина залежить від рівня розвитку правових інститутів демократії, стану економіки, засобів розподілу життєвих благ, правотворчої діяльності в суспільстві, рівня правового виховання і культури населення, ступеня суспільної злагоди, наявності належного функціонування державної влади.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» – К.:

- Велес, 2011. – 48 с.
2. Про правовий статус іноземців: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI, із змінами від 06.12.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – №19-20. – Ст.179.
 3. Крегул Ю.І., Ладиченко В.В., Орленко В.І. Права і свободи людини. Навчальний посібник. – К.: Книга, 2004. – 288 с.
 4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина. Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 33 с.
 5. Кельман М.С. Мурашин Хома Н.М. Загальна теорія держави і права. Підручник. – Львів: Новий світ-2000, 2003. – 584 с.
 6. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком-Інтер, 2004. – 336 с.
 7. Конституційне право України: Підр. для студентів вищих навч. закл. / Ю.М. Тодика, В.С. Журавський. – К., 2002.
 8. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права. Навч. посібник – К.: Атіка. – 2005. – 593 с.
 9. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави. Монографія. – Харків, Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 406 с.
 10. Словська І. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму / І. Словська // Право України. – 2001. – №9.
 11. Тенченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини / В. Тенченко // Право України. – 2005. – №9.
 12. Рабинович П.М., Хавротас Т.І. Права людини і громадянина. Навч. посібник. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
 13. Теорія держави і права. Навч. посіб. / Упоряд. Л.М. Шестопалова. – К.: Прецедент, 2004. – 234 с.
 14. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К., 1999. – 248 с.
 15. Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод. – Париж, 20.03.1952 р.

О. П. Григоренко

РЕЛІГІЯ І УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В 1960-2013 РОКАХ

Стратегічною метою радянської релігійної політики завжди залишалось повне знищення Церкви, однак у різні періоди змінювалися методи і темпи їх здійснення. Радянська влада йшла на тактичні компроміси з Церквою лише в моменти державних катаклізмів. У роки війни з німецько-фашистськими загарбниками «відлига» в позиції держави до Церкви, віруючих дійово сприяла значному внеску їх у перемогу над ворогом: вони давали значні кошти на озброєння, широко проповідувалась мобілізація зусиль народу на безкомпромісну, священну боротьбу з окупантами. Церква використовується владою як тимчасовий заспокійливий засіб для згуртування знедоленого війною народу.

Майже відразу після переможного завершення Другої світової війни усе повернулося на «своє коло»: централізована безбожність, затяте переслідування віруючих, що звалилось на них партійно-державним войовничим атеїзмом, глумним цинізмом, кипучою зневагою, які викрешували ворожнечу до релігійників. Вирувала справжня ідеологічна, духовна війна передовсім антигуманними законами, ущемлювались права людей, право віросповідання

звужувалось фактично до формальних конституційних констатацій, що в реаліях життя зневажливо, загальнодержавно ігнорувались, принижувалась людська гідність.

В 1953 р. після смерті Сталіна лібералізація суспільно-політичного життя торкнулася й Церкви. Проте керівники державної партії розглядали Церкву і релігію як свого ідеологічного супротивника. У 1961 р. на XXII з'їзді КПРС була прийнята програма партії, що задзвеніла як «епохальної значимості видатний документ розгорнутого будівництва комунізму». Після цього наступ держави на релігію набирає нового оберту. Звичайно, вважалося, що здійснення величних комуністичних творінь з церквою не по дорозі, що без перемоги над релігією перемога комунізму неможлива. М. Хрущов заявив, що для переходу до комунізму необхідна не лише потужна матеріальна база, але й належний рівень свідомості всіх громадян соціалістичного суспільства. При цьому вказувалося, що висока релігійність радянських людей не має соціальних коренів, а зумовлюється незадовільною антирелігійною пропагандою, пасивністю Комуністичної партії в цьому питанні та надмірними свободами, наданими державою релігійним конфесіям. Владаю вкотре було розпочато потужний наступ на Церкву. Наприклад, у 1958 р. в Україні існувало 40 православних чернечих обителей (з 57 наявних у всьому СРСР). В 1964 р. в Україні залишилося лише 9 монастирів, у яких проживало 939 самітників [1, с. 4]. Ударна державна войовничість щодо Церкви в Україні виявлялась у конкретних ознаках – зростала кількість закритих Церков. Уже в 1962-1963 рр. тільки в селах одного Кременецького району Тернопільської області було знято з реєстрації 25 Церков. Одинадцять церковних приміщень передали колгоспам для використання під громадські потреби, решту церковних приміщень не використовували, вони пустували, а ключі знаходились у сільрадах [2, арк. 19-20]. Аналогічна ситуація була і в інших регіонах України. Культові приміщення в багатьох випадках зносились з лиця землі, перетворювались на склади, подекуди використовувались для культурно-спортивної роботи [3, арк. 22]. Відповідно до нового законодавчого положення культовий об'єкт могли закрити через його незадовільний стан на основі акту технічної комісії та висновку уповноваженого в справах церкви відповідного облвиконкому. Культову споруду також закривали і зносили у зв'язку з реконструкцією населеного пункту тощо. Релігійна община приходу мала право наймати служителя храму тільки за умови отримання ним реєстраційного посвідчення уповноваженого при облвиконкомі. Як бачимо, права єпископатів у цих питаннях звужувались до граничної крайності. Окрім того священнослужителів позбавляли можливостей контролювати фінансові справи релігійних громад, вони не могли також втручатися в питання їх управлінської діяльності. Культові споруди закривалися також внаслідок «слабкої релігійної активності населення». Оцінка «слабкої релігійної активності населення» була настільки відносною, аморфною, що по суті могла застосовуватися до будь-якого населеного пункту, кожної, без винятку, діючої Церкви. Державно-командно-войовничо-атеїстична наступальність здатна була поставити в становище «слабкої релігійної активності» кожен релігійну громаду. Все залежало від того, як «впадала в око» місцевим владоможникам та чи інша Церква. Оформлення ж

«документів» на закриття ставало справою техніки, але за тим вже жодної затримки не виникало.

Наступ держави в ліквідації бази Церкви був особливо активним на селі. У таких селах, як Горошівці і Кулівці Заставнівського району, Ожево Сокирянського району, Мошанець Кельменицького району, Тернавка Глибоцького (нині – Герцаївського) району, Давидівці та Юженець Кіцманського району Чернівецької області не обійшлося без протистояння віруючих із владою та силових дій [4, с. 14]. Серед загальних даних знятих з реєстрації релігійних громад майже 85% припадає на сільську місцевість, тобто на села та селища України [5, с. 199-200]. Село в цих питаннях, як бачимо, витримувало більш жорсткий комуністичний пресинг унітарної держави, державного соціалізму взагалі. Найбільшу кількість храмів, молитовних будинків знято з реєстрації на Вінниччині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Хмельниччині, Житомирщині, Черкащині.

З другої половини 1960-х років антирелігійна кампанія набирає стриманого, дещо умовно поміркованого характеру. Акції скорочення сповільнюються і в середині 1980-х рр. гальмуються та припиняються зовсім. А в другій половині 1980-х – на початку 1990-х років існуюча раніше тенденція набуває вже зворотнього спрямування.

Національне відродження, що активно почалося в другій половині 1980-х років, розгорталося і в релігійному житті. Тут воно проявлялося у зростанні впливу Церкви на повсякденне життя, у відновленні діяльності переслідуваних раніше конфесій. В середині 1980-х рр. майже всі церковні громади, які існували легально, належали до Російської Православної Церкви. Комуністична партія майже завжди переслідувала РПЦ як найвпливовішу, а отже, і найнебезпечнішу конфесію. Проте вона давала можливість РПЦ існувати легально, хоч під гласним (з боку рад у справах релігії при урядах союзних республік) і негласним (з боку органів державної безпеки) контролем. Після заборони у 1946 р. Греко-Католицької Церкви всі існуючі в Україні громади перейшли добровільно або примусово до РПЦ. РПЦ цінувалася владою як один з важливих чинників русифікації українського населення.

Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) нібито не існувала, але держава її не могла знищити. Церква була «катакомбною». Звернення Папи Римського із закликом засудити злочин, вчинений у 1946 р. щодо УКЦ (як тоді в СРСР офіційно називалася УГКЦ), М.Горбачов зустрів дуже нервово – після звернення проблема з греко-католиками набула міжнародного виміру. Спираючись вже не тільки на підтримку власних віруючих, але й на міжнародну громадськість, УГКЦ почала кампанію за легалізацію. Був утворений Комітет захисту УГКЦ. Тим часом компартійно-радянський апарат зробив спробу використати у боротьбі з уніатами (які ним практично ототожнювалися з бандерівцями) ресурси РПЦ. У Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській і Закарпатській областях РПЦ мала більше 3 тис. приходів, що становило половину православних громад українського екзархату і майже третину їх загальносоюзної кількості. Після зустрічі Патріарха Пімена з М. Горбачовим у квітні 1988 р. було розукрупнено Львівсько-Тернопільську єпархію РПЦ, у Чернівецькій, Івано-

Франківській, Львівській та Тернопільській областях зареєстровано понад 1100 нових православних громад. Збільшився випуск церковної літератури, у тому числі українською мовою. Помітно посилювалися публічні виступи проти уніатів з боку православних церковних діячів. Було збільшено набір до Одеської духовної семінарії з метою створення кадрів священників, здатних працювати у західних областях, тобто спілкуватися з населенням на його мові. РПЦ дістала державну допомогу для збільшення обсягу і тиражу журналу «Православний вісник».

Те, що держава стала на сторону РПЦ в конфлікті останньої з УГКЦ, тільки загострило ситуацію. З початку 1989 р. проблема УГКЦ опинилася в епіцентрі уваги світової громадськості. Проблема порушення релігійних свобод в СРСР обговорювалася в Комісії з прав людини ООН у Женеві (лютий-березень 1989 р.), на Конференції з людського виміру НБСЄ (Париж, травень-червень 1989 р.). Під час Першого з'їзду народних депутатів СРСР 14 сенаторів США направили листа М.Горбачову, в якому фігурувала тема переслідування в СРСР релігійних діячів.

Громадська думка в СРСР, яка раніше навіть не була знайома з проблемою, почала підтримувати легалізацію УГКЦ. До цього ж схилялися деякі структури компартійно-радянського апарату, пов'язані із зовнішнім світом. У травні 1989 р. шестеро єпископів і священників УГКЦ розпочали голодування в центрі Москви на знак протесту проти небажання влади розмовляти з ними. Голодування мало ланцюговий характер і тривало до листопада. Одночасно відбувалися багатотисячні мітинги і демонстрації. Голова греко-католиків кардинал М. Любачівський звернувся до пастви із закликом здійснити акцію на захист релігійної свободи. На цей заклик відгукнулося близько 150 тис. віруючих, які взяли участь у церковних службах по всій Західній Україні.

Напередодні зустрічі М.Горбачова і Папи Римського у Ватикані 28 листопада 1989 р. Рада у справах релігій при Раді міністрів УРСР опублікувала заяву, у якій вказувалося: греко-католики східного обряду можуть утворювати свої релігійні громади і реєструвати їх в установленому порядку. 23 січня 1990 р. в Преображенській церкві у Львові відбувся Собор УГКЦ, що був офіційно проголошений «актом легалізації». Собор заявив про неканонічність Львівського собору 1946 р. і висунув вимогу про повернення майна. В Раду у справах релігій надійшло 435 заяв на реєстрацію греко-католицьких громад. Навесні 1990 р. УГКЦ одержала свою головну святиню – собор св. Юра. У березні 1991 р. з еміграції повернувся кардинал Мирослав Любачівський.

Успішна боротьба УГКЦ за легалізацію надихнула ще одну знищену радянською владою релігійну структуру, яка раніше існувала в республіці, – Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ). В лютому 1989 р. утворився ініціативний комітет, який звернувся до президії Верховної Ради СРСР, президії Верховної Ради УРСР і міжнародної християнської громадськості з відповідною вимогою. Глава УАПЦ в США митрополит Мстислав підтримав комітет. У серпні священник і віруючі церкви святих Петра і Павла у Львові відмовилися від підпорядкування РПЦ і стали першою автокефальною громадою в Україні. У вересні митрополит Мстислав видав архіпастирське послання, у якому призначив члена ініціативного комітету, протоієрея Богдана Михайлечка

своїм духовним відпоручником і адміністратором в Україні. Через півтора місяця у Львові на зібранні священників УАПЦ було проголошено відродження в Україні цієї церкви. У січні 1990 р. в республіці вже налічувалося більше 200 громад УАПЦ. У червні цього року на всеукраїнському Соборі було затверджено відродження УАПЦ. Собор обрав патріархом митрополита Мстислава (Скрипника).

Собор РПЦ, що відбувся у Москві в січні 1990 р., виділив православні громади і монастирі на території України в окремий екзархат Московського патріархату, який дістав назву Українська Православна Церква (УПЦ МП). Проте патріарх Московський і Священний Синод РПЦ зберегли за собою всі владні повноваження в екзархаті.

В роки горбачовської «перебудови» державний тиск на церкву істотно послабився. Це привело до різкого підвищення динаміки релігійної активності населення та церковного життя. РПЦ мала своєю основною базою Україну. Тут розміщувалися 9 з 16 монастирів і більшість релігійних громад (понад 4 тис.). Протестантські течії християнства налічували 1100 громад віруючих, але ці громади істотно поступалися за чисельністю православним. Близько 100 громад мали римо-католики, 80 – реформати, 14 – іудеї.

Зростання релігійності населення УРСР, відновлення раніше заборонених церков, їх орієнтація на створення незалежної української Церкви засвідчили кризу політики «войовничого атеїзму», яку реалізовував комуністичний режим.

Перші істотні кроки в напрямі формування правового поля державно-церковних відносин були зроблені в результаті прийняття Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» (23 квітня 1991 р.). Це був базовий документ, який мав забезпечити систему правового врегулювання щодо перетворень у сфері релігійного життя. Він закріпив нове ставлення держави до церков, наповнив принцип свободи совісті реальним змістом, відкрив широкі можливості для задоволення релігійних потреб людини. Закон уперше надав релігійним організаціям право на здійснення просвітницької, доброчинної, виробничої та іншої суспільно-корисної діяльності. Вони були зрівнені в правах із громадськими організаціями й одержували статус юридичної особи, якого раніше не мали. Для громадян, релігійні переконання яких перешкоджали проходженню дійсної строкової служби в армії, передбачалася альтернативна трудова служба. Закон започаткував процес реституції церковної власності. Реституція церковного майна регулювалася Указом Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» від 4 березня 1992 р.

Від 1988 р. і до кінця 2000-х рр. мережа релігійних організацій виросла в Україні в 5,5 рази. Тепер вона налічує понад 30 тис. одиниць в 55 конфесіях і напрямках. Кількість монастирів та чернечих згромаджень зросла з 9 до 400. В духовних навчальних закладах проходять підготовку понад 20 тис. семінаристів і студентів. Існують 12,5 тис. недільних шкіл, які були в радянські часи суворо заборонені. Працюють понад 350 конфесійних засобів масової інформації.

Реституція церковної власності в перші роки незалежності відбувалася уповільнено. На новий рівень її вивів Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики

колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» від 21 березня 2002 р. За десятирічний період від першого президентського указу до другого релігійним організаціям було повернуто понад 3 тис. колишніх культових приміщень, що використовувалися не за призначенням. Поряд із повернутими до 2006 р. включно було збудовано ще близько 3 тис. храмів, молитовних будинків і каплиць. Понад 2 тис. таких приміщень перебувають у незавершеному будівництві. Але зростання кількості релігійних організацій за останні два десятиліття відбувалося настільки стрімкими темпами, що третина з них і досі не має власних культових споруд.

Виходячи з наявної ситуації, Указом Президента України від 21 березня 2002 р. запроваджувалася повна інвентаризація майна, яке було відібране радянською владою в релігійних організацій (включно з приміщеннями некультового призначення). Були визначені механізми повернення й джерела фінансування процесу повернення їх урядом або місцевою владою.

Взаємодія держави з релігійними організаціями проявилася й у тому, що були мобілізовані значні бюджетні кошти на заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури. Завдяки цьому були відбудовані, наприклад, Михайлівський Золотоверхий монастир, Успенський собор Києво-Печерської лаври, Володимирський собор в Херсонесі (Севастополь) і багато інших об'єктів.

Активність релігійних організацій виявляється також у масштабах їхньої видавничої діяльності. В 1991 р. в Україні за прикладом інших країн виникло Біблійне товариство. Видання і поширення Святого Письма та іншої релігійної літератури тільки цією організацією за роки її діяльності перевищило 7 млн. примірників. Українське Біблійне товариство взяло на себе турботу про переклад на українську мову Біблії та богослужбової літератури.

Найглибші історичні корені в Україні має християнство. Кількість хрещених християн, за орієнтовними оцінками, перевищує 34 млн., але практикуючих віруючих серед них не більше 12 млн. Християни поділені на три напрями – православних, католиків та протестантів. Ці напрями збігаються в питаннях, що стосуються основ віри, але мають деномінаційні розбіжності, які визначають конфесію, тобто приналежність віруючих до певного віросповідання.

Переважає більшість українських християн – православні. Кількість парафіян, тобто віруючих, які відвідують службу щонеділі, регулярно причащаються і сповідуються, перевищує 10 млн. осіб. Православні поділені на кілька конфесій, серед яких найбільш численною є Українська православна церква Московського патріархату: близько 5 млн. парафіян, 70 % православних парафій. Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) має близько 20 % православних парафій. Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) об'єднує 9 % парафій і до 300 тис. парафіян. Незначну кількість парафій мають інші православні церковні центри: Російська закордонна церква (основна її частина в 2007 р. об'єдналася з РПЦ МП), Істинно-православна церква та ін. У січні 2009 р. на Помісному Соборі в Москві переважною більшістю голосів патріархом Московським і всієї Русі був обраний митрополит Кирил. Новообраний патріарх здійснив свій перший зарубіжний візит в Україну.

Кількість українських католиків невелика – близько 100 тис. у 100 парафіях. Як правило, це – поляки. Щоб відрізнити їх від інших християн, які визнають своїм верховним главою Папу Римського, їх у нас називають римо-католиками. Набагато більшу чисельність має УГКЦ – близько 3400 парафій і понад 1,5 млн. вірних. Особливість УГКЦ становить яскраво виражений регіоналізм: 98 % громад знаходиться у чотирьох областях – Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській і Закарпатській. Після відвідин України Папою Римським Іваном Павлом II у 2001 р. і перенесення церковного центру УГКЦ зі Львова до Києва у 2005 р. почали виникати греко-католицькі громади і в інших областях України.

Протестантизм в Україні представлений багатьма конфесіями і течіями, але має менше 6 тис. парафій, які об'єднують до півмільйона вірних. Найбільшу вагу серед протестантів має Всеукраїнська спілка об'єднань євангельських християн-баптистів (ЄХБ). З 2002 р. українська баптистська організація стала найбільш чисельною в Європейському баптистському альянсі.

Між православними конфесіями відбувається боротьба за лідерство, сфери впливу і церковне майно. Витоки цієї боротьби закорінені у сталінській добі, коли влада зіштовхувала між собою представників різних віровизнань, щоб послабити всіх. Як зазначає академік НАН України В. Литвин, що «сучасні політики теж не від того, щоб використати церкви в своїх інтересах – вузькопартійних чи навіть особистих» [6, с. 742]. Дійовим важелем, який дозволив зрушити з місця масив найгостріших питань у сфері державно-церковних відносин, стала Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, яка була утворена в 1998 р., і Нарада християнських церков України, яка працює з 2004 р.

Не менші суперечності існують всередині інших віросповідних напрямів. Поки що не дали позитивного результату спроби протестантських церков утворити Євангельський альянс України. Іудеї та мусульмани, які належать до релігійних організацій різних юрисдикцій, теж прагнуть створити конфедеративні об'єднання, але безуспішно.

Серед діючих церков першість належить православним. Питома вага православних громад становить 53 % загальної кількості релігійних громад, та й самі православні громади більш численні, ніж інші. Проте Україна була й залишається поліконфесійною державою. Створення єдиної національної церкви, до чого прагнуть тепер немало політичних діячів, за цих умов є нездійсненною мрією. Так само непродуктивною є ідея державної релігії. Виходячи із цих реалій, Конституція України проголошує: «Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [7, с. 14]. Майбутнє українського суспільства – в релігійному плюралізмі, в мирному співіснуванні різних віросповідань.

Влітку 2008 р. в Україні відбулися урочистості, пов'язані зі святкуванням 1020-річчя хрещення Київської Русі. На урочистості прибув Вселенський Патріарх Варфоломій I. 25 липня 2008 р. Указом Президента України був встановлений День хрещення Київської Русі-України, який відзначається щорічно 28 липня, в День пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира Хрестителя. 21 січня 2013 р. Президент України В.Ф. Янукович видав Указ «Питання організації та проведення заходів з відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі», згідно з яким Кабінету Міністрів України доручено

вжити заходів з метою активізації роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади з підготовки та відзначення в Україні у 2013 р. цієї вікопомної події [8, с. 4].

Список використаних джерел

1. Ліквідація українських монастирів під час хрущовської антицерковної кампанії // Пульс. – 2005. – 17 лютого.
2. Держархів Тернопільської області. – Ф.Р-3240. – Оп. 1. – Спр. 92.
3. Держархів Хмельницької області. – Ф.Р-333. – Оп. 9. – Спр. 75.
4. Яремчук С.С. Православна церква на Буковині у 1944-1991 рр. (Державно-церковні взаємини). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидати історичних наук. – Чернівці, 2006.
5. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття. (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К., 1995.
6. Литвин В. Історія України. – К., 2009.
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зі змінами та доповненнями станом на 12.04.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – №30. – Ст. 141.
8. Урядовий кур'єр. – 2013. – 23 січня.

О. П. Григоренко

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНКИ ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ В ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Звичаєве право є система санкціонованих державою правових звичаїв, які є джерелом права у певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи. Звичаєве право в Україні сягає своїм корінням правових звичаїв Київської Русі, основну частину яких згодом було записано у «Руській Правді» та інших актах князівського законодавства. «Руська Правда» і неписане право, що доповнювало її, зберігало свою силу і в наступні століття. З появою Литовських статутів звичаєве право не втратило свого значення. Можливість використання звичаєвого права передбачали і поширені в Україні збірки магдебурзького права. Виключно на звичаєвому праві діяли копні суди. Пізніше Запорізька Січ стала місцем виникнення великої кількості правових звичаїв, які в сукупності склали нове поняття – козацьке право. Це право не знало писемних джерел і пропонувало за будь-яких обставин керуватися нормами звичаєвого права та здоровим глуздом. Суттєву вагу мали норми звичаєвого права на етапі входження України до складу московської держави, коли царський уряд офіційно визнав збереження «давніх прав», у томі числі звичаєвого права як своєрідну гарантію автономії України.

З поширенням на Україну російського загальноімперського законодавства давні українські права збереглися у вигляді окремих норм «Місцевих законів Полтавської та Чернігівської губерній», що містилися у Зводі законів Російської імперії. Статут цивільного судочинства (1864 р.) допускав використання звичаєвого права у спадкових, родинних та земельних правовідносинах, щодо яких не було відповідного законодавчого регулювання [1, с. 567]. Окремі випадки

застосування звичаєвого права при вирішенні питань, пов'язаних з користуванням громадськими пасовиськами і лісами, деякими аспектами трудових, шлюбних і спадкових відносин, мали місце навіть на початку ХХ ст.

Правове становище селянської жінки у дореформений період та період здійснення селянської реформи зазнає суттєвих змін, внаслідок звільнення селянства з кріпацтва.

До селянської реформи правові стосунки у селянській сім'ї визначалися особистою працею, яку витрачав кожний її член на ведення селянського господарства. Нерухомістю селяни майже не володіли, земля належала поміщикам, казні, та рухоме майно складалося з худоби, сільськогосподарського інвентаря та домашніх речей. Грошові заощадження були незначними. Тому рухоме майно не було особистою власністю голови сім'ї – чоловіка, він тільки розпоряджався цим майном, а власниками були всі члени сім'ї, працею яких це майно було придбане. В селянській сім'ї на першому місці стояв трудовий, а потім родинний зв'язок її членів, що визначав майнові стосунки та майнове становище кожного його члена. Особистою працею всіх членів родини селяни вели господарство та відпрацьовували обов'язки на користь поміщика, держави. Цей факт дозволив дослідникам звичаєвого права говорити про визначну роль «трудового права» (П. Чубинський) у вирішенні всіх питань селянського життя. Але саме це «трудове право» терпіло серйозні обмеження, коли дослідникам доводилося вивчати становище селянки. Виходячи з теорії «трудового права», ступінь участі кожного члена сім'ї в господарському житті цієї суспільної клітини визначалися і права, якими він користувався, та міру поваги, яка випадала на його долю. Однак не секрет, що селянка не поступалася своєму чоловіку, брату, сину в корисності та продуктивності своєї праці, але її право і моральне становище не відповідали її економічній ролі. Виявляється, що до формули «трудового права» приєднувався елемент патріархатності світосприймання, який був зв'язаний з традицією роду, традицією великої сім'ї, яка ставила жінку в підлегле становище від чоловіка. Поведінка селянина, його ставлення до дружини визначалися доцільністю, а важкі умови праці диктували йому необхідність виконання етичних норм. Норми сімейного права не давали селянам (однаково як чоловікові, так і жінці) ніяких альтернатив: вони були категоричним імперативом. Недотримання їх ставило селянина поза селянською громадою, він піддавався самосуду [2, с. 84].

Господарча діяльність вільного від кріпосної залежності селянства вже не обмежувалася сферою сільськогосподарського виробництва. На основі прав закріплених «Загальним положенням про селян, звільнених від кріпосної залежності» (ст. 22-24, 29, 33), селяни отримували можливість доступу до особисто придбаного майна та необхідності розвитку заповітної практики, яка була відсутня у дореформений період.

В пореформений період звичаєве право під впливом цивільного законодавства «Зводу Законів» зазнає кодифікації і з 1864 року Російський цивільний кодекс допускав чинність звичаєвого права у спадкових, родинних та земельних правовідносинах. Але значно більше, ніж у державних судах, норми звичаєвого права виявилися у правосвідомості українського народу та у типових

інститутах та правовідносинах, які керувалися традиційними звичаєвими нормами. Санкція цих норм належала громадській думці – її схваленню або засудженню.

Найбільшого впливу цивільного законодавства звичаєве право зазнало кодифікації в сфері розподілу спадщини, яка визначала економічне становище жінки і її права.

Власність селянської сім'ї в другій половині XIX століття складалася з домашнього майна, яке ділилося на дві частини: «материзну», що була у розпорядженні матері та «батьківщину» – майно батька. Крім того, кожна сім'я мала один або кілька земельних наділів, що разом з домашнім майном і складало економічну основу сім'ї. Поки сім'я жила разом, як кажуть «у купі», все майно рахувалося загальним. Кожний член сім'ї вносив в спільне господарство свою працю, загальними зусиллями здобувалося все необхідне для життя та господарства і не було суперечностей відносно питання, що належить одному, а що іншому, хоча між «материзною» та «батьківщиною» і в цьому випадку існувала певна розподільна лінія, яка особливо різко визначалася при розподілі майна.

«Материзна», якою володіла дружина і що вона одержала у придане, належала особисто їй та не входила у загальнородове майно, не поділялася між членами сім'ї, а передавалася у спадок лише по жіночій лінії. Існування «материзни» мало важливе значення для становища жінки в сім'ї, визначало її певну незалежність. Цей момент у становищі української жінки підкреслював Іван Франко, який писав: «Від давніх давен всі учені люди, котрі пильно придивлялися до життя руського народу, визнавали, що русини обходяться зі своїми жінками далеко лагідніше, далеко гуманніше і свободніше ніж сусідні. Свобідна воля жінки знаходить далеко більше шанування.., у родині жінка займає дуже поважне становище» [3, с. 230]. На роль «материзни» як основи незалежності української жінки в сім'ї вказував Юрій Липа у своєму дослідженні «Українська жінка»: «В маєтковому праві українців нема так, як у росіян чи германців, безконтрольного порядкування батька». По смерті батьків або при житті їх між членами сім'ї звичайно відбувався розподіл майна сім'ї («батьківщини» та земельних наділів), що обумовлювався досягненням повноліття дітей, тобто одруженням синів та заміжжям дочок.

За звичаєвим правом Харківської губернії дружина після смерті чоловіка мала право на все майно та земельний наділ, якщо вона залишалася жити в садибі чоловіка. Бездітна вдова, яка вдруге виходила заміж мала право продати все майно, що залишилося їй після першого чоловіка, але садиба та наділ поверталася його родині. Дочки при братах фактично усувалися від спадщини.

Донька при виході заміж отримувала лише придане, яке складалося з скрині, одягу та худоби (корови, теляти чи вівці, в залежності від майнового стану сім'ї). Придане і складало «материзну» дружини та було недоторканим для чоловіка, він не мав права нічого з цього продати, не отримавши згоди дружини. При відсутності дітей чоловічої статі їх місце в порядку спадковості заступали доньки і то лише стосовно до садиби та рухомого майна, земельного наділу вони не отримували.

Згідно із звичаєвим правом Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній дружина не була спадкоємицею земельної ділянки після чоловіка, а дочки не успадковували при братах, виключення складали лише деякі українські села. В Чернігівській та Полтавській губерніях жінки успадковували нерухомість після чоловіка та володіли нею пожиттєво, але доньки при братах позбавлялися такого права.

В Київській та Волинській губерніях вдови одержували частину землі або городу, а якщо вони проживали у сім'ї одного з синів, то він у цьому випадку одержував більшу частину нерухомості. Земельний наділ переходив повністю у користування вдови з малолітніми дітьми, а бездітна вдова, при братах та сестрах чоловіка не утримувала нічого, крім приданого та його рухомого майна, яке вона набула при спільному проживанні з чоловіком. Одружені та неодружені доньки вважалися спадкоємицями тільки за відсутністю братів. Нерівноправне становище дочок при успадкуванні пояснювалося економічними причинами. Виходячи заміж, дівчина покидала батьківську хату, і виділення їй частини нерухомості зачіпало інтереси інших членів родини, які залишалися в ній. Замість спадщини, донька одержувала утримання від батьків, а брат, після смерті батьків, був зобов'язаний утримати сестру і при вступі її у шлюб забезпечити приданим.

Згідно з матеріалами повітових судів 70-90-х років XIX століття порядок усунення від спадщини не скрізь мав безумовну силу. Під впливом кодифікації звичаєвого права сестри при братах поступово стали включатися до числа спадкоємців. Їх частина при успадкуванні у різних місцевостях України складала 1/14, 1/8, 1/7 та іноді 1/3 частину батьківського майна, при цьому зберігався обов'язок братів утримувати сестер та забезпечити їм придане. Разом з тим, при всіх позитивних моментах, які були закладені у звичаєвому праві нашого народу при розподілі спадщини, слід чітко визначити, що позбавлення селянки права володіти землею, головним багатством селянства, ставило її в повну залежність від чоловіка. Жінка, що не мала права на землю, була в очах селянина лише частиною самостійної особистості. По суті це була лише робоча сила, яка шукала застосування на чужій землі. В рідному домі – на землі батька, прав на яку не успадкувала, в заміжжі – на землі чоловіка.

Стосунки між членами у різних за своїм складом та формою селянських родин, а також становище жінки у сім'ї було неоднаковим. У великих сім'ях жінка, маючи визначену майнову самостійність, забезпечену «материзною», все ж знаходилася у підлеглому становищі по відношенню до всіх членів чужої для неї родини.

Характерною рисою національного українського характеру, яка мала величезне значення в його економічному та громадському житті, був сильний розвиток особистості. Ідея особистості проходила через усі його відносини, починаючи з сімейних. По смерті батька, а часто і при житті його, сини неодмінно ділилися. Кожний прагнув заснувати власне господарство, стати самостійним. В українців значно раніше, ніж у росіян, розпочався перехід до малих сімей.

Зруйнування великої родової сім'ї було першим, як вважала Олександра Єфименко, кроком до звільнення жінки. «Хоча народна філософія, – писала О.Я. Єфименко, – перенесла майже повністю свої теорії залежності та

безправності, які були вироблені принципами родового побуту, на подружні стосунки малої сім'ї і вимагала застосування цих принципів, все ж мала сім'я не була таким вигідним полем для застосування цих принципів, як велика сім'я. Одна особистість чоловіка не мала таких фізичних можливостей, щоб сконцентрувати в собі той ступінь тиску, яку практикував рід. Жінка, яка залишалася віч-на-віч зі своїм чоловіком, завжди могла скористатися своїми перевагами – фізичними, моральними або розумовими, якщо володіла ними, аби завоювати собі певну долю свободи, дістати яку в рамках великої сім'ї було неможливо» [4, с. 96]. Крім того, в селянській малій сім'ї ми зустрічаємося з одним впливом, який дещо паралізував силу диких традиційних поглядів на жінку. Цим паралізуючим впливом було влаштування селянської малої сім'ї в економічному плані, в якій жінка володіла певною долею самостійності. Для успішного ведення господарства сім'ї, в якій на початку тільки два робітники – чоловік та жінка, необхідним був чіткий розподіл праці, всі господарські роботи поділялися на «чоловічі», «жіночі» та «спільні». До «жіночої» роботи належало обробляти город, збирати врожай овочів та переробляти їх. Жінка готувала їжу для членів сім'ї, обробляла льон та коноплі, ткала, шила, доглядала за домашніми тваринами, птицею. Виховання дітей та піклування про чоловіка теж розглядалося сферою виключно жіночої роботи. «Чоловіча» робота включала працю в полі, виготовлення та ремонт сільськогосподарського інвентаря, заготівлю дров та ремонтні роботи по дому. «Спільні» роботи передбачали збір врожаю в полі. Слід відмітити, що розподіл праці існував і в родовій сім'ї, але там жінка була позбавлена усякої самостійності, вона лише механічно виконувала визначену для неї роботу. Між тим, в малій сім'ї жінка, на своїй ділянці користувалася повною самостійністю, так як чоловік через необхідність, змушений був довірити її дружині, не маючи ні сил, ні часу втручатися в домашнє господарство. Відповідно жінка в малій сім'ї могла вільно розпоряджатися своєю частиною продуктів. Вона мала можливість продавати, наприклад, масло, молоко, яйця, печений хліб, а на отримані гроші могла купувати все необхідне, здійснювати різні операції. Чоловік не втручався у справи «жіночого господарства», існуючі відносини поступово переросли в звичай, за яким чоловік не мав права розпоряджатися результатами праці своєї дружини. Такий розподіл праці, обов'язків та прав був доведений до значного ступеню в Україні, яка, в силу місцевих історичних і побутових умов, раніше Росії перейшла до малої сім'ї. В такій сім'ї чоловік змушений був дивитися на жінку як на товариша, з яким він працював для створення їх спільного добробуту. «Жінка, – писала Олександра Єфименко, – завдяки розуму, кмітливості та старанності починала відігравати першорядну роль у сім'ї». Відзначаючи розвиток малої сім'ї як важливий крок до звільнення жінки, слід визнати, що громадські погляди, сформовані родовою сім'єю, значною мірою були збережені в малій сім'ї, що спостерігалось на розподілі праці. Чоловік фактично не надавав допомоги дружині у виконанні «жіночої роботи» бо вважав для себе принизливим виконувати якусь «жіночу роботу», і майже ніколи за неї не брався. Дружина повинна була допомагати чоловікові у всіх роботах.

Нерівноправність розподілу праці між чоловіком та жінкою відмічав О. Білозерський у своїх дослідженнях «Українка-мати» та «Господиня»: «Заботы

о хозяйстве между ним и ею распределялись далеко неравномерно. Она должна была держать три угла хаты, а мужу оставался один. Нам понятно становится выражаемое теперь опасение дивчины, когда ее сватает богатый: «великое хозяйство – великий скрут». Несмотря на это, прирожденная хозяйственная страстность заставляет украинку добровольно принимать на свои плечи чужую долю труда, и в рабочую пору она буквально чернеет, даже когда «не думає забагатіти» (оба выражения народные), и едва ли какая иная народная литература может похвастать столь полным изображением хозяйки-фанатички, какой всегда была украинка. Наделенная от природы такой, можна сказать, яростью домоводства, наша хозяйка естественно выше всего ценит свою независимость, в смысле отсутствия помех в надворном и особенно в домашнем хозяйстве. Не прекратятся ее мечтания о полной независимости от кого бы то ни было, о своей собственной хате, будь та хоть «з лободи», и полнота ее житейского идеала будет, как и теперь, выражаться словами «одна у печі» [5, с. 116-120].

Був ще один звичай, який мав поширення між українським селянством, звичай, який виходив з родових відносин, але в своєму новому застосуванні в малій сім'ї сприяв поліпшенню становища жінки. Родова сім'я, даючи придане за дівчину, яка вступала у шлюб, мала свій інтерес в тому, щоб обмежити це придане від посягань тієї сім'ї, в яку дівчина вступала. В деяких місцевостях навіть робили відкритий перелік всіх речей, які давалися за дівчину, щоб вона могла принести їх назад, якщо станеться її повернутися до рідної сім'ї. Саме з цього виник звичай, за яким придане стало рахуватися недоторканою власністю жінки. Цей звичай так сильно прижився, що повністю перейшов до малої сім'ї, однак в останню він увійшов з новим значенням, якого не мав в родовій сім'ї: він став слугувати певною основою для жінки в її прагненні покращити своє становище. Звичаєве право утвердило принцип роздільного майна, що ставив подружжя в їх взаєминах по відношенню до майна так, як сторонніх людей: вони могли його дарувати, продавати, закладати без відома та згоди між собою. Отже, мала сім'я порівняно з родовою великою сім'єю забезпечувала жінці певну міру самостійності, але за цю самостійність селянка платила велику ціну – ціну напруженої праці, оскільки мале господарство покладало на плечі жінки надто важку роботу, посилюючи відповідальність за ведення домашнього господарства, яке в дрібному землеволодінні грало особливо важливу роль.

Аналіз шлюбних відносин у селянському середовищі показує, що в Україні поруч з церковним шлюбом існував особливий звичай «жити на віру», який фактично був розповсюджений у Подільській, Київській, Волинській, Чернігівській та інших губерніях.

Становище жінки у такій сім'ї мало визначені особливості. Оскільки спілка у цих сім'ях укладалася на основі любові та не закріплювалася церковним обрядом, жінка була рівноправним членом сім'ї.

Орест Левицький у своєму дослідженні доводив, що невінчані шлюби в Україні були традиційно визнаними і простим людом ставились вище від церковних. «Ще при кінці XI століття, – писав О. Левицький, – як свідчить київський «чорноризець» Яків народ думав, що тільки князям та боярам годиться вінчатися по церковному закону, а простим людям досить справити шлюб «с

плясанієм і гуденієм» і такі невінчані шлюби простих людей вважалися тоді справжніми не тільки зі сторони державного уряду, а й зі сторони церкви, яка мала тоді в своєму присуді родинні зв'язки і злучені з ними права» [6, с. 98-107].

Щось подібне до цього ми вбачаємо в Україні і в більш пізніші часи, в XVI-XVII століттях. На Поділлі шлюбне право зводилося до двох пунктів: а) «коли котрий чоловік звичаєм пограничним, свавольним, візьме собі чию дівку, або вдову, той дає на замок три гривні «поємщини»; б) хто схоче розвестись з жінкою, або жінка з чоловіком, то той з них, хто дає до того причини, теж платить до замку три гривні «розводів». Історичні документи свідчать, що люди приймали поміж собою шлюб та розводилися не тільки не беручи церковного благословіння, а навіть дозволу у світського уряду, а лише повідомляючи його про те, що чинили, і за те платили старості гроші, які звалися «поємщина» і «розводи». Беручи ці гроші, державна влада тим самим признавала дійсність та справжність того шлюбу й розводу та давала їм певну санкцію.

З погляду церковних законів, такі шлюби повинні були здаватися беззаконними, але простий люд, а почасти й вищі верстви тодішнього українського суспільства не вважали їх за такі. Тут зустрічалися два різні погляди на шлюб та форму його здійснення: церква розуміла його за «таїнство» і єдиною законною формою його здійснення вважала вінчання, а звичаєве народне право виробило свій погляд на шлюб як на весільну угоду, яку чоловік та жінка за своїм власним бажанням замикали, а коли вважали потрібним, то й ламали, а щоб ця угода всіма вважалася за чесний шлюб, треба було прилюдно справити законні звичаї, які були заведені з давнини. То були: а) змовини – угода молодого з родичами молодії; б) заручини – символічне ствердження тієї угоди молодим, і в) весілля – найголовніший акт шлюбного ритуалу.

Безумовна обов'язкова традиція шлюбних звичаїв, а найперше весільного ритуалу, та їх юридична сила в шлюбній справі визнавалися усіма верствами тогочасного суспільства. Церковне вінчання само по собі, без виконання весільного обряду, не мало в шлюбній справі ніякого вирішального значення.

За цариці Єлизавети синод звернув увагу на те, що вінчання в Україні звичайно справлялося за довгий час до весілля й повінчані не вважалися чоловіком та жінкою та жили в різних сім'ях. Указом 18 листопада 1744 року синод наказав священникам брати при вінчанні з молодих підписку в тім, що вони зараз же після вінчання, не чекаючи весілля, почнуть жити сукупно, як годиться подружжю.

Результатом цього наказу було те, що в Україні стали вінчатися в один день з весіллям. Але і далі факти селянського життя доводили домінування весілля над церковним вінчанням. В XIX – на поч. XX століття надзвичайно часто можна було зустрітися з ситуацією, коли весілля через якусь причину відкладалося на інший час, то звичай не велів повінчаним молодим жити разом і входити між собою в дійсне подружжя. А коли ставалося так, що хтось з молодих вмирав до весілля, то його ховали звичайно як парубка та дівчину.

Ставлення народу до вінчання досліджував Марко Луцкевич в своїй роботі «На Поліссі» і на основі історичних матеріалів доводив, що «поліщук такому релігійному обряду, як вінчання, не придавав дуже великого значення. У нього

весілля, чи навіть заручени, мали далеко більше значення, а ніж вінчання». Домінування цивільного шлюбу над релігійним в Україні підтверджував і Микола Сумцов. «В Малороссии, – писав він, – получило полное право гражданство и всеобщее распространение заключение бракосочетаний по взаимному договору самих молодых людей. Против воли здесь не женятся и не отдают замуж».

Середній шлюбний вік дівчат складав 16-19 років, а можливість одруження визначалася наявністю у молодії приданого, для якого батько виділяв гроші і значну частину якого дівчина мала виготовити власноручно. На відміну від Росії, в Україні гроші не входили до складу приданого.

Весільний обряд найкращим чином демонстрував морально-культурне ставлення українського народу до жінки. «Жестоко ошибается тот, – писав Микола Сумцов, – кто судя по религиозно-мифической архаичности малорусской свадьбы, придет к мысли, что в нравственно-культурном отношении малорусский народ отстал от других славянских народов. Архаичность его свадебного обряда и песен стоит рядом с проявлениями мягкости и нежности его семейных отношений, уважений личности человека вообще, женщины в частности. В нем нет например, того резкого выражения подчиненности женщин, какое удерживалось от времени дикости в великорусской свадебной обрядности и выражается в том, что отец, в присутствии жениха и родственников, подходит к своей засватанной дочери и дает ей пощечину. Ничего подобного в украинской свадьбе и быть не могло при той роли, которую всегда занимала в семейной жизни украинская женщина, при ее равноправности в семейных отношениях, при свойственной ей энергии, деловитости и женственности». «Одним махом дерево не можь істяти», – промовляв українець при виданні доньки заміж, і в цьому виразі вже було визнання моральної гідності особистості жінки. В народі надзвичайно живучою була традиція присяги молодих перед весіллям, в якій парубок присягав дівчині, що «бере її, як дугину, рівню собі перед Богом». Дівчина договір батьків укріплювала своєю згодою, що знайшло свій вираз в обрядовому покладенні руки нареченої на руки її батька і свата під час рукобиття. При укладенні шлюбного договору в деяких місцевостях Наддніпрянської України рідня нареченої: батько, мати, хтось з близьких родичів і вона сама, йшли до нареченого ознайомитися з його майновим становищем. В українському весільному обряді не було ні одного елементу, який принижував би моральну гідність особистості нареченої, за виключенням тих випадків, коли наречений не вдалося зберегти дівочу честь, і тому вона, і особливо її батьки піддавалися висміюванню. Разом з тим, багаточисельні весільні обряди свідчили про те, що українські дівчата честь цінували дуже високо.

Шлюб, як він відбувався, давав скорочені директиви, якими буде керуватися сім'я в післяшлюбному житті. Перевага весільного обряду, який ґрунтувався на повазі особи взагалі і жінки зокрема над церковним вінчанням, що утверджувало принцип підпорядкованості, створювало ґрунт для формування демократичних принципів стосунків між подружжям.

«Жінка в українській родині, – писав Юрій Липа, – була носителькою не тільки щастя щоденності, не тільки понять справедливості, але і суспільної й расової моралі. Вона більше, ніж чоловік, формувала расу. Жінка – творець нових

цінностей в українській духовності. В найтяжчих своїх хвиликах, в годину непорозумінь, конфліктів, загроз, українець найчастіше звернеться до українки й піде за її порадою. Бо в своїй мужеській шорпливості й непокою він відчуває, що жінка від віку була й буде символом дійсності і тривання».

Характерною особливістю шлюбних стосунків за звичаєвим правом, була більш легка можливість здійснення офіційного розлучення селян в порівнянні з фактичною неможливістю цього для представниць вищого та середнього станів. Розлучення у селянській сім'ї здійснювалося на підставі взаємної згоди. Селяни складали «розлучні листи» спочатку тільки у присутності свідків, а потім, з посиленням впливу церкви на процес розлучення, селяни стали звертатися за дозволом до церковного суду. Проте розлучення у селянських сім'ях були нечастим явищем. Як зазначають дослідники: «Керує в українській родині жінка. Мужчина виступає назовні як представник та оборонець, але найголовніше: духовне внутрішнє життя і формування опінії родини спочиває в руках жінки. Особливо видно цю перевагу жінки, коли оглянути пересічну міщансько-селянську родину. Жінка в такій родині значить дуже багато. Українка, маючи більше від мужа енергії й практичності, є переважним головою родини. В разі родинних незгод, де вона дуже рідко буває гноблена, є лише розходження, але не розвід - явище якого не знає український народ» [7, с. 52].

Суворість народних поглядів на святість шлюбного союзу та злочинність всяких інших відносин між статями була загальноновизнаною серед українського селянства. З цього приводу Микола Сумцов писав: «Деревенская девушка, воспитанная в простых и трезвых понятиях о супружеской жизни, смотря на жизнь трезвыми глазами и, сознавая в себе достаточно силы для предохранения себя от нравственного падения, не боится близко сходитя с парубком на вечерницах в зимнее время и не смущается в летнее время близостью купающегося парубка. Она знает, что в случае потери невинности до замужества от нее отвернутся все родные» [8, с. 433]. Говорячи про вечорниці в південно-західному краї, Павло Чубинський зазначав, що парубки «нікогда не позволяют себе вступать с девушками в интимные сношения, а напротив каждый парубок заботится о своей невесте и бережет ее. И горе той девушке, которая позволит себе вступить с кем-то в интимные отношения!». Чистоту звичаїв українського народу підкреслював і Ю. Липа в своєму дослідженні «Українська жінка»: «Взагалі український народ славний є з чистоти звичаїв. Не дивлячись на звичай «женихатися», спільного відпочинку молоді по вечорам, дівчата бережуть свою честь і втрата вінка трапляється дуже рідко».

Сила морального почуття і закону була настільки великою, так глибоко пустила коріння в народі, що часто винна сама поспішала покрити себе раніше, ніж виконають це інші. І в цьому оголошенні була вся мудра сила народного звичаю, він ніби попереджував від наступного злочину. Сором і моральний гніт не наступали раптово в момент пологів, доводячи жінку до злочину, а набагато раніше, втрачаючи всю свою гостроту. Це була своєрідна моральна підготовка самотньої жінки до моменту народження дитини та усвідомлення своєї відповідальності перед новим життям.

Микола Костомаров, порівнюючи ставлення до жінки у селянському та

козацькому середовищі зі ставленням до жінки у панівних верствах, підкреслював більшу волю та повагу, що мали селянки та козачки. М.І. Костомаров одним із перших визнав, що становище української жінки вигідно відрізнялося від становища жінки в Російській державі і що українську жінку не можна міряти за московськими масштабами «Домострою».

Після повалення Російської та Австро-Угорської імперій звернення до «дійсно народного права» стало одним з політичних гасел нової доби. В часи Української Центральної Ради, Гетьманської держави 1918 р., Директорії УНР і Західноукраїнської Народної Республіки окремі норми земельного, шлюбно-сімейного та спадкового права свідомо відтворювали норми звичаєвого права, які вважалися такими, що найбільше втілювали риси національного права. За радянської влади спершу допускалася допоміжна роль звичаєвого права у деяких цивільних, земельних та інших правовідносинах. Але згодом основним джерелом радянського права стали нормативні акти і звичаєве право майже повністю втратило своє значення. Після здобуття в 1991 р. Україною державної незалежності спостерігається певне зростання інтересу вчених і практиків до проблем звичаєвого права.

Список використаних джерел

1. Ксенко І.Б. Звичаєве право // Юридична енциклопедія. В 6 томах. Том 2. – К., 1999. – С. 567.
2. Миронов Б.Н. Традиционное демографическое поведение крестьян в XIX – начале XX вв. // Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР. – М., 1977. – С. 84.
3. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних // Зібрання творів: У 50 т. Т.26. – К., 1980. – С. 230.
4. Ефименко А. Исследование народной жизни. – М., 1884. – С. 96.
5. Белозерский О. Хазяйка // Земский сборник Черниговской губернии. – 1900. – № 6. – С. 116–120.
6. Левицький О. Невінчані шлюби на Україні в ХУІ-ХУІІ ст. // Записки Наукового товариства в Києві. Кн.3. – К., 1908. – С. 98–107.
7. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966. – С. 52.
8. Сумцов Н. Досветки и поседелки // Киевская старина. – 1886. – № 1. – С. 433.

О. І. Гріца

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі демократичних перетворень в Україні питання прав дитини постає таким, що потребує вирішення як на рівні міжнародних правових відносин, так і на рівні національного законодавства.

В Україні права дитини закріплено на конституційному рівні. Конституція, зокрема, проголошує рівність прав дітей (статті 24, 52), охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатацію (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53) [1].

Захист та реалізація прав і свобод людини, закріплених в Конституції України та інших нормативно-правових актах нашої держави, найповніше виражаються через взаємодію із самою державою. В повному обсязі це стосується

і неповнолітніх осіб.

На сучасному етапі розвитку незалежної України постає проблема захисту прав та законних неповнолітніх громадян, оскільки саме ця група населення потребує захисту й гарантії своїх прав і свобод, законних інтересів. Незважаючи на існування системи актів національного законодавства з питань захисту молоді і дитинства, а також ряду міжнародно-правих актів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, залишається невирішеним ряд проблем, пов'язаних із гідним рівнем життя неповнолітніх, їх вихованням, навчанням, використанням інших соціальних благ та ін.

Неповнолітньою вважається дитина віком від 14 до 18 років, тобто дитина, яка не досягла віку, з яким закон пов'язує її повну цивільну дієздатність – можливість реалізовувати в повному обсязі передбачені Конституцією України й іншими законами суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки [2].

Термін «неповнолітній» характерний для національних законодавств, тому нерідко можна зустріти синоніми цього терміна: дитина, підліток, частково дієздатний та ін. Це обов'язково потрібно враховувати при роботі з національними та міжнародними правовими актами, у тому числі із найбільш універсальним міжнародним документом про захист дитини – Конвенцією ООН з прав дитини 1989 р. [3, с. 62]. В Конвенції ООН про права дитини, зокрема, проголошено, що «людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, що гарантує в майбутньому розвиток повноцінних громадян».

Права дитини є складовою частиною загального комплексу прав людини, який становить правовий статус будь-якої фізичної особи. Це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус дитини з урахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею віку повноліття.

Першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема захисту прав малолітньої людини, була Женевська декларація 1923 р. Уперше в історії людства було сформульовано право дитини на допомогу, виховання, захист, тобто в тих сферах життя, де раніш йшлося тільки про філантропію. Декларація спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини. Однак цей документ мав лише декларативний характер, і тому реальний правовий захист був можливий через створення норм національного права на основі прийняття державами міжнародних договорів.

В Україні на конституційному рівні закріплено рівність дітей в правах незалежно від походження, а також від того, народженні вони у шлюбі чи поза шлюбом. Розглядаючи особисті (фізичні) права дітей, до них можна віднести право на життя, на першочерговість захисту і допомоги, здорове зростання, право на особисту свободу та недоторканість, неприпустимість таких кримінальних покарань, як довічне тюремне ув'язнення тощо. Особистим правом дитини є також право на захист від усіх форм фізичного чи психічного насильства (рабства) [4, с. 180].

Наступну групу особистих прав дитини складають право на свободу слова, світогляду і віросповідання. Дане право притаманне не лише дорослій людині, однак реалізація його дитиною пов'язується, перш за все, з її віком, свідомістю

тощо. Ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає захист дитини від залучення її до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій [5].

Щодо права на отримання неповнолітніми особами інформації, то це право, в окремих випадках, обмежене законом.

Особливим правом дитини є її право з моменту народження на ім'я і набуття громадянства. Це право закріплене в ст. 7 Конвенції та ст. 7 Закону України «Про охорону дитинства» [5].

Право на свободу є природним правом кожної людини, яка народжується вільною і має право вільно обирати для себе засоби і характер спілкування з середовищем, що її оточує. В аспекті прав і свобод дитини свобода відображає свободу волі людини, її здатність свідомо, самостійно й добровільно обирати той чи інший варіант поведінки, діяльності.

Право на невтручання в особисте та сімейне життя передбачає недоторканість своєрідного середовища життя. Це стосується насамперед не протиправних, а природних особистих і ділових інтересів та відносин свобод дитини є економічні права. Ці права стосуються переважно сфери економічних (майнових) суспільних відносин. Серед них можна назвати, перш за все, права, які притаманні усім особам, це право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право користуватися об'єктами суспільної власності, право на працю; особливістю даної категорії прав є право дитини на захист від економічної експлуатації [6].

Ще одним блоком прав дитини є її культурні права. Категорія конституційно закріплених культурних прав людини передбачає право (в тому числі і дитини) на освіту (ст. 53), право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54), право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, а також деякі інші права і свободи, що стосуються свободи поглядів і переконань, світогляду, користування інформацією тощо. Ми зупинимось на розгляді деяких особливостей даної категорії прав, які притаманні дитині.

До даного переліку можна віднести також право на освіту, яке регламентоване ст. 53 Конституції України, Законом України «Про освіту» [7] та деякими іншими нормативними актами.

Не дивлячись на досить інтенсивну законодавчу роботу в галузі захисту прав дитини, економічний стан, в якому нині перебуває наша держава, суттєво гальмує процес втілення в життя приписів згаданих нормативних актів. Це призводить до такого катастрофічного явища, як демографічна криза та соціальне сирітство.

Соціальні та економічні труднощі, які супроводжують наше суспільство протягом останнього десятиліття, призвели до появи на вулицях українських міст численної армії безпритульних, нікому не потрібних дітей. Вагомим деструктивним фактором у сучасних умовах виступає криза сім'ї.

Аналіз досліджень праць науковців дає змогу зазначити, що, зважаючи на потреби часу, деякі питання щодо адміністративно-правового статусу неповнолітніх в Україні потребують правового регулювання на основі їх законодавчого закріплення.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами від 12.04.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ковальчук Ю.І. Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. [Електронний ресурс] / Ю.І. Ковальчук. – Київ, 2007. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/handle/123456789/8156>.
3. Музикант К.А. Основи правового регулювання адміністративно-правового статусу неповнолітніх в Україні / К.А. Музикант // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 4 (38). – С. 62–65.
4. Крестовська Н.М. Проблеми вдосконалення правового захисту дітей від різних форм насильства / Н.М. Крестовська // Матеріали науково-практичної конференції. – Донецьк, ДІВС. – 2010. – С. 180–186.
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (із змінами від 01.01.2013) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
6. Чепульченко Т.О. Деякі аспекти захисту прав і свобод неповнолітніх в Україні / Т.О. Чепульченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2010-3/10%20-%203\(7\)%20-%2023.pdf](http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2010-3/10%20-%203(7)%20-%2023.pdf)
7. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII (із змінами від 01.01.2013) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст.451.

О. В. Гуменюк

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ УМОВИ

З давніх-давен люди мріяли про вільне щасливе життя без насильства, жорстокості, приниження. Для досягнення цього люди повинні мати певні права – права людини.

У стародавньому світі права людини були дуже обмеженими. Для людини, на сьогоднішній час, її права видаються зрозумілими й очевидними але не для дітей. На сьогодні більшість дітей не знають своїх обов'язків, через це держава ввела в середніх школах, гімназіях такий урок як «Права дітей».

Повага прав людини починається із ставлення суспільства до своїх дітей. Діти ростуть і розвиваються щодня, незважаючи на економічну кризу і соціальні негаразди. І, на жаль, майже щодня помирають: через відсутність ліків, через необачність, жорстокість і сваволю окремих дорослих, від чийого слова, ножа або кулі, наркотиків чи власної руки. І якими складними не були обставини, далі зволікати не можна. Ми повинні піклуватися про наших дітей уже сьогодні, повинні оберігати їхнє здоров'я, забезпечувати їх свободу і гідність, створити умови, за яких кожен зможе повною мірою розкрити свої здібності.

Усе в житті людини починається зі сприйняття світу очима дитини. Саме тому важливо, коли вона знає свої права з дитинства. Усі ми різні. Але рівні у своїх правах. Кожна дитина становить надзвичайну цінність не лише для своїх батьків, а й для всього світу, саме тому, що вона унікальна й другої такої немає і не буде.

Дитиною вважається людина віком до 18 років. Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. У світі живе

понад 1 мільярд підлітків у віці 10-18 років, що складає понад 1/5 всього населення Землі. Близько 85 % підлітків живе у країнах, що розвивається.

Усі діти є рівними у своїх правах. Всі діти незалежно від походження, кольору шкіри, національності та статків батьків є рівними у своїх правах. Це особливо важливо для побудови демократичного суспільства, адже обмеження в правах за будь-якою ознакою призводить до конфліктів і суперечок не тільки між людьми, а й поміж державами.

Кожна дитина має право на любов і піклування. Інтереси дітей повинні забезпечуватися першочергово як із боку держави, так і з боку батьків, й узагалі, усіх дорослих. У світі 540 мільйонів дітей. Кожна четверта дитина живе у небезпечних, нестабільних умовах.

Кожна дитина має невід'ємне право на життя. Життя кожної дитини є найціннішим не лише для батьків. Життя людини є найвищою цінністю, що належить їй від природи і на яку вона має право, невід'ємне, незалежне, та природне. Ст. 27 Конституції України визначає «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати права людини.» Мається на увазі захист від свавілля з боку держави та інших громадян – ніхто не може позбавляти людину життя, це є неприпустимим для держави, її органів, різних політичних сил. Закони мають обмежувати владу держави над особою. Кожен також має право захищати своє життя і здоров'я, життя й здоров'я інших людей від протиправних посягань. Кожна держава повинна забезпечувати виживання та здоровий розвиток дітей – своїх маленьких громадян. В Україні із 1000 новонароджених 22 дитини вмирає, не досягши 5-річного віку.

Кожна дитина має право на захист від викрадення та продажу. Обов'язки держави полягають у тому, щоб докладати всіх зусиль для запобігання викраденню дітей, торгівлі дітьми та їх, контрабанді. Нещодавно до Кримінального Кодексу України було внесено статтю, що передбачає суворе покарання за торгівлю людьми.

Кожна дитина має право на власну думку. Кожна дитина може вільно висловлювати власну думку та погляди, причому цим поглядам повинна приділятися увага при вирішенні будь-яких питань, що стосується цієї дитини. Власна думка кожної дитини має для суспільства таку ж вагу, як і думка дорослої людини. Учені довели, що діти, маючи невеликий життєвий досвід і рівень знань, щодня успішно вирішують важливі завдання, витрачаючи на це менше часу, ніж дорослі, і вже тому заслуговують на особливу увагу.

Кожна дитина має право на мирні зібрання та об'єднання. Дитина має право зустрічатися з іншими людьми, вступати до асоціацій, об'єднань або ж створювати їх. В Україні зараз існує понад 400 громадських організацій, які працюють для дітей і разом із дітьми. В нашій державі навіть діє спеціальний закон про молодіжні та дитячі громадські організації.

Кожна дитина має право на особисте життя. Діти мають право на захист від втручання в їхнє особисте, сімейне життя. Не можна брутально втручатися у листування дітей, зводити на них наклеп та обмовляти. Конституція України визначає «Кожній особі гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної кореспонденції», це означає, що органи держави, посадові та

службові особи не мають права на ознайомлення з приватною інформацією, що передається за допомогою засобів зв'язку, та на її розголошення. Держава гарантує недоторканість всіх видів кореспонденції громадян і телефонних розмов, які не повинні прослуховуватись. Законослухняність і громадянська свідомість, притаманні демократичному суспільству, починаються з дотримання права кожної дитини на особисте життя, із поваги до її честі й гідності.

Кожна дитина має право на інформацію. Держава забезпечує доступ дітей до всебічної інформації. Заохочується поширення засобами масової інформації матеріалів, що стосуються соціальних, культурних питань розвитку дитини. Держава також запобігає розповсюдженню та впливу шкідливої для дитини інформації. Щороку в Міжнародний День дитячого мовлення, який припадає на середину грудня, понад 2000 теле- і радіокомпаній світу роблять все для того, щоб це право стало реальністю для дітей. Постійно зростає кількість дітей, які беруть участь у керівництві радіохвилями і демонструють свої таланти всіма можливими засобами.

Діти не повинні стати жертвами насильства. Держава захищає дітей від брутального поводження з боку батьків або інших осіб. Жодна дитина не може бути піддана катуванню, знущанню, незаконному арешту або позбавленню волі. Конституція та інше законодавство України забезпечують право дитини на захист від насильства. І все ж, за даними соціологічних досліджень, кожна третя дитина в Україні хоча б раз у житті зазнала жорстокого поводження, фізичного чи психічного насильства.

Особлива увага про дітей-сиріт. Держава повинна забезпечувати захист дитини, яка позбавлена сім'ї, надаючи відповідну альтернативу сімейному піклуванню. Сьогодні в Україні близько 160 тисяч дітей живуть у державних дитячих будинках та інтернатах. З них майже 90 тисяч – сироти і діти, які з різних причин залишилися без піклування батьків. Держави – сторони Конвенції ООН про права визнають право дитини, яка передана компетентними органами на піклування з метою догляду, захисту, фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування і всіх інших умов піклування.

Особлива турбота – дітям-інвалідам! Кожна дитина-інвалід має право на особливий догляд, освіту та підготовку для повноцінного, гідного життя в умовах, які забезпечують їй максимальну самостійність та соціальну інтеграцію. В Україні 120 дітей з кожних 10 тисяч є інвалідами, і ці показники щороку зростають через зниження рівня медичного обслуговування, складні соціально-економічні умови та несприятливу екологічну ситуацію.

Кожна дитина має право на медичну допомогу. Кожна дитина має право на медичну допомогу за найвищими стандартами, котра може бути реально забезпечена. Держава повинна надавати первинну медико-санітарну допомогу, проводити профілактику хвороб. Конституція України (ст. 49) гарантує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Для цього держава передбачає низку гарантій. Важливою гарантією можливості отримання кожним медичної допомоги є проголошена в Конституції неприпустимість скорочення існуючої мережі державних та комунальних медичних закладів. Ці заходи вживаються для того, щоб кожна дитина не була позбавлена доступу до

ефективної охорони здоров'я. В Україні за останні 5 років показник захворюваності підлітків виріс на 14%. Серед дітей 12-14 років здоровими є лише 52,8% хлопчиків та 36,3% дівчаток.

Кожна дитина має право на освіту. Кожна дитина має право на освіту, обов'язок держави полягає в тому щоб забезпечити безкоштовну обов'язкову початкову освіту, заохотити до середньої освіти, доступної для кожної дитини. Це право не лише проголошено, а й забезпечується діяльністю нашої держави. Найважливіші гарантії освіти закріплено в Конституції України та Законі України «Про освіту». Конституція України проголосила доступність освіти та безоплатність її отримання в державних і комунальних закладах. Закріплено також відкритий характер освіти, тобто кожному забезпечено можливість вступу до різних навчальних закладів, доступу до різних форм отримання освіти. Гарантією освіти є створення розгалуженої мережі закладів освіти.. Також держава забезпечує доступність вищої освіти для всіх, залежно від рівня здібностей. Освіта має бути спрямована на максимальний розвиток особистості, таланту, розумових та фізичних даних дитини. Освіта повинна готувати дитину до активного дорослого життя, виховувати повагу до батьків, культурних традицій, мови та цінностей інших людей. У країнах, що розвиваються, понад 130 мільйонів дітей шкільного віку не мають доступу до освіти. Дівчатка становлять 60% всіх дітей, які не відвідують школу.

Кожна дитина має право на розвиток талантів. В кожній дитині закладено певний дар. Усі діти малюють, співають. Завдання держави полягає у тому, щоб не лише вчасно помітити талановитих дітей, а й сприяти розвитку їхніх талантів та обдарувань. Сьогодні в Україні діє понад 2,5 тисячі позашкільних закладів – палаців і центрів творчості, різноманітних клубів та гуртків, шкіл мистецтв, де діти можуть розвивати свої таланти.

Кожна дитина має право на національну самобутність. У кожного народу є своя мова, традиції, релігія, обряди. Діти мають право користуватися своєю національною культурою, рідною мовою та сповідувати свою релігію. Сьогодні у світі існує 189 країн, тисячі націй і народностей зі своїми традиціями, культурами, мовами, визнання й повага, до яких дозволяють реалізувати право кожної людини, кожної дитини на національну самобутність.

Кожна дитина має право на відпочинок. Кожна дитина має право на відпочинок, дозвілля та участь у культурному й творчому житті. А ще діти мають одне особливе право – право на гру, адже, граючись, вони пізнають світ, розвиваються й готуються до дорослого життя.

Жодна дитина не повинна залучатися до примусової праці. Закон, дозволяючи брати на роботу неповнолітніх, водночас встановлює особливі правила їх, роботи, захищає їх інтереси, охороняє здоров'я та можливості подальшого розвитку. Конституція України забороняє використовувати працю неповнолітніх на небезпечних для них роботах. Кожна дитина має право на захист у тих випадках, коли їй доручається робота, яка може потенційно загрожувати її здоров'ю. Держава встановлює мінімальний вік для прийому на роботу і визначає вимоги до умов праці неповнолітніх. Держава також повинна захищати інтереси дітей від усіх форм експлуатації. Близько 250 мільйонів дітей у країнах, що

розвиваються, працюють. Багато з них – на шкідливому й виснажливому виробництві. Їхні найелементарніші права, здоров'я і саме життя, як правило, перебування під загрозою.

Захист прав неповнолітніх правопорушників. Неповнолітніми у кримінальному праві вважаються особи віком до 18 років. За злочини, вчинені після настання 16- або 14-річного віку, неповнолітні підлягають кримінальній відповідальності, однак законом передбачено декілька положень, які пом'якшують їх відповідальність порівняно з відповідальністю злочинців. Дитина, яка порушила закон, має право на поведження, що сприяє розвитку в неї почуття власної гідності та значущості; зважає на вік дитини і націлене на національну інтеграцію. Дитина, яка порушила закон, має право на основні гарантії, а також правову та іншу допомогу під час захисту. В Україні частка злочинів, вчинених неповнолітніми, за останні 5 років зросла в 1,2 рази. А кількість підлітків, які скоїли злочин повторно, за той же час збільшилася на 19 %.

Дітей не можна залучати до бойових дій. Держава повинна вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали прямої участі у військових діях. Жодна дитина віком до 15 років не повинна призиватися на службу до Збройних сил. Держава повинна піклуватися про дітей, які постраждали від збройних конфліктів. У 90-х роках у збройних конфліктах у різних частинах світу загинуло більше 2 мільйонів дітей, було важко поранено понад 6 мільйонів дітей, осиротіло – понад 1 мільйон, стало біженцями – більше 15 мільйонів дітей.

Кожна дитина має право знати свої права. Держава, зобов'язана якнайширше ознайомлювати як дорослих, та і дітей з правами, закріпленими у Конвенції ООН «Про права дитини». Не лише держава й громадські організації намагаються ознайомлювати якомога більше дітей і дорослих Конвенцією ООН «Про права дитини». Підтвердження цьому – книжечка, видана спільно з Міжнародною лігою прав дітей та молоді? ЦССМ КМДА.

Кожна дитина має право на міжнародну допомогу. Діти, які з вини дорослих політиків чи стихійного лиха (землетрусу, повені, радіоактивне забруднення) стали біженцями, мають право на отримання Міжнародної допомоги, які надають міжнародні, урядові організації, а також прості люди, яким не байдужа доля дітей, які постраждали від стихійного лиха чи воєн. «Ініціатива 20/20», висунута в 1994 році, наголошує, що 20% офіційної допомоги країн-донорів та 20% бюджету країн, що розвиваються, повинні спрямовуватися на базові соціальні служби в інтересах людського розвитку.

Ось наведемо приклад листа який може написати будь яка дитина:

«Я-людина, хоча ще дитина. І байдуже, чи я тільки-но з'явилась на світ, чи мені 5 місяців, чи 16 років. Я живу. Маю право жити. Я вслухаюсь в світ, вдивляюсь в його, часом, не такі вже й добрі очі, востаю в нього своїми думками, мріями, почуттями. Я стаю його часткою. Нехай і малесенькою. Але серед океану слів хтось почує і мій голос. Нехай тихий, але в ньому та незвідана сила, якої не збагнути Вам, дорослим, заклопотаним власними справами, турботами. Я особистість, і ви маєте прислухатись до мене, почути, помітити мене! Я творю

свій світ, він схований десь далеко-далеко, на межі між вічністю і реальністю. І однаково, чи білий він, чи чорний – ніхто не має право нівечити його.

Я маю чисту душу. Не знищену гріхом, зрадою, заздрістю, не заплямовану підлістю, ненавистю і брехнею. Вона не стоїть на колінах перед блиском золотих монет, не прагне володіти імперіями, мільйонами людей, не торгує своєю честю та гідністю. Вона вільна від суєти. Ви можете насміхатись. Ви можете сто раз вторити «Ти ще мала. Що ж бо ти знаєш про своє життя». Та хай відповість Вам Господь: «Коли не навернетесь і не станете, як діти, – не ввійдете в царство Небесне» (Євангеліє від св. Матвія 18:3).

Мені не байдуже горе пораненої пташки і скривдженої людини, розпач Землі, що задихається від диму електростанцій і хімічних заводів. Я ж бо вірю в казку, я ж бо переконана: добро перемагає зло.

Я – проти зла, проти воєн і насильства, проти фальші і лицемірства, проти сварок і образ. Зазирніть мені в вічі і збагнете: я хочу бачити світ лише добрим, щасливим, усміхненим. Не розбивайте моїх рожевих мрій. Бо ж, зрештою, не так вже й мало залежить від Вас.

Дитина

P.S. «Хто ж, як не Ви, захистить мене?»

Приблизно так би виглядав лист дитини до людини дорослої. А кому його адресувати? Як задовго чекати нам на цю відповідь? Та чи прийде вона? Чи знайде хвилинку вільного часу дорослий світ? До кого має звернутись дитина по допомогу?

У нашому законодавстві говориться, що держава захищає права дитини, дотримується Конвенції і контролює її дотримання. Але це все в ідеалі. Не існує ще в Україні такої організації, яка б дійсно постійно, системно захищала права дитини, відстоювала їх, контролювала дотримання Конвенції ООН про права дитини.

Так, існують, звичайно, служби у справах неповнолітніх, різні організації та органи, фонди та служби, але всі вони не несуть тієї лепти, яку б хотілося бачити. Багато зараз у засобах масової інформації друкують телефонів довіри, адрес різних організацій, але постійної, державної, керованої вищими органами організації, яка б насамперед захищала права дитини, немає.

Нащо ж тоді було приймати і ратифікувати Конвенцію ООН про права дитини, якщо діти не знають своїх прав, їх не дотримуються й дорослі?

Можливо, вірно зробили США, коли не прийняли Конвенцію, бо чесно признались, що не можуть гарантувати дотримання й виконання всіх прав та обов'язків перед дітьми.

Але надія є, зараз створений проект про утворення такої потрібної всім нам організації, але це лише проект, скільки його будуть узгоджувати та обговорювати ніхто не знає, але все ж таки це вже щось.

Поки що якусь частину обов'язків цієї майбутньої організації виконують інші органи. Це служби у справах неповнолітніх – спеціальні органи, які існують крім органів опіки та піклування, прокуратури і суду, для захисту справ неповнолітніх в кожному місті чи районі.

Згідно із законом України такі Служби у справах неповнолітніх створюються

при місцевих радах народних депутатів. Співробітники цих служб ведуть облік так званих «неблагополучних сімей» і слідкують за розвитком неповнолітніх у цих сім'ях.

Інформацію про дітей з цих сімей служби можуть отримати від шкіл, поліклінік, і також самих неповнолітніх, які звертаються до них безпосередньо або використовують телефони довіри. По знаходженні сигналу про порушення батьками (чи особами, які їх замінюють) прав дитини Служба у справах неповнолітніх створює комісію у складі працівника Служби, спеціаліста у справах дитинства, психолога, а іноді і працівника міліції, і відвідує помешкання, де проживає неповнолітній з сім'єю. Члени комісії проводять бесіду з батьками, родичами, сусідами, а також, з дозволу батьків, з самими неповнолітніми.

У разі, якщо конфлікт не вдається ліквідувати за допомогою бесід та інших заходів впливу, служба у справах неповнолітніх має право звернутись до прокуратури чи суду для порушення справи про позбавлення батьківських прав. У виключних випадках, коли існує реальна загроза життю чи здоров'ю дитини, служба у справах неповнолітніх може негайно вилучити дитину з сім'ї до вирішення судом справи про позбавлення батьківських прав. Разом з тим, треба розуміти, що кожен таких випадок є дуже складним для тих, чий судьби він зачіпає, так і для соціальних працівників.

Корисні адреси

Зараз в Україні спостерігається багато випадків дискримінації прав людини і дитини. Але куди звернутися, щоб дістати допомоги? Населення не знає відповіді на це питання. Тому в пригоді можуть стати адреси деяких міжнародних та інших організацій, створених чи акредитованих в Україні, які займаються вивченням та захистом прав людини або сприяють цьому. Ось деякі з них:

Рада Європи (Council of Europe)

BP 431 R6, F-67006, Strasbourg Cedex, France.

Тел.: +33 88 412000

Всесвітня асоціація «Школа як знаряддя миру» (The World Association for the School as an instrument of Peace (EIP))

5 rue de Simplon, CH - 1207 Geneva, Switzerland

Тел.: (41 22) 736 44 52

Європейський культурний фонд (European Cultural Foundation)

Jan van Goyenkade 5, 1075 HN Amsterdam, The Netherlands

Тел.: +31 20 676 0222

ЮНІСЕФ - Великобританія; Фонд порятунку дітей (UNICEF - UK; Save The Children Fund).

UNICEF-UK, 55 Lincoln's Field, London WC2A 3NB, UK

Представництво ООН в Україні

252015, Київ, вул. Січневого Повстання, 6

Тел.: (044) 293-93-63

Міжнародний фонд «Відродження»

254053, Київ - 53, вул. Артема, 46

Тел.: 216-25-96

Всеукраїнський комітет захисту прав людини

Київ, вул. Косіора, 10

Тел: 216-73-10

Міжнародне Товариство з прав людини

Київ, площа Лесі Українки, 1/214

Тел.: 296-82-95

Центр інформації і документації Ради Європи

Київ, вул. Сакса ганського, 41

Тел.: 228-77-79

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зі змінами та доповненнями станом на 12.04.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Конвенцією про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. ЗМІ та права дітей: практичний посібник для працівників засобів масової інформації. (розроблено ЮНІСЕФ) – Press Wise, 1999. – 210 с.
5. Права людини: підручник для 10-11 класів ліцеїв та гімназій (склали Т. Андрусак, З. Рамовська, В. Семенов.) – К.: Право, 2008.
6. Права людини: моя власна думка (під ред. І. Гаврилюк) – Харків: Фоліо, 2008.
7. Права людини: підручник для 5-9 класів (склали З. Бабак, А. Остогорський) – М.: Звєнья, 2008.
8. Права людини: методичні рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл (склали Л. Грузинова, Л. Заблоцька) – К.: Українська правнича фундація, 2008.
9. Перші кроки: посібник для початкового вивчення прав людини (склали Хосе Турчик, Л. Маринович, І. Савчик). – Дрогобич: Коло, 2008.
10. Хто я? Хто ми?: хрестоматійний збірник для дітей молодшого та шкільного віку (склали Л. Маринович, М. Хейма) – Харків: Поліграфічні послуги, 2009.

О. А. Дацюк

ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНІ СТОСУНКИ: СПРОБА БОГОСЛОВСЬКОГО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

«Мы живем так, как будто Христос никогда не приходил. И это – единственный настоящий грех, глубочайшая трагедия и печаль нашего номинального христианства...»

Прот. Олександр Шмеман [7]

«Інтелігенція не замечала и не хотела замечать, что в тесных объятиях самодержавия, как выражался Карташев, нежные косточки Церкви ох как похрустывали!»

Д. Поспеловский РПЦ в XX в (ст. 16) [6]

Саме з цих слів, що визначають певну концептуальну спрямованість моєї статті, хочу почати доповідь, у якій намагатимусь провести богословський аналіз церковно-державних відносин у контексті різних історичних епох та соціально-політичних тенденцій.

Церква і держава, держава і церква... Це дві могутніх структури, які хоч і різняться своїм походженням, та мета у них, за великим рахунком, дещо схожа.

Слово «Церква» походить від грецького слова *κυριάκιν* – храм, або дім Господній, але оскільки тим словом перекладали ще й грецьке *ἐκκλησία* (зібрання), то відповідно до значення останнього, «Церква» означає зібрання або спільноту

віруючих у Христа людей. Усі вони об'єднані між собою одною вірою, одним вченням Христовим, священоначалієм і таїнствами. А що ж означає таке поняття, як «держава»? За термінологічно-понятійним словником М.Ф. Головатого «держава» – це основна політична організація суспільства, котра здійснює керівництво над ним, охороняє його економічну і соціальну структуру [3, с. 115] й складають її ті ж самі люди, котрі складають і Церкву. І, хоч Церквою керує Бог, а державою – люди, мета у них одна: не роз'єднувати, а об'єднувати, не сіяти ворожнечу, а навчати любові і терпінню один до одного, адже у нас все ж більше чинників, які нас об'єднують, а не розділяють людей на «своїх» та «чужих». Адже «... єдність Церкви долає усі бар'єри, у тому числі расові, мовні, соціальні, бо благовіст спасіння належить проголошувати усім народам, щоб привести їх в єдине лоно, об'єднати силою віри, благодаттю Святого Духу...» (Мф. 28, 19-20; Мк. 16, 15; Деян. 1, 8) – так говорить офіційний документ, що регулює відношення Православної Церкви до інослав'я [5].

Все це нібито зрозуміло. Але сьогодні ми всі стоїмо перед серйозним запитанням: чому ж Церкві в нашій державі часто живеться досить важко? Для того, щоб дати відповідь, необхідно проаналізувати стосунки, які були між Церквою і державою в історії.

Протоіерей Сергій Булгаков пише, що, незважаючи на слова апостола Павла про те, що всіляка влада від Бога (Рим. 13;1), ставлення Церкви до держави, допоки її влада була язичницькою, залишалось суто зовнішнім. Коли ж влада схилилась під покров Хреста в особі імператора Костянтина, Церква стала значно ближчою до неї і навіть у деякій мірі взяла на себе відповідальність за її долю.

Але було багато моментів, коли така гармонія порушувалась. Деякі неблагочестиві правителі, користуючись своїм становищем у Церкві, намагались агресивно втручатись в її життя, внести, згідно зі своїми хибними поглядами, зміни навіть у догматичне вчення. У ці сумні моменти історії, як то аріанська єресь, іконоборство, комуністична ідея тощо, свята Церква завжди ставала на захист того, що було передане їй Богом. Тому вона періодично терпіла гоніння та переслідування.

Майбутній святитель Ігнатій Брянчанінов у 1847 році писав: «Йдуть, йдуть, страшніші за хвилі всесвітнього потопу, хвилі брехні та темряви. Оточуючи всесвіт зі всіх боків, вони готові поглинути його, викорінити віру у Христа, спотворити Його вчення, знищити совість» [2]. З історичних матеріалів (зокрема історії святої Русі) видно, що в моменти гоніння на віру, переслідування Церкви і розбрату страждала завжди не Істина, а народ.

Сьогодні ж, якщо поглянути на події ззовні, здається, що ніхто не переслідує віру. Ніхто з «великої трибуни» не обіцяє в такому-то році показати нам «останнього попа». І все ж становище Церкви не можна назвати «мирним і спокійним» і так було й, напевне, буде завжди, адже і у епоху т.з. ідеальної гармонії та «симфонії», і навіть в обіймах самодержав'я, за словом Карташева «...нежные косточки Церкви ох как похрустывали»...

І причини цього на думку багатьох дослідників лежать не у зовнішніх факторах, а у внутрішньому, глибоко враженому гріхом плачевному саме духовному стані людей, адже якими би зовні досконалими не були правові норми,

що регламентують взаємини Церкви і Держави й конфесій між собою, за словом І. Ільїна «...право лише проявляється у зовнішньому світі, але сферою його справжнього життя залишається людська душа... Держава у своєму існуванні має наявність багатьох тілесно роз'єднаних людей, територій і зовнішніх речей; але саме людська душа залишається тим середовищем, в якій зароджується, зріє, протікає і церковне і державне життя індивідуума, і життя держави як єдиного цілого...» [4, с. 473].

Виявляється, якщо подивитися у суть проблеми, саме з християнської точки зору, поза внутрішнім станом душ багатьох людей держави немає і бути не може, бо держава зможе об'єднати людей лише зважаючи на їх духовний стан і тим тісніше, чим ближчими будуть вони до Бога.

Саме цим визначається зв'язок державності з духовною та релігійною культурою народу, адже стихія держави, за словом І. Ільїна, – «...є стихією людського духу» у якій зріє мистецтво, справжня наука, моральна досконалість, тощо...

Але ні мистецтво, ні наука, ні совість самі по собі не здатні складати основу концептуальної спрямованості державного діяча. Лише релігія за своєю суттю претендує на керівну роль в усіх справах і відносинах, хоча дехто і може мистецтво, науку, естетику і совість підносити до рівня релігії совісті, релігії науки, релігії мистецтва... Власне все, що веде людину по життю у якості суб'єктивно найбільш цінного смислу, те і складає її «релігію».

Лише керівництво у діях моральними правилами не штучно створеного ідола, а справжньої релігії не лише визначає особистість, долю, характер, світогляд та всю життєдіяльність людини, але й набуває рішучого впливу на образ дій усієї держави.

Беручи до уваги те, що життя держави, як і життя людини буває зовнішнім і внутрішнім (духовним), досліджуючи церковно-державні стосунки, слід зазначити, що саме внутрішній стан людей, з яких складається і церковна спільнота і держава, становить основу патріотизму і систему правовідносин.

Враховуючи, що за словами Святого Письма «Царство Боже всередині нас є...», наявність «Царства Божого», а не Його протилежності, у душах великої кількості громадян держави, складає основу повноцінної внутрішньої і зовнішньої діяльності та церковно-державних стосунків.

Звісно, не всі громадяни держави є носіями Царства Божого, тому у державі завжди царює велика суміш гідного і не гідного, здорового і хворого, добра і зла й тому часто у ній зло видається за добро, падіння за розквіт.

Отже, відносини Церкви і держави та здорову співпрацю цих двох інституцій завжди слід бачити, дивлячись на суспільні процеси через призму Євангелія, а не політики, оцінюючи певні дії як у державному, так і в особистісному масштабі згідно того, чи вони мають виправдання та цінність перед Лицем Божим... Тут слід бачити основний критерій оцінки державної діяльності з релігійної точки зору: якщо держава слугує Божій справі, вона отримує від Церкви визнання і благословення.

Здорові відносини та співпраця Церкви і держави у благо народу можуть бути лише там, де держава усіма силами сприяє духовному розквіту людей,

зокрема, виховуючи у християнській вірі дітей і юнацтво та завдяки інтеграції християнських цінностей в усі види людської діяльності сприяючи духовному облагородженню громадян.

Отже, справжня державність має релігійну природу: релігія насичує життя держави здоровою силою та смислом і чим більше віри у народі та правителях, тим вищим буде рівень політичного життя, адже саме через християнські цінності воно може отримати вірну градацію життєвих цінностей, без чого політика неодмінно схиляється у бік безпринципності, пошлості, цинізму, своєкорисливих компромісів, зради.

Без вищого керівного смислу, який держава, як вірну ідеологічну концепцію, отримує лише через співпрацю з Церквою, вона приречена на виродження та занепад, чого свідками ми були у недавню епоху розквіту комуністично-соціалістичного утопізму.

Так, ідеальна модель співпраці Церкви і держави є у спільному служінні народові й моральним цілям, які віра проповідує, а держава сприймає як власні ідеологічні постулати: не держава повинна вести Церкву туди, куди вважає за потрібне, але Церква, дбаючи про спасіння людських душ, повинна вказувати державі вірний шлях, яким остання мусить прямувати до справжнього розвитку.

Так, не віра повинна ставати засобом приходу до влади та політичної інтриги, що, нажаль, сьогодні практикується багатьма з метою здобути народне визнання, але влада повинна слугувати тій меті, яка є спільною і у Церкві и у держави – це одухотворення та преображення людського життя.

Тут не йдеться про те, що якась із конфесій може використовувати державу у власних цілях, зробивши її своїм знаряддям: держава не має потреби у послушху Церкві та її керівництву, але мусить сприяти відродженню у народі справжньої, здорової релігійності, яка ляже в основу виконанням людьми законів та сумлінного ставлення як до праці, так і до свого ближнього.

Релігійність народу лежить в основі могутньої державності, адже вона формує у людини визначену світоглядну вертикаль, цілісність, любов до усіх людей, співчуття людям злим та негідним, а також стійкість, патріотизм та відданість: людина залишається людиною і слугує державі як відданий громадянин, лише маючи живий релігійний досвід.

У душі саме віруючої людини пробуджуються ті благородні сили, які необхідні для процвітання держави. Сама ідея релігійного громадянина є одна з найвеличніших ідей, адже релігійний громадянин з'єднує у душі своїй релігійність зі справжньою державністю. Саме із такого синтезу повстають справжні патріоти, які безмовно віддають життя за Церкву та за Батьківщину.

Отже, ця зустріч та симфонія двох царств у душі людини органічно необхідна та плідотворна. Ідеальна співпраця Церкви і держави народжується у душах конкретних людей-громадян, її неможливо насадити насильно, але потрібно виховувати як новий спосіб життя, який можливо здійснити лише у результаті великого підйому людського духу, оновленні усього способу життя. Це шлях нелегкий, адже таїть у собі розчарування у примарних шляхах, мертвих установках і забобонах, але саме у цьому горнилі народжуються нові та здорові відносини між Церквою і державою.

І на завершення хочу зазначити, що у спільній роботі над створенням здорових церковно-державних стосунків, ми повинні довіритись Господу. Ми мусимо бути впевненими, що милосердний Бог, Який зберіг святу Церкву на Русі в часи страшних лихоліть, збереже її й зараз. За словом Апостола, ми будемо продовжувати молитися за державу, народ і воїнство її! Але ми ніколи не зможемо назвати справді християнсько-демократичною ту державу, в якій ніхто не прислухається до думки віруючого люду, котрий складає більшість населення України, де благочестиві традиції, набуті віками, кидають під ноги, де позитивне рідне відсувають на останнє місце, а негативне чуже ставлять на перше.

Так, як би це сумно не виглядало, гармонія між Церквою і державою нині порушена. Спричинено це страшною хворобою, вірусом, принесеним злими хвилями, про які говорив святитель Ігнатій Брянчанінов. Назва йому – відступлення від Бога і гріх. І якщо його вчасно не полікувати покайням, державні структури взагалі забудуть про існування такої Божої установи як свята Свята Церква. А держава, котра забула про істинного Бога, приречена на вимирання. Україна ніколи не розквітне, поки свята Церква не співпрацюватиме з державою на благо народу.

Список використаних джерел

1. Біблія. Книги Ветхого і Нового Завіту. – М., 1988.
2. Брянчанінов Ігнатій, святитель. О кончине мира. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.paraklit.ru/sv.otcy/Apokalipsis/Ignatij_Bryanchaninov.O_konchine_mira.htm.
3. Головатий М.Ф. Термінологічно-понятійний словник. – К., 2005. – С. 115.
4. Ільїн І. Общее учение о праве и государстве. – М.: «Хранитель», 2006. – С. 473.
5. Концепція відношення Православної Церкви до інославія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mospat.ru/ru/documents/attitude-to-the-non-orthodox/i/>.
6. Поспеловский Д. РПЦ в XX веке. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krotov.info/history/20/pospelovs/pospel_04.htm
7. Шмеман Олександр, протоієрей. Мы живем так, как будто Христос никогда не приходил. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=2078>.

І. Ю. Думанська

СТВОРЕННЯ БАЗИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В АСПЕКТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Нагадаємо, що 1 січня 2011 року набрав чинності Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 р. «Про захист персональних даних» (далі Закон), яким регулюються правовідносини пов'язані з використанням персональних даних в Україні, їх збором, поширенням, знищенням, а також порядком доступу до них. Законом № 2297-VI передбачено реєстрацію баз персональних даних, проте порядку такої реєстрації самим Законом передбачено не було [3].

25.05.2011 р., з метою забезпечення реалізації положень Закону № 2297-VI, Кабінетом Міністрів України, було прийнято Постанову № 616 «Про затвердження Положення про Державний реєстр баз персональних даних та порядок його ведення». Постановою № 616, Кабінет Міністрів України дає

вказівку держателю реєстру – Державній службі з питань захисту персональних даних забезпечити з 1 липня 2011 р. реєстрацію баз персональних даних [7].

Необхідність прийняття цього Закону уже давно гостро стояла в усіх учасників інформаційного обміну персональними даними, що перш за все обумовлено тим, що стан нормативно-правової бази неефективно забезпечує захист прав людини щодо виконання положень статей 3, 32, 34 Конституції України стосовно персональних даних [1]. Більш ніж два десятки законів України регулюють суспільні відносини, що пов'язані із збиранням, зберіганням, використанням та поширенням інформації про особу (персональних даних), однак всі вони не мають чіткого та скорельованого з європейським законодавством визначення персональних даних та визначених вимог щодо їхнього захисту (що захищаємо, як, а головне хто відповідальний).

І ось, як то кажуть, «Нарешті дочекались!!!». Років п'ять було витрачено на підготовку законопроекту та його слухання, отже, здавалось би, відпрацьовано усі тонкощі і підводне каміння з цього приводу. Але знаючи наше законодавство та підходи з його формування (ми спочатку пишемо закони, а вже потім думаємо над механізмами їх реалізації) варто проаналізувати як має жити інформаційна спільнота найближчих пів року та що нас чекає з 1 січня 2012 року (дата вступу в силу Закону).

Очевидно, з метою спонукання володільців баз персональних даних теж не затягувати з реєстрацією баз персональних даних, 02.06.2011 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України 3454-17 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних», який набирає чинності з 1 січня 2012 р. [2] Так, з 1 січня 2012 р. за ухилення від державної реєстрації бази персональних даних посадовим особам і громадянам – суб'єктам підприємницької діяльності загрожуватиме штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Як відмічає адвокат Адвокатського об'єднання «Адвокатська компанія «Соколовський і Партнери» А.Я. Боднарчук, незважаючи на доволі сувору відповідальність за ухилення від реєстрації, самі підстави для реєстрації баз персональних даних залишаються дещо незрозумілими [8]. Так, Закон № 2297-VI визначає персональні дані як відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Проте, з такого визначення незрозуміло яка саме мінімальна сукупність відомостей необхідна для того щоб та чи інша сукупність відомостей про особу вважалась базою персональних даних. Таким чином, суб'єктам господарювання, які мають в своєму розпорядженні певні відомості про осіб (наприклад клієнтську базу), важко визначитись з тим чи повинні вони реєструвати таку базу даних як базу персональних даних чи ні.

Оскільки, на сьогоднішній день, реєстрація баз персональних даних є безкоштовною і має здійснюватися за заявочним принципом, суб'єктам господарювання, які працюють з персональними даними, в умовах наявності прогалин в правовому регулюванні цих відносин, очевидно, доцільніше буде зареєструватися як володільці баз персональних даних.

Для більш чіткого розуміння ситуації необхідно привести ряд інформаційних фактів:

1. Сучасні суспільні відносини характеризуються широким використанням персональних даних під час обігу інформації (соціального, фінансового, правоохоронного, науково-технічного та ін. характеру), товарів, послуг і капіталів, що вимагає не тільки вільний рух інформації про особу, забезпечення її надійного захисту у відповідності до основних прав і свобод людини.

2. Зміцнення міжнародного соціального, економічного та науково-технічного співробітництва, розвиток інформаційних мереж, зростання транскордонних потоків персональних даних, з одного боку, та зусилля, що вживаються державною владою щодо розвитку демократичних процесів з іншого, визначають актуальність і об'єктивну необхідність захисту прав і свобод громадян України у цій сфері.

3. Конституцією України визначено зміст основних прав людини, у тому числі стаття 32 гарантує недоторканість особистого життя, зокрема – щодо збирання інформації про особу. Зазначене право повинно бути конкретизовано Законами встановленням технологій їх виконання. Бази персональних даних про своїх клієнтів сьогодні формує широке коло суб'єктів – фізичних та юридичних осіб: підприємства та торгівля, приватні лікарі, нотаріуси тощо. «Витік інформації» з цих баз даних наносить шкоду багатьом особам, що потребує термінового законодавчого врегулювання цих питань.

4. Україна спізнюється майже на чверть століття як з підписанням міжнародних угод, так й з впровадженням відповідних норм міжнародного прав. Лише у 2005 році підписано Конвенцію 1981 року Ради Європи № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних», яку до цього часу не подано на ратифікацію [6]. Європейське право охоплює майже два десятки загальноєвропейських конвенцій, директив та рекомендацій з питань захисту персональних даних, кожна країна ЄС видала свої базові нормативно-законодавчі акти, приймалися конкретні закони: щодо діяльності з персональними даними у медичній, статистичній, державній, журналістській, поліцейській та інших сферах. Аналогічні закони прийнято в багатьох країнах світу, у тому числі – в країнах СНД, зокрема в Росії.

5. Враховуючи необхідність застосування сучасних технологій при автоматизованій обробці інформації про особу, а також виникнення загрози для конкретної людини стосовно витоку та несанкціонованого використання персональних даних, багато європейських країн підписали Конвенцію про захист фізичних осіб під час автоматизованої обробки персональних даних (м. Страсбург, 28.01.1981 р.). Принципи, що містяться у Конвенції, уточнюються і розширюються в Директиві 95/46/ЄС Європейського парламенту і Ради від 24.10.1995 р. стосовно захисту фізичних осіб у питаннях обробки персональних даних і вільного обігу цих даних [4] та в Директиві 97/66/ЄС Європейського парламенту і Ради від 15.12.1997 р. у стосовно обробки персональних даних і захисту приватності у телекомунікаційному секторі [5].

Отже, з прийняттям Закону «Про захист персональних даних» можна сказати, що держава зробила перший, уже впевнений та відчутний крок до Євроінтеграції

та розвитку свого інформаційного простору в частині одного із його найвагоміших сегментів «захисту прав людини під час автоматизації обробки її персональних даних».

Але як кажуть, «важливо не зробити перший крок, а почати рух вперед». А для цього на виконання Закону необхідно виконати досить клопітку та важливу роботу, яка передбачає:

На державному рівні:

1. Створити (або надати повноваження вже створеному) орган контролю за станом захисту персональних даних. Крім того встановити чітку та прозору юридично-правову базу щодо забезпечення розгляду справ та відповідальності за несанкціонований доступ та використання персональних даних та/або порушень в частині забезпечення відповідного захисту.

2. Ввести в експлуатацію Державний реєстр баз персональних даних), прийняти регламент його функціонування та порядок реєстрації баз даних.

3. Розробити та запровадити загальнодержавну класифікацію відомостей, які відносяться до персональних даних та вимоги щодо їхнього захисту та автоматизованої обробки.

4. Розробити та запровадити вимоги щодо функціонального профілю захисту автоматизованих систем, в яких передбачається обробка та зберігання персональних даних.

На рівні окремих організацій та установ (державної та недержавної форм власності):

1. В рамках загальної класифікації інформації в ІТС визначити окремий клас «Персональні дані» та автоматизовані системи, в рамках яких вони обробляються.

2. Забезпечити відповідні юридично-правові та організаційно-розпорядчі заходи щодо визначення власника, розпорядника та основних вимог із захисту персональних даних, які надаються фізичними особами та/або накопичуються організаціями (угоди про використання персональних даних, реєстрація бази персональних даних в рамках єдиного Державного реєстру баз персональних даних).

3. Забезпечити захист персональних даних, які обробляються в автоматизованих системах, шляхом створення комплексної системи захисту інформації.

На практиці Закон може створити певні складності фізичним і юридичним особам, які під час своєї діяльності здійснюють обробку персональних даних фізичних осіб, оскільки з 1 січня 2011 р. обробка персональних даних без згоди суб'єктів персональних даних, чий персональні дані обробляються, і без реєстрації баз персональних даних у порядку, встановленому Законом, буде заборонена. Говорячи про банки, слід зазначити, що більшість банків України не мають згоди своїх клієнтів – фізичних осіб на обробку їхніх персональних даних у розумінні Закону (оскільки це не вимагалось). У такій ситуації банки повинні отримати необхідну згоду від усіх своїх клієнтів – фізичних осіб на момент набуття Законом чинності. Зайве говорити про те, що кількість клієнтів – фізичних осіб банків України робить це завдання досить складним. Крім того, вимога Закону щодо інформування суб'єктів персональних даних додасть банкам значний обсяг

роботи. Те ж стосується і колекторських компаній, які придбали у банків портфелі роздрібних проблемних активів.

Зрештою слід зазначити, що, незважаючи на недосконалість Закону, його прийняття безперечно є позитивним кроком на шляху вдосконалення українського законодавства і приведення його у відповідність до європейських стандартів. Однак Закон вимагає подальших змін і доопрацювань.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зі змінами та доповненнями станом на 12.04.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, ст. 141.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних: Закон України від 02.06.2011 р. № 3454-17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/search/law/monitoring/MN014578.html>
3. Про захист персональних даних: Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2297-17>
4. Директива Європейського парламенту і Ради «Стосовно захисту фізичних осіб у питаннях обробки персональних даних і вільного обігу цих даних» № 95/46/ЄС від 24.10.1995 р. // № 97/66/ЄС від 15.12.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=10000048>
5. Директива Європейського парламенту і Ради «Стосовно обробки персональних даних і захисту приватності у телекомунікаційному секторі» № 97/66/ЄС від 15.12.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_243
6. Конвенція Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» № 108 від 28.01.1981 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=994_326
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний реєстр баз персональних даних та порядок його ведення» № 616 від 25.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616-2011-%EF>
8. Веб-сторінка Адвокатського об'єднання «Адвокатська компанія «Соколовський і Партнери». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sokpartners.livejournal.com/>

В. Л. Зьолка

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН В ДЕРЖАВНІЙ ПРИКОРДОННІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ

Особливе місце у дотриманні законності в державному управлінні у сфері охорони державного кордону займають звернення фізичних та юридичних осіб до органів Держприкордонслужби України. Це обумовлено можливістю інстанційного оскарження дій і рішень органів та посадових осіб фізичними та юридичними особами. Будь-який вищий орган повинен розглядати звернення на дії або рішення підпорядкованого йому органу (посадової особи) та прийняти щодо нього відповідне рішення.

Серед звернень слід виділити скарги. Поняття скарги міститься у ст. 3 Закону України «Про звернення громадян», від 2 жовтня 1996 року це: – звернення з

вимогою про поновлення прав і законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. Проведення з розгляду скарг фізичних та юридичних осіб посадовими особами органів Державної прикордонної служби також є адміністративно-юрисдикційними. Стан справ в даній сфері викликає стурбованість Адміністрація Держприкордонслужби України. Так, у Розпорядженні від 1 жовтня 2011 року «Про підвищення відповідальності персоналу» відмічається що кількості скарг від осіб, які перетинають державний кордон не зменшується. Так, за 9 місяців 2011 року до посадових осіб органів охорони Держприкордонслужби України надійшло 126 скарг. З них 32 скарги стосувались неправомірних дій прикордонників та 32 – неправомірні дій посадових осіб. Значно більша кількість скарг надходила до центрального органу виконавчої влади – Адміністрації Держприкордонслужби України: 228 скарг стосувались неправомірних дій прикордонників; 105 – обмеження в'їзду; 34 – неправомірних дій посадових осіб.

Юрисдикція посадових осіб Держприкордонслужби України щодо розгляду адміністративно-правових спорів визначається у відповідних нормативно-правових актах, які закріплюють порядок розгляду скарг на неправомірні дії або бездіяльність органів і посадових осіб Держприкордонслужби України, що порушують права й законні інтереси фізичних та юридичних осіб. Специфікою правової регламентації вирішення спорів є наявність значної кількості підзаконних актів, які в більшості випадків дублюють норми Конституції України (ст.40) та Закону України «Про звернення громадян», від 2 жовтня 1996 року.

Серед підзаконних актів в даній сфері слід відмітити наступні нормативно-правові акти: Указ Президента України від 7 лютого 2008 року №109/2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування»; Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. №348; «Методики оцінювання рівня організації роботи із зверненнями громадян в органах виконавчої влади» затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2009 р. №630. Адміністрацією Держприкордонслужби України розроблено проект «Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в Державній прикордонній службі України», затвердженого наказом Адміністрації Держприкордонслужби України.

Певні особливості розгляду звернень громадян встановлені у відповідному Положенні. Так, у п. 1.3. Положення визначено, що громадяни України мають право звернутися до Адміністрації Державної прикордонної служби України, регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, загонів Морської охорони, навчальних закладів, науково-дослідних установ, органів забезпечення, підрозділів охорони державного кордону (далі – Адміністрація та орган

Держприкордонслужби України), їх керівників із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявами або клопотаннями про реалізацію своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів, а також зі скаргами про їх порушення.

Військовослужбовці, співробітники, працівники Адміністрації та органу Держприкордонслужби України мають право подавати звернення, які не стосуються їх службової діяльності.

Особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, що й громадяни України, якщо інше не передбачено законодавством України та міжнародними договорами.

Аналіз даної норми наводить нас на думку про необхідність удосконалення термінології яка застосовується у правовідносинах з розгляду адміністративно-правових спорів.

Згідно Конституції України статті 26 іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Тому іноземці, особи без громадянства у свої конституційному праві на звернення прирівнюються до громадян України. Отже, доцільним є використання терміну не «громадянин», який охоплює лише фізичних осіб які мають тісний правовий зв'язок з державою, а інший який би охоплював і інші категорії осіб (іноземців, осіб без громадянства). В Конституції України застосовується більш об'ємний термін «людина та громадянин». На нашу думку, раціональним було б у назві відповідних нормативно-правих актів перераховувати усіх суб'єктів, які мають право на звернення.

Порядок розгляду скарг визначено у Розділі 8 Положення. Так, скарга на дії чи рішення органу Держприкордонслужби України або посадової особи подається в порядку підлеглості вищому органу Держприкордонслужби України або посадовій особі відповідно до чинного законодавства, а в разі незгоди громадянина з прийнятим за скарою рішенням – безпосередньо до суду.

За кожною скарою, в якій громадяни порушують питання про наявність порушень чи недоліків у роботі Адміністрації (органів) Держприкордонслужби України або скаржаться на дії працівників Держприкордонслужби України, проводиться ретельна перевірка викладених фактів Адміністрацією (органом) Держприкордонслужби України, до якої (якого) звернувся громадянин. За результатами перевірки надаються матеріали Голові (начальнику органу) Держприкордонслужби України або його заступникам, в яких зазначається, підтвердились чи ні наведені відомості (факти) і які заходи вжиті для усунення виявлених порушень чи недоліків та притягнення до відповідальності винних осіб.

Громадянину за наслідками розгляду скарги обов'язково надається письмова відповідь.

Рішення за розглядом скарги громадянина приймає Голова (начальник органу) Держприкордонслужби України або його заступник, у провадженні якого перебуває скарга.

Посадова особа, визнавши скаргу громадянина обґрунтованою або такою, що підлягає задоволенню, зобов'язана забезпечити повноту і своєчасність її розгляду, прийняти рішення відповідно до законодавства і негайно вжити заходів до поновлення порушених прав громадянина.

Рішення Адміністрації Держприкордонслужби України щодо розгляду скарги, в разі незгоди з ним громадянина, може бути оскаржене в суді у термін, передбачений законодавством України.

Забороняється направляти скарги громадян для розгляду тим органам Держприкордонслужби України або посадовим особам, дії чи рішення яких оскаржуються, а також тим, які не мають повноважень для їх розгляду або керівники яких приймали рішення з викладених у зверненні доказів.

У разі необхідності підпорядкованому органу Держприкордонслужби України може бути доручено проведення додаткової перевірки конкретних обставин чи відомостей (фактів), викладених у зверненні громадянина, відповідно до чинного законодавства.

Не підлягають розгляду та вирішенню скарги на прийняті рішення, що оскаржувались раніше, подані до органу Держприкордонслужби України або посадової особи вищого рівня протягом одного року з моменту їх прийняття та пізніше одного місяця з часу ознайомлення громадянина з ними.

Розгляд і вирішення скарги, поданої з порушенням зазначеного терміну, можуть бути здійснені у випадку поновлення органом Держприкордонслужби України чи посадовою особою, що розглядає скаргу, терміну, якщо буде визнано, що він порушений з поважних причин.

Отже, право громадян на звернення регламентується не лише на рівні законів, а й на рівні підзаконних актів. Особливу роль у правовій регламентації даних правовідносин відіграють відомчі акти Держприкордонслужби України, які деталізують порядок розгляду звернень в залежності від особливостей системи Держприкордонслужби України та забезпечують ефективний правий захист порушених прав та свобод фізичних та юридичних осіб.

А. В. Кошман

ПРАВА ДІТЕЙ НА ВИЩУ ОСВІТУ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Проблема реалізації права дітей на вищу освіту й досі залишається актуальною, оскільки доступ, якість та повнота освіти кожного громадянина формує цивілізоване, культурне, виховане відповідно до правових норм, економічно розвинене, громадянське суспільство. Загальновизначені правові принципи реалізації цього права виступають теоретичним підґрунтям, але практичне застосування свідчить про існування ряду проблем.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [1].

О. Скакун дає визначення поняття «права дитини» – це можливості (свободи) неповнолітньої дитини, необхідні для її існування, виховання та розвитку. Численні права дитини співпадають з правами людини (право на життя, ім'я, отримання громадянства, вільне висловлювання думки та ін.) [2].

Зокрема, Конвенція про права дитини формулює громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей. Серед зазначених категорій прав у ній містяться такі основні права дітей:

- право на життя, виживання і вільний розвиток;
- право на ім'я і набуття громадянства;
- право знати своїх батьків і користуватися батьківською турботою;
- право не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню; право підтримувати контакти з обома батьками;
- право на об'єднання з сім'єю, яка перебуває в іншій державі;
- право залишати будь-яку країну і повертатися в свою країну;
- право на захист у випадку незаконного переміщення і повернення із-за кордону;
- право вільно висловлювати свої думки з усіх питань;
- свобода думки, совісті, релігії;
- свобода асоціацій і мирного зібрання;
- право на повну інформацію, яка сприяє благополуччю дитини;
- право на користування послугами системи охорони здоров'я;
- право користуватися благами соціального забезпечення;
- право на освіту;
- право на відпочинок і розваги;
- право на захист від економічної експлуатації;
- право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами і психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації і сексуальних розбещень;
- право на гуманне ставлення, на захист від незаконного і свавільного позбавлення волі [1].

Право на освіту регламентоване ст. 53 Конституції України [3], Законом України «Про освіту» [4] та деякими іншими нормативними актами.

Так, у ст. 53 Конституції України зазначено наступне:

1. Повна загальна середня освіта є обов'язковою.
2. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

3. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі [3].

У міжнародних документах пріоритетним, з точки зору державної політики, є реформування системи освіти, яке б дало змогу охопити навчанням усіх дітей. Закони України у сфері освіти відповідають міжнародним документам у сфері прав людини, адже вони гарантують право на безоплатну освіту. Проте на

практиці переважна частка послуг ВНЗ здійснюється на оплатній основі.

Отже, правові принципи реалізації права на освіту встановлені та забезпечуються не лише відповідно з внутрішнім законодавством країни, а й міжнародними нормативно-правовими документами, які розкривають сутність та необхідність їх реалізації на території сучасних держав для забезпечення (гарантування) доступності, безоплатності, неупередженості, рівності, вільного використання цього права особами на власний розсуд незалежно від індивідуальних особливостей, матеріального забезпечення та місця проживання особи.

Список використаних джерел

1. Конвенцією про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зі змінами та доповненнями станом на 12.04.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – №30. – Ст. 141.
4. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-ХІІ, зі змінами та доповненнями станом на 01.01.2013 // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – №34. – Ст.451.

В. Г. Кривов

ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Найсуттєвішою політичною та юридичною умовою існування держави як територіальної організації населення є її суверенітет. Декларація про державний суверенітет України розглядає даний термін «як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [2, с. 429]. Тобто визначення поняття «суверенітет» можна було б трактувати, як здатність держави чинити ті або інші дії без формальної підпорядкованості іншій державі [3, с. 53]. Принцип суверенної рівності держав закріплено в статуту ООН, де зазначено, що Організація Об'єднаних Націй заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів.

В новітні часи несподівано гостро постало питання про сутність та межі державного суверенітету. За останні роки місце і роль держави як головного суб'єкта влади і носія суверенітету зазнають переоцінки та перегляду. Фундаментальні світові процеси у сфері політики і економіки змінюють звичні погляди на роль держави та значення державного суверенітету.

Особливість сучасної ситуації полягає у збільшенні кількості дійсних суб'єктів у світової політики, внаслідок інтенсивного розвитку за останні десятиріччя процесів інтернаціоналізації та глобалізації. Для цих процесів характерним є посилення економічної та політичної інтеграції, утворення чисельних міждержавних і міжнародних неурядових організацій – активних суб'єктів світової політики і міжнародної політичної системи.

Головним наслідком процесів глобалізації є суперечності між наростаючою економічною та політичною взаємозалежністю країн, з одного боку, і збереженням за державою права самостійно розв'язувати власні проблеми – з іншого. Наприклад, держави – члени Європейського Союзу передають частину своїх суверенних прав наднаціональним органам управління. Раніше це стосувалося економічних питань, сьогодні – валютно-фінансових (запровадження євро у країнах «єврозони»), у перспективі – питань зовнішньої політики та оборони [5, с. 121].

Важливими з погляду державного суверенітету, стають процеси, що стосуються інституції власності. Зміни у сфері міжнародної політики пов'язані передусім з перерозподілом території між державами та групами держав. Контроль і поділ території формують головний механізм регулювання розподілу ресурсів між державами в рамках системи міжнародних відносин. Прогресуюче розширення прав власності на землю фізичних осіб і корпорацій, поряд з можливістю перетинання фінансовим капіталом національно-державних кордонів, стало надзвичайно важливим елементом сучасних міжнародних відносин. Ідея, відповідно до якої громадянин управі мати у власності землю за межами своєї держави, трансформує механізми перерозподілу власності на міждержавному рівні. Контроль над територією держави цілком відповідно до внутрішнього законодавства може перейти до громадян іншої держави або транснаціональних корпорацій.

Ще однією проблемою глобалізації є етнополітичний аспект територіальної цілісності пов'язаний з глибокими відмінностями в моралі, історії, культурі різних народів. Відбувається модернізація традиційних суспільств за образом сучасних ліберальних демократій західних країн, при цьому ігноруються багатовікові традиції національних культур та архетипи масової свідомості. Відповіддю на насаджування відмінних цінностей є спалахи релігійного фундаменталізму та політичного сепаратизму [4, с. 135].

Але, найсерйознішою проблемою, на нашу думку, що загрожує державному суверенітету, є порушення принципу невтручання у внутрішні справи суверенної держави, пов'язаного із поширенням універсальної ідеології прав людини. Сьогодні наявні спроби нав'язати світовому співтовариству ідеї про пріоритетність прав людини, а не держави. На думку представників даної доктрини, держава – це лише система влади, що контролює певну територію з її населенням з метою його захисту від різного типу зовнішніх та внутрішніх загроз. І якщо ця система влади не відповідає власному призначенню вона має бути змінена.

Значна кількість держав стали учасниками конвенцій і протоколів у сфері захисту прав і свобод громадян, визнавши їх пріоритет перед своїм національним законодавством. У тих випадках, коли держава грубо порушує права та свободи людини, вважається, що світове співтовариство вправі втрутитися. Закономірним наслідком цих процесів є практика обмеження суверенітету держави. Але тут постає низка досить важливих проблем пов'язаних із законністю втручання, його доцільністю, повноваженнями сторін, що проводять таке втручання, порушенням цілісної системи національної безпеки та, на наш погляд, найважливішим

питанням – чи можна захищати права людини за допомогою гуманітарної інтервенції [6, с. 158].

Усе це окреслює складну дилему: з одного боку, легітимність дій, розпочатих окремою країною, коаліцією або міжнародною організацією без мандата ООН, з іншого – загальновизнана необхідність вживання ефективних заходів для припинення грубих систематичних порушень прав людини, що призводять до серйозних гуманітарних наслідків.

Всесвітня Декларація прав людини декларує «визнання невід’ємного достоїнства та рівних і невідчужуваних прав людини як основи свободи, справедливості та миру у сьому світі» [1, с. 89], але представники доктрини обмеженого суверенітету допускають можливість наступного трактування даного положення: гуманітарні інтервенції без санкції ООН можливі в тих випадках, коли ООН не може реалізувати свою мету – захист прав людини.

Як приклад можна навести дії Росії в Абхазії та Південній Осетії, яка посиляється на дефіцит інструментарію ООН і необхідність оперативного втручання, щоб не допустити геноциду грузинами мирного осетинського населення.

У світовій спільноті вже зростає розуміння того, що використання «гуманітарних інтервенцій» насправді є метою досягнення власних корпоративних або державних інтересів конкретної держави і призводить до руйнування міжнародного права та виникнення дефіциту безпеки у всьому світі.

На сьогодні Україна зіштовхнулася з проблемою використання методики «гуманітарної інтервенції» на пострадянському просторі. Світове співтовариство внесло свої зміни до концепції «гуманітарної інтервенції» пов’язавши її з тезою про необхідність захисту прав і безпеки своїх співвітчизників у країнах зарубіжжя. Ця проблема є актуальною для нашої держави, оскільки на нашій території проживають різні етноси та громадяни інших національностей. І не має значення, що наше національне законодавство припускає вільний розвиток культури національних меншин. У випадку ухвалення політичного рішення іноземною державою про необхідність використання сили для забезпечення захисту своїх співвітчизників, в Україні може не знайтися правових і політичних аргументів, щоб завадити проведенню «гуманітарної інтервенції», наприклад в Криму.

Таким чином, є всі підстави вважати, що в умовах фактично однополярного світу відбувається не стільки наступ на державний суверенітет як такий, скільки спроба використати об’єктивні процеси економічного розвитку та проблему порушення прав людини в інтересах більш сильної держави, а державний суверенітет не втратив своєї актуальності та свого права на існування та зазнає суттєвих видозмін і пристосовується до нових реалій міжнародної політики, основними характеристиками якої є глобалізація та інтеграція.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – №93. – Ст. 3103.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради – 1990. – №31. – Ст. 429.

3. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – 3-е изд. – М.: Издательство «Дело» АНХ, 2009. – 528 с.
4. Бабурин С.Н. Территория государства. Правовые и геополитические проблемы. – М., 1997. – 214 с.
5. Муравйов В.І. Правова природа Європейського Союзу / В.І. Муравйов // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжн. відн., вип. 32, ч. II. – К.; 2002. – С. 119–125.
6. Кузнецова Е. Суверенитет. Незыблемый и неделимый? / Е. Кузнецова // Международная жизнь. – 2004. – № 7-8. – С. 155–163.

Л. В. Матвеева

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У сьогоднішній час розвиток інфраструктури, міжнародних торгівельних зв'язків та інформаційних мереж неухильно тягне за собою створення і розвиток величезних компаній, які займають лідируючі позиції на національному або й на міжнародному ринку, а часто навіть залишаються єдиними на ринку, викидаючи з нього конкурентів – стають монополістами. Конкуренція, яка є необхідною умовою існування ринкової економіки, сьогодні майже не існує на ринку в чистому вигляді, адже там, де існує конкуренція, через деякий час може мати місце недобросовісна конкуренція, що може за собою порушення законних прав споживачів, та виникнення ряду інших неправомірних і недопустимих для правової держави ситуацій. Саме конкурентне законодавство встановлює правила поведінки підприємців на ринку, захищає суб'єктів господарювання від заборонених видів монополістичної діяльності і антиконкурентних дій органів влади і місцевого самоврядування.

Більшість вчених сьогодні впевнені у необхідності розвитку конкурентних відносин, проте один із парадоксів полягає у відсутності ясного і цілісного трактування конкуренції, розуміння її специфічних особливостей і закономірностей. Підтвердженням цьому слугує ухвалення різного роду рішень на всіх рівнях від органів місцевого самоврядування до уряду, внаслідок яких спотворюються умови господарювання в змагальності, ущемлюється або усувається конкуренція.

Конкуренція може бути ослаблена в результаті непродуманих заходів державної економічної політики, а ринкова влада окремих суб'єктів господарювання посилена різними методами втручання в економіку. Тому правове регулювання конкуренції передбачає широку участь антимонопольних органів спільно зі всіма органами виконавчої влади у виробленні ефективної економічної політики держави щодо формування конкурентної структури ринку, розвитку підприємництва.

Конкуренція розглядається як один з найефективніших механізмів забезпечення гармонії між попитом і пропозицією. Однак, постійним супутником вільної або так званою добросовісної конкуренції в усіх державах, за всіх

політичних режимів завжди була і залишається недобросовісна конкуренція.

В наш час, коли економіка України все ж таки перебуває на стадії становлення, саме недобросовісна конкуренцію майже повністю захопила ринок України, тому саме на такому явищі ми акцентували свою увагу.

Категорія «недобросовісна конкуренція» визначена Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції», який був введений у дію з 01.01.1997 р. Постановою Верховної Ради України від 07.06.1996 р. № 237/96-ВР, як «будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності». Даний Закон застосовується до відносин, у яких беруть участь господарюючі суб'єкти (підприємці), їх об'єднання, органи державної влади, громадяни, юридичні особи та їх об'єднання, що не є суб'єктами підприємницької діяльності, у зв'язку з недобросовісною конкуренцією, у тому числі і в разі вчинення ними цих дій за межами України, якщо ці дії мають негативний вплив на конкуренцію на її території.

Для кваліфікації дій господарюючого суб'єкта як недобросовісної конкуренції необхідні три умови: ці дії повинні суперечити вимогам чинного законодавства, порядності, розумності й справедливості, звичаям ділового обігу; повинні мати негативні наслідки для компаній-конкурентів у вигляді збитків або завдання збитків їх діловій репутації, а також у них має бути наявна спрямованість на здобуття переваг у підприємницькій діяльності. Відсутність доказів хоча б за однією з цих умов не дає змоги кваліфікувати дії суб'єкта як недобросовісну конкуренцію. Ми переконані, що в законодавстві України перелік дій, що кваліфікуються як форми недобросовісної конкуренції, не є вичерпним.

Аналіз правозастосовної практики показує, що основна частка фактів недобросовісної конкуренції пов'язана з незаконним використанням результатів інтелектуальної діяльності, при цьому більше, ніж половина порушених справ стосується незаконного використання товарного знака або застосування позначень, подібних до оригіналу. Так ними є неналежна реклама – найпоширеніший інструмент недобросовісної конкуренції. Така реклама й дії щодо її поширення можуть бути спрямовані на здобуття необґрунтованих переваг у підприємницькій діяльності. Розглядаючи неналежну рекламу як технологічний інструмент недобросовісної конкуренції, необхідно мати на увазі, що вона являє собою один з найнебезпечніших засобів змагальності на ринку, тому в практиці антимонопольних управлінь усе частіше справи про недобросовісну конкуренцію кваліфікуються за цими двома законами.

Отже, проблему організаційно-правових заходів обмеження недобросовісної конкуренції в Україні, можна зробити наступні висновки:

1. Україна хоча й створила розгалужену систему органів Антимонопольного комітету України, які намагаються сприяти захисту підприємців від недобросовісної конкуренції, проте й досі відсутні потужні громадські структури, які б захищали суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції.

2. Варто приділити серйозну увагу судовій системі, тобто створенню системи спеціалізованих судів для розгляду справ про порушення конкурентного та антимонопольного законодавства.

3. Необхідно в рамках судової реформи розглянути питання створення конкурентно-патентного суду, про який давно ведуть дискусії науковці та практики, але відсутні дієві кроки для розв'язання цієї проблеми.

4. Серйозну увагу необхідно приділити просвітницькій і науковій діяльності щодо організаційно-правового захисту від недобросовісної конкуренції в Україні та висвітлення передового вітчизняного і зарубіжного досвіду з цієї проблеми. Важливо відкоригувати і профінансувати спільно зі світовими організаціями, наукові дослідження з узагальнення досвіду розвинених країн при переході до ринку, які мають намір допомогти Україні в просуванні шляхом ринкових перетворень.

5. На законодавчому рівні закріпити розширений перелік форм проявів недобросовісної конкуренції, з метою уникнення притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання за дії, які не є такими.

6. Збільшити розмір штрафних санкцій за порушення конкурентного та антимонопольного законодавства, в галузі недобросовісної конкуренції

7. Україна вступивши до Світової організації торгівлі і знаходячись на шляху до вступу в Європейський Союз та інших об'єднань розвинених країн, має побудувати сучасні цивілізовані ринкові відносини, приділивши першочергову увагу питанням захисту конкуренції, а не окремих конкурентів, створивши рівні умови підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання, що призведе до отримання значних іноземних інвестицій.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами від 03.02.2013) // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18-20, 21-22. – Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами від 19.01.2013) // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Про внесення змін до деяких законів України з питань економічної конкуренції: Закон України від 20.11.2003 № 1294-IV (зі змінами від 03.08.2012) // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 13. – Ст. 181.
4. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР (зі змінами від 13.01.2009) // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 30. – Ст. 247.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III (зі змінами від 27.07.2011) // Відомості Верховної Ради. – 2001. – №12. – Ст. 64.

**О. П. Мельничук,
С. Л. Мельничук**

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ В США ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

Розслідування злочину – це велика і важка робота, від якої часто залежать доля багатьох людей. Важко уявити на скільки це відповідально. Допит – це слідча дія, в ході якої органи розслідування або суд одержують інформацію від допитуваного щодо обставин, які мають значення для встановлення істини у справі. Суть допиту полягає в одержанні від допитуваних осіб показань стосовно будь-яких обставин, що підлягають доказуванню. Допит – це трудомістка,

складна, багатопланова слідча дія, яка вимагає від слідчого високої професійної підготовки та майстерності. Особливість одержання інформації полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання інформації пов'язано з рядом процесуальних, психологічних та етичних вимог, які відносяться до загальних положень допиту. Для ефективного проведення допиту слідчому необхідно добре розумітися в психології допитуваних, уміти налагоджувати з ними правильні взаємовідносини, уміло застосовувати до них різноманітні тактичні прийоми і методи психологічного впливу [1, 5].

Дуже багато науковців присвятили свої праці саме темі «як правильно провести допит?». Проте суспільство розвивається, з'являються нові наукові засоби та нові можливості удосконалити цей процес.

У 1890-х роках Чезаре Ломброзо винайшов прилад «гидросфигмометр». Він використовувався під час допиту підозрюваних. Суть його роботи полягала в тому, що коли особу допитували йому заміряли частоту пульсу. Чезаре Ломброзо наголошував на тому, що коли особа бреше, то тиск його обов'язково буде змінюватися.

У 1927 р. Леонардом Міллером було запатентовано поліграф. Його дія заснована на хімічних змінах в організмі людини, який зазначає психологічний стрес. При цьому підвищується кількість адреналіну в крові, збільшується потреба організму в кисні, що у свою чергу, викликає збільшення частоти пульсу, підвищення кров'яного тиску, частоти і глибини дихання.

З 1942 р. в США поліграф використовується як спосіб отримання доказів і сприймається судами. Щороку проходить близько 2 мільйонів поліграфічних перевірок осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, свідків, потерпілих. Перелік відомих користувачів поліграфа у США включає: Міністерство оборони та його агенції розслідувань Армії, Флоту, Морської піхоти й Повітряних сил, Агенцію національної безпеки, Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), Секретну службу США, Федеральне бюро розслідувань (ФБР), Податкове управління США, Міністерство енергетики, Адміністрацію по контролю над дотриманням законів про наркотики й численні інші розвідувальні й федеральні правоохоронні агенції. Поліграф також використовується штатними й місцевими правоохоронними агенціями, федеральними й окружними прокурорами, громадськими захисниками, адвокатами, відділами пробації й нагляду за умовно-достроково звільненими, державними й приватними компаніями. Сучасні поліграфи фіксують до 50 фізіологічних параметрів: частота пульсу, кліпання повік, частота дихання, потовиділення долонь інші зміни. Найсучасніші фіксують звуження та розширення зіниць ока, розширення та звуження голосових зв'язків [2].

У 1963 році на законодавчому рівні (у формі інструкції для поліцейських) було розроблено положення, як правильно проводити допит із застосування детектора «брехні». По-перше: перед допитом із застосування поліграфа повинен передувати звичайний допит, де поліцейський повинен відмітити ті питання, які найбільше його цікавлять і де виникає сумнів стосовно правдивості особи. Стосовно осіб, які можуть проходити тестування на поліграфі то не рекомендується залучати осіб яким менше, ніж 16 р. та які старші 65 р. Це пов'язано з фізіологічними особливостями. Час в який саме необхідно проводити

допит на поліграфі з 14 до 16 год. Це пік найбільшої мозкової діяльності людини. Допит на поліграфі не може продовжуватися більше, ніж 1,5 год. Починати необхідно з нейтральних питань(краще з анкетних даних). В інструкції для поліцейських сказано, що заборонено ставити питання в обвинувальній формі. До прикладу: «Це ви пограбували квартиру № 6?» необхідно ставити питання, що побічно стосуються справи. Під час роботи з поліграфом необхідно забезпечити ту обстановку, щоб особа сама не бачила результатів дослідження, яке проводиться. Особу ознайомлюють з результатом впродовж 2 днів, коли тестування буде розшифровано поліграфологом [3].

У зв'язку з тим, що в США активно використовується метод отримання доказів як допит за допомогою поліграфа, то думки як науковців так і криміналістів поділилися на 2 категорії.

Перша група визначає принципово негативне ставлення до способу отримання доказу – як допит за допомогою детектора «брехні». Вони обґрунтовують свою думку тим, що встановити правду за допомогою поліграфа неможливо, і застосовується він не стільки для одержання доказів, скільки для здійснення психологічного впливу на допитуваного. На їхню думку, процедура застосування поліграфа по суті є формою тортур, що принижує людську гідність. Детектор «брехні» треба заборонити рішуче і беззастережно, як несумісний з етичними принципами.

Інша група юристів схвально сприймає досвід отримання доказів як допит за допомогою поліграфа. Вони наголошують на тому що, людина сама по собі є досить суб'єктивна. І виходячи з тих чи інших обставин не завжди може ставитись об'єктивно до оцінки отриманих доказів. А поліграф це бездушне створіння, в якому суб'єктивне ставлення дорівнює 0. Важливим є питання наскільки точні є результати отриманні за допомогою поліграфа. Протягом останніх 75 років було проведено понад 250 досліджень щодо вірогідності, точності й надійності поліграфних обстежень (American Polygraph Association 1996 Polygraph Issues & Answers). Виходячи з дванадцяти окремих досліджень, що включають у себе 2174 реальні випадки починаючи з 1980 року, точність висновків кваліфікованих поліграфологів становить 98%. Проте багато науковців скептично ставляться до даних результатів, так як ці результати є певним піар – ходом самих поліграфологів.

Підсумовуючи вищесказане можна сказати про те, що дійсно питання з приводу чи переймати Україні досвід США із застосування поліграфа є досить спірне. Проте, все ж таки застосування детектора «брехні» було б дуже не поганим кроком на зустріч із застосування науково-технічних засобів в процесі розслідування злочинів. Якщо на законодавчому рівні грамотно прописати правильність застосування поліграфа(застосовувати лише до осіб які свідчать або дають показання про тяжкі та особливо тяжкі злочини; обов'язково врахувати вік особи, яка може проходити тестування на детекторі «брехні»; обов'язково має бути згода особи і т. д.)

Дуже цікавий є досвід США із застосуванням під час допиту психологів з емоцій. У 1994 р. у штаті Каліфорнія (Каліфорнійський університет Сан-Франциско) вперше відкрився факультет для працівників ФБР (Федеральне бюро

розслідувань), який займався перепідготовкою працівників із налагодженням психологічного контакту з особою з якою необхідно провести допит. Очолює факультет відомий американський психолог, Пол Екман. Також він являється провідним консультантом Серіалу «Теорія брехні». У своїх працях та лекціях для працівників ФБР він наголошує своє негативне ставлення до поліграфа, обґрунтовуючи свою позицію тим, що особа може переживати близько 20 базових емоцій (гнів, огида, страх, щастя, журба, здивування, збентеження, забава, вдовolenня, хвилювання, провинність, сором, полегшення інші.). Реакція, яка супроводжує будь-яку з раптових емоцій тягне за собою певні відхилення і тиску, і пульсу і дихання. І тому результати поліграфа не носять 100% результат. Він наголошує, що при допиті не так важливо слухати, що особа говорить як спостерігати за її обличчям. Пол Екман заснував своє приватне агентство «Пол Екман груп», яке співпрацює та надає допомогу ФБР при розслідуванні злочинів. У своїх лекціях він розробив певні правила поведінки поліцейського, якому необхідно провести допит.

1. Перед допитом необхідно співставити особу яка буде допитуватись з категорією справи. До прикладу: якщо буде проводитись допит особи, яка підозрюється у вчиненні зґвалтування, то у 95% це чоловік, майже 70% всіх зґвалтувань вчиняють особи чоловічої статті, які неодружені, яким не більше 33 р. Що цікаво на роботі ці особи досить відповідальні і вони живуть за планом, тобто за певним розпорядком дня. З цього випливає те, що якщо це серійні зґвалтування то необхідно встановити проміжок між цими злочинами. Цікаво є те, що в даних осіб є або нотаток або щоденник, де вони описують свої хвилювання, а також усе що з ним трапляється.

2. Готуючись до допиту, необхідно скласти питання так, щоб деяка частина з них була впорядкована а деякі зовсім не очікуванні. До прикладу поліцейський встановлює особу (анкетні дані) питає як пройшов день особи, коли було вчинено злочин, питає в чому особа була одягнута, а потім питає то чому штани були забруднені кров'ю(навіть якщо, штанів взагалі не знайшли або вони були чисті). Це так званні раптові або неочікувані питання.

3. Зосереджує увагу на тому, що коли під час допиту, допитуваний починає нервуватися і везти себе агресивно не потрібно його заспокоювати деякий час, потрібно дати можливість йому сказати те, що він можливо ніколи не скаже у заспокоєному стані.

4. Радить вести відео зйомку допиту. Так як все запам'ятати неможливо, а коли переглянеш можна побачити те, на що спочатку не звернув увагу. І переглядати радить без звуку. Дивитися тільки на вираз обличчя.

5. Звертати увагу на побудову речення, а також тембр голосу. Дуже часто коли особа хвилюється, речення є невпорядковані і мають змісту.

6. Якщо особа часто посміхається, розповідаючи про події злочину або заперечуючи свою причетність це говорить про те, що вона насміхається з працівника поліції тим самим приховуючи подію злочину [4, 5].

Залучення психолога з емоцій до проведення допиту це є дійсно гарний досвід, який свідчить про вагомий крок уперед, який зробили США в порівнянні з Україною.

Список використаних джерел

1. Шепітько В. Ю. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец, вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
2. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. О.М. Кофанова. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 728 с.
3. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1. – Х.: КонСУМ, Основа, 1999. – 416 с.
4. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2008. – 888 с.
5. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Криміналістика» (відповідно до вимог ECTS) / Уклад.: Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – 155 с.

А. Ф. Мота

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Створення Державної прикордонної служби України (надалі – ДПС України) як правоохоронного органу спеціального призначення обумовлює необхідність формування відповідної нормативно-правової бази діяльності цього утворення. Адже, саме таким чином досягається дотримання конституційно-визначеного принципу, згідно з яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України) [1]. У зв'язку з цим, важливим кроком стало не лише прийняття статусного закону про ДПС України, а й одночасно внесення змін до багатьох законодавчих актів, які так чи інакше регламентують діяльність органів і підрозділів охорони державного кордону України. Згідно зі ст. 17 Конституції України забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. На ДПС України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (Закон України «Про Державну прикордонну службу України») [2]. Першими серед основних принципів діяльності ДПС України згідно зі ст. 3 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» є:

- законність;
- повага і дотримання прав і свобод людини і громадянина [2].

Відповідно правовою основою діяльності ДПС України згідно зі ст. 4 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» є Конституція України, Закон України «Про державний кордон України», цей Закон, інші закони України, видані на їх виконання акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України [2]. Діяльність ДПС України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини і громадянина. Органи, військовослужбовці та співробітники ДПС України зобов'язані поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення. Неправомірне обмеження прав і свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність за законом (ст. 5 Закону України «Про Державну прикордонну службу України») [2].

Діяльність органів охорони державного кордону України ще до створення Державної прикордонної служби набула правоохоронного характеру. Однак, тільки з прийняттям Закону України «Про Державну прикордонну службу України» було ліквідовано правову колізію на виконання всіх вимог Конституції України 1996 року, ст. 17 якої забороняє використання військових формувань для обмеження прав і свобод громадян [1].

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову [1]. Згідно ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» військовослужбовці та працівники ДПС України при виконанні покладених на них обов'язків є представниками влади, недоторканність особи, честь і гідність яких охороняються законом [2]. Очевидно, що вони є представниками саме виконавчої влади. Про це свідчить також те, що відповідні структурні елементи ДПС України, і вона в цілому, визначаються як органи, які характеризуються саме як органи виконавчої влади. Необхідність переосмислення призначення органів, діяльність яких пов'язується з функціонуванням державного кордону, з'явилася ще й у зв'язку з обраним нашою державою євроінтеграційним курсом, що обумовлює приведення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу. У зв'язку з цим, основоположною позицією стає розуміння прикордонника як державного службовця, чиновника, з новою управлінською ідеологією, спрямованою на оновлення адміністративної культури, формування готовності у нього до прийняття рішень в умовах зростаючої свободи дій та підвищення особистої відповідальності з орієнтацією на служіння громадянам. Відповідно органи охорони державного кордону розглядаються як органи виконавчої влади, через відносини з якими громадянам надається можливість практично скористатися більшістю з наданих їм прав і свобод, виконати покладені на них обов'язки. Так, за результатами оперативно-службової діяльності органів та підрозділів Державної прикордонної служби України за 11 місяців 2012 року через державний кордон у встановленому порядку пропущено 86,73 млн. осіб (11 місяців 2011 року – 82,35 млн.) і 19540000 од. транспортних засобів (11 місяців 2011 року – 17,96 млн.). Очевидно, що така діяльність, в першу чергу, спрямована на задоволення потреб звичайних громадян, які отримали можливість на законних підставах виїжджати за межі території України.

Слід також вказати на безпосередню дію на діяльність прикордонників міжнародних актів. Чинні міжнародні угоди, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9 Конституції України) [1]. Мова йде не тільки про двосторонні міжнародні договори про добросусідство, встановлення державного кордону із суміжними державами і режим такої межі. Важливими нормами міжнародного права для

професійної діяльності посадових осіб органів охорони державного кордону також є положення міжнародних угод з прав людини – Загальної декларації про права людини [3], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4] і деяких інших.

Крім того, прикордонники, в силу протидії незаконній міграції, мають справу з іноземцями. У зв'язку з цим їм потрібно враховувати норми таких, наприклад, міжнародних актів як Конвенція про статус біженців 1951 року [5] і Протокол, що стосується статусу біженців 1967 року.

Міжнародні угоди України, які в останні час вступили в дію, гарантують не тільки відповідні заходи по боротьбі з незаконною міграцією, а й розраховані на гуманне ставлення до шукачів кращих умов життя. У першу чергу йдеться про договори, які регламентують реадмісію. Прикладами таких договорів стали – Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб (ратифіковано Законом України від 15 січня 2008 року) [6], Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про приймання та передачу осіб через українсько-молдовський державний кордон (ратифіковано Законом України від 11 вересня 1998 року) [7] та інші.

Відповідні положення міжнародно-правових актів про права людини також імплементовані в національне законодавство, яке регулює діяльність органів охорони державного кордону України. Приміром, багато повноважень посадових осіб цих органів спрямовані на забезпечення суб'єктивних прав людини. Так, прийняття заяв про визнання осіб біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, в порядку, визначеному Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» є обов'язком ДПС України (п. 12 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» в редакції Закону № 5290-VI від 18 вересня 2012 року). Також обов'язками є забезпечення затриманим особам з моменту їх затримання права захищати себе особисто або користуватися правовою допомогою захисника, а також інформування в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про кожний випадок затримання осіб згідно з дорученням правоохоронних органів України та адміністративного затримання осіб, крім випадків, якщо особа захищає себе особисто або запросила захисника (стаття 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» доповнено пунктами 28 і 29 згідно із Законом №3460-VI від 2 червня 2011 року) [2].

Слід зазначити, що існує об'ємна відомча нормативна база, яка містить значну кількість, в тому числі, технічних норм, що регулюють повсякденні процеси в охороні державного кордону та протидії незаконній міграції на основі дотримання принципу поваги до прав людини. Дослідження кожного з цих актів може стати предметом окремої роботи.

Аналіз законодавства України та правозастосовної практики дає підстави вважати, що наша держава дотримується загальноприйнятої концепції прав людини. Як повноправний член міжнародного товариства Україна взяла на себе зобов'язання поважати і дотримуватися прав людини. Зазначене впливає на процес правотворчості і судову практику. Прикладом може бути рішення

Конституційного Суду України № 10-рп/2011 від 11 жовтня 2011 року, на підставі якого визнані неконституційними положення, які допускали адміністративне затримання, в тому числі, і органами охорони державного кордону, на строк до десяти діб або до певного моменту. У цьому рішенні Конституційний Суд України широко посилається на загальноприйняті принципи верховенства права та правової визначеності, міжнародні акти, що регламентують зобов'язання країн з дотримання прав людини, а також практику Європейського суду з прав людини [8].

Органи охорони державного кордону як органи виконавчої влади діють у суворій відповідності з принципами законності, поваги і дотримання прав і свобод людини і громадянина. Слід враховувати, що ДПС України є також правоохоронним органом спеціального призначення (ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України») [2], з широкими повноваженнями по боротьбі з різними правопорушеннями. За 11 місяців 2012 року органами охорони державного кордону України затримано 2043 нелегальних мігранта. З них затримано за незаконний перетин державного кордону – 1041 осіб, за порушення правил перебування в Україні – 980 осіб, за інші правопорушення – 22. Крім того, не допущено в Україну 4393 потенційних незаконних мігрантів. Виявлено та вилучено 767 одиниць зброї, 11955 шт. боєприпасів, 192,78 кг наркотичних речовин, 9,318 кг вибухових речовин, 23,535 кг психотропних речовин, 8,019 кг прекурсорів, товарів і вантажів, які незаконно переміщувалися через державний кордон, на суму 197,12 млн. грн. Така оперативно-службова діяльність повинна ґрунтуватися на принципах верховенства права і законності, оскільки застосовувані примусові заходи здатні істотно обмежувати прав людини.

Тому, серед основних напрямків діяльності та перспективного розвитку ДПС України визначена законність – професіоналізм, гуманність, координація, правова культура [9, с. 8].

Україна виступає повноправним членом міжнародного співтовариства, а тому взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо дотримання прав людини. Міжнародні стандарти в цій сфері передбачають, що наша держава зобов'язується проводити комплекс заходів, в тому числі, і за участю правоохоронних органів.

Таким чином, ДПС України як правоохоронний орган спеціального призначення виконує завдання, які безпосередньо спрямовані на забезпечення, захист та реалізацію прав і свобод окремих індивідів. Це пов'язано і з повноваженнями щодо протидії правопорушенням, і з тим, що органи охорони державного кордону здійснюють свою діяльність на шляхах міграційних потоків.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року // Урядовий кур'єр. – 7 травня 2003 року (з наступними змінами та доповненнями).
3. Всеобщая декларация прав человека: Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года // [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року // *Голос України*. – 2001. – 10 січня.
5. Конвенция о статусе беженцев: присоед. на основе Закона Украины от 10 января 2002 года // [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011/page2.
6. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб: ратифіковано Законом України від 15 січня 2008 року // *ВВР*. – 2008. – № 9. – Ст. 86.
7. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про приймання та передачу осіб через українсько-молдовський державний кордон: ратифіковано Законом України від 11 вересня 1998 року // *ВВР*. – 1998. – № 42. – Ст. 261.
8. Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2011 від 11 жовтня 2011 року у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) // *Вісник Конституційного суду України*. – 2011. – № 6. – Стор. 121.
9. Основні напрями діяльності та подальшого розвитку Державної прикордонної служби України у 2013 році // *Прикордонник України*. – 2013. – 1 лютого.

О. С. Оробчук

ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Колись епізоди закордонних фільмів, де йшлося про моральну шкоду та її відшкодування, викликали не абияке здивування: «А це, мовляв, як? Що то за таке поняття – моральна шкода»? Сучасне нам законодавство робить на цьому понятті не абиякий акцент. Але й цьому передував сумний юридичний досвід.

У Конституції України відображені ідеї, які надають громадянам право:

- на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, нанесеної збором, зберіганням, використанням і поширенням недостовірної інформації про громадянина та членів його сім'ї [1, с. 32];

- незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [1, с. 56];

- безпідставним засудженням тощо [1, с. 62].

Що ж таке «моральну шкоду»? Згідно з Цивільним кодексом України, моральна шкода – це шкоду, завдану особі внаслідок порушення його немайнових прав, невичерпний перелік яких закріплено в Конституції України. Право на компенсацію моральної шкоди передбачається ст. 23 ЦК, яка надає приблизний перелік проявів моральної шкоди. Моральна шкода може проявлятися в фізичного болю і страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо його самого, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [2, с. 23].

У зв'язку із зростанням правосвідомості українського суспільства, а також розмитістю визначення моральної шкоди, останнім часом різко збільшилася кількість поданих позовів про його відшкодування. Сприяє цьому і той факт, що моральний (нематеріальний) шкоду компенсується саме матеріальними засобами.

В. Плаксін вказує, що моральна шкода полягає у порушенні звичного для конкретної людини способу життя, викликаного протиправними діями іншої особи. С.Е. Донцов, В.В. Глянцев також гадають, що моральна шкода має місце, у разі порушення нормальних (такі, які склалися до заподіяння шкоди чи типові для життя громадян) життєвих зв'язків потерпілого, його ділової репутації, честі й гідності (включаючи національну честь і гідність).

В.Н. Паращенко, С.Ф. Сокол зазначають, що моральна шкода – це, перш за все, категорія морально-психологічна. При формулювання визначення моральної шкоди слід оперувати такими поняттями, як честь і гідність. Тобто моральна шкода розглядається авторами як зменшення усяких особистісних якостей громадянина як у суспільній свідомості, так і в його власній свідомості. Прикладом може бути розчарування у певних соціальних цінностях (почутті дружби, товариської взаємодопомоги, підтримки), втрата віри в ідеали, якими особа керувалась і які були принципами її життя й повсякденної діяльності [6, с. 7-9].

На практиці доволі часто виникають питання, що пов'язані з розміром відшкодування моральної шкоди. На жаль, ЦК залишає питання про встановлення розміру відшкодування моральної шкоди без належного правового врегулювання. Передбачено, що моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Щодо розміру грошового відшкодування моральної шкоди, то законодавець зазначає, що його визначає суд залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. А це означає, що при встановленні розміру такого відшкодування ані суд, ані сторони не матимуть жодних законодавчих передумов для його визначення [3, с.38-39].

В Україні не тільки не встановлено чітких методик нарахування розміру моральної шкоди, а й навіть бодай нижньої чи верхньої межі, як орієнтирів, що і змушує суд при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди враховувати вимоги розумності та справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

За загальним правилом, нарахований розмір моральної шкоди відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом. Наприклад, моральну шкоду, завдану каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодовано шляхом здійснення щомісячних платежів.

Хотілося б наголосити на тому, що моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, позаяк немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація

моральної школи не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз, тим більше, якщо така компенсація стосується юридичної особи [4, с. 112-117].

Можливість відшкодування моральної шкоди була передбачена доповненням до цивільного кодексу у 1993р. Слід зауважити, що звернення законодавцем уваги на саму можливість існування моральної шкоди та можливість її компенсації була дуже доречною. З тих пір, як законодавством України громадянам і юридичним особам було надане право вимагати відшкодування заподіяного їм моральної шкоди, судами була розглянута маса справ, у яких ставилося питання про відшкодування саме моральної шкоди. Приміром, за інформацією Верховного суду України, тільки за один рік було пред'явлено більш 18000 позовів по цій категорії цивільних справ, з них більш 10000 позовів пред'явлено в зв'язку з трудовими правовідносинами.

Чинне українське законодавство, що регулює питання, пов'язані із моральною шкодою та її відшкодуванням, ввібрало в себе положення законодавства багатьох європейських країн та США.

Проблемним питанням на даний час є визначення розміру відшкодування моральної шкоди, оскільки у нашому законодавстві немає дієвих механізмів визначення її розміру. Також окремою темою для розмови є моральну шкоду, завдану юридичній особі. У зв'язку з тим, що підприємство будь-якої його організаційно-правовою формою є особою формальним за своєю природою, не наділеним почуттями і сприйняттям, неможливо визначити розмір завданих збитків, виходячи зі ступеня і розміру душевних або фізичних страждань [5, с. 9-14].

Отже, Україна у своїй подальшій європеїзації подолала ще одну химеру – моральну шкоду, яка для нас все ще залишається «невиданной зверушкой», а для всього іншого цивілізованого світу вже давно є джерелом встановлення справедливості. Новому поколінню юристів необхідно вирішити вище наведені питання, оскільки ці питання є вельми важливими для населення нашої держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, із змінами від 29.05.2013 // ВВР. – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV, із змінами від 09.06.2013 // ВВР. – 2003. – №№ 40-44. – ст. 356.
3. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. Із змінами і доповненнями, внесеними законами України внесені зміни згідно із Законом України від 20 листопада 2012 року № 5495-VI
4. 4.Цивільне право України: Підручник / Під ред. Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К.: Істина, 2010. – 776 с.
5. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. – К., 2011.
6. Грищук Оксана Вікторівна, дисертація «Право людини на компенсацію моральної шкоди» – Львів, 2002.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ, СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ І ЗБРОЇ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

Відповідно до вимог ч.1 ст. 107 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України одним із основних вимог режиму в колоніях, тобто встановленого законом та іншими нормативно-правовими актами порядку виконання і відбування покарання, є забезпечення безпеки засуджених і персоналу установ виконання покарань (УВП) [1, с. 305-314]. Таким чином, слід визнати, що в кримінально-виконавчому законодавці України створені відповідні правові гарантії забезпечення, особистої безпеки людини, право на яку відноситься до пріоритетних конституційних прав людини і громадянина [2, с. 235-243]. При цьому застосування до осіб, позбавлених волі, заходів фізичного впливу спеціальних засобів і зброї, правові засади якого визначені в ст. 106 КВХ України, виступає реальним засобом забезпечення особистої безпеки як самих засуджених, так і персоналу УВП. Саме у цьому, як вірно прийшов до висновку С.Я. Фаренюк, виражається зміст такої функції режиму, як запобігання злочинам [3, с. 581-584].

Вивчення правових джерел показало, що, крім, ст. 106 КВК, правові підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, визначені в інших нормативно-правових актах, зокрема відомчих, а саме: у п. 25 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, які затверджені наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) (з 2010 р. – Державна пенітенціарна служба України) від 25.12.2003 р. №275 [4]; в Інструкції про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи; затвердженій наказом ДДУПВП від 4 квітня 2005 [5]; ін.

Разом з тим, не дивлячись на правове врегулювання зазначеного питання в Україні, застосування до осіб, позбавлених волі, фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, як зазначеного у Пояснювальній записці до Європейських в'язничних правил (ЄВП), слід уникати, так як це суперечить цивілізованій поведінці [6]. Поряд з цим у ЄВП визнається, що в діяльності УВП іноді неминучій виникають ситуації, які вимагають використання фізичного приборкання за допомогою спеціальних засобів для попередження завдання фізичної шкоди для засуджених чи персоналу, втечі або пошкодження майна. При цьому, застосовуючи зазначені засоби приборкання, персоналу необхідні виконувати вимоги закону, а не рішення керівництва чи інших посадових осіб колонії.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку про те, що чинне кримінально-виконавче законодавство України потребує гармонізації з означених питань з відповідними нормами міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар/ за заг. ред. д.ю.н., проф. В.В. Коваленка, д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – К.: Атіка, 2012. – 492 с.
2. Актуальні проблеми конституційного права України: Підручник / За заг. ред професора Олійника А.Ю. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – 552 с.
3. Кримінально-виконавче право України: Підручник / О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.
4. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом ДДУПВП від 25 грудня 2003 р. № 275 // Офіційний вісник України. – 2004. – №52. – Ч.2. – Ст. 2898.
5. Інструкція про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи: затвер. наказом ДДУПВП від 4 квітня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – №21. – Ст. 1160.
6. Європейські в'язничні правила: Рекомендація № R (87) 3 Комітету Міністрів державам-членам: ухвалена 12 лютого 1987 р. на 404-му засіданні заступник Міністрів (текст українською мовою). – К.: 1995. – 26 с.

В. О. Парандій

ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*«Свобода мирних зібрань як і свобода вираження поглядів є фундаментальним правом у демократичному суспільстві та ... однією з підвалин такого суспільства»
Європейський Суд з прав людини*

Практично щодня українці чують про судові заборони пікетів чи демонстрацій, розгони мітингів, затримання десятків їх учасників чи бачать на екранах скривавлені обличчя тих, хто вирішив протестувати. Жодна влада не любить протестів, але сьогодні, ця загрозлива тенденція набула яскравого розквіту.

Починаючи з жовтня і листопада 2009 року розпочалася практика масових судових заборон на мирні зібрання та прямих сутичок між протестантами і міліцією як в Києві, так і в інших містах України. Журналісти говорять про повторення подій 9-го березня 2001-го року та про привид нової революції.

Немає сумнівів, що поглиблення економічної та політичної кризи в Україні призводитиме до нових протестів громадян. Як немає сумніву і в тому, що влада реагуватиме на такі протести все більш нервово і різко. Адже для правлячого класу фактично немає небезпеки у переформатуванні парламентської коаліції. Справжня небезпека для них – пряма дія громадян, у першу чергу – дія у вигляді вуличних протестів.

Втім, соціальні причини громадянського протистояння, яке набуває нової сили – предмет окремого дослідження. Натомість предмет цієї статті – право на мирні зібрання в Україні, відповідність дій влади Конституції і законодавства України та міжнародних зобов'язань в галузі прав людини.

Довгий час триває складне обговорення закону про свободу мирних зібрань.

При цьому парадокс ситуації полягає в тому, що знову й знову необхідно повертатися до питання, навіщо потрібен цей закон.

Ситуація зі свободою мирних зібрань останніми роками стрімко погіршується. Різко збільшується кількість судових заборон. Причому дедалі частіше такі заборони поширюються не на одну подію, а на тривалий час, територію та необмежене коло організаторів зібрань. У 2011 р., скажімо, таких заборон було, щонайменше, 203, а у 2012-му – вже 313, на початку 2013 р. ця тенденція набирає загрозливих обертів. Різко побільшало випадків притягнення організаторів мирних зібрань до адміністративної відповідальності. Наприклад, торік їх було понад сто.

В умовах правової невизначеності у регулюванні мирних зібрань судова практика тривалий час залишалася різною й суперечливою. Однак останніми роками позначилася чітка тенденція нехтування з боку судів Конституцією України та статтею 11 Європейської Конвенції про захист прав людини.

При цьому суди дедалі частіше застосовують радянське законодавство або місцеві акти щодо мирних зібрань. За різними моніторингами, подавши позов про заборону мирного зібрання, влада виграє справу приблизно у 90% випадків. Звісно, це пов'язано зі значною втратою незалежності суддів після судової реформи, однак це також є прямим наслідком правової невизначеності.

Малопродуктивною є тактика закликати до невизнання таких судових рішень чи називати їх неправосудними. Так кожен для себе може вирішити, що якесь рішення суду – неправосудне, що по суті є кроком у бік правової анархії.

При такій тактиці мітингувальники одразу позбуваються правових механізмів захисту, оскільки нехтують правом. Крім того, вони заходять у конфлікт із органами правопорядку. При цьому ті, хто закликає не визнавати судові рішення, не попереджають інших про можливі негативні правові наслідки.

У такій ситуації також неправильно прагнути виводити суд за межі відносин між організаторами мирних зібрань, місцевим самоврядуванням та органами правопорядку. А це буває, коли, наприклад, виникає бажання встановити настільки малі строки повідомлення про мирне зібрання, щоб у влади не було навіть можливості подати заяву про обмеження зібрання. Однак саме суд, і лише суд має балансувати права та інтереси.

На жаль, ані Вищий адміністративний суд України, ані Конституційний Суд України не змогли сформувати належну судову практику, керуючись верховенством права та Європейською Конвенцією про захист прав людини. Вищий адміністративний суд України узагальнив судову практику з таких справ на початку 2012 р., однак це не привело до жодних позитивних зрушень. Ситуація й далі погіршується, і навряд чи буде можливо змінити це в майбутньому. Тому законодавець на основі принципів права має створити належну правову основу для нової судової практики.

Правоохоронні органи часто незаконно забороняють проведення заходів, безпідставно затримують їх організаторів і учасників, обмежують маршрути зібрань, закривають доступ людей до місць проведення зібрань чи не захищають мітингувальників від нападів. Як, наприклад, 12 квітня 2013 року Площу Рози Люксембург у Харкові, де мала початися хода опозиції, заблокували трамваями.

Причини цих явищ не тільки у сфері політики, а й у сфері права. В Україні немає чіткого правового регулювання організації та проведення мирних зібрань, що призводить до численних колізій та суперечностей. Органи влади, суди та міліція паралельно застосовують три взаємовиключні джерела регулювання цього питання.

Одні, що становлять меншість, ґрунтуються виключно на статті 39 Конституції України. Інші (щонайменше, 50 міст України) – користуються сумнівними, з конституційної точки зору, рішеннями органів місцевого самоврядування, які підміняють закон. Треті застосовують Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року №9306-XI «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР», що також викликає великий сумнів у конституційності.

Можна довго сперечатися про те, який із цих способів регулювання правильний і конституційний, але практика показує: вони застосовуються всі.

У такій ситуації організатору зібрання, по суті, неможливо передбачити, у світлі якого способу регулювання трактуватиметься його поведінка [1].

Саме це було предметом розгляду в Європейському суді з прав людини у справі «Веренцов проти України».

Нагадаємо, Олексій Веренцов отримав три доби адміністративного арешту за проведення мирної акції під прокуратурою м. Львова та відмову підкоритися міліціонерам, які вимагали захід припинити. Таке рішення прийняв Галицький районний суд м. Львова, не допустивши в судові засідання адвоката Веренцова. Згодом стало відомо, що Львівський апеляційний суд теж вважає, що на мирні зібрання потрібен дозвіл влади.

Цікаво, що посилання адвоката Української Гельсінської спілки з прав людини (далі УГСПЛ), який захищав Веренцова, на Європейську конвенцію з прав людини апеляційний суд назвав надуманими і безпідставними.

Європейський Суд з прав людини зазначив що справа Веренцова «виявляє структурну проблему, а саме законодавчу прогалину стосовно свободи мирних зібрань, яка залишається в Україні з часів розпаду Радянського Союзу. Дійсно, єдиним існуючим документом, який на сьогодні встановлює порядок проведення демонстрацій, є Указ, який був прийнятий у 1988 році в СРСР (про який згадувалося вище), який зазвичай не визнається українськими судами як такий, що підлягає до застосування. Тому, відповідно до статті 46 (обов'язкова сила рішень та їх виконання), Суд запропонував Україні терміново реформувати її законодавство та адміністративну практику з метою визначення вимог до організації та проведення мирних демонстрацій, так само як і підстави для їх обмеження».

«Хоча Суд визнав, що країні потрібен певний час аби встановити власну законодавчу базу протягом перехідного періоду, зокрема такого, через який наразі проходить Україна, він не міг погодитися з тим, що затримка більш як на 20 років була виправданою, особливо коли це стосується такого основоположного права як свобода мирних зібрань».

В рішенні Європейський суд з прав людини також послався на дані УГСПЛ щодо заборони мирних зібрань в Україні, зокрема Суд зазначає: «За даними

Української Гельсінської спілки з прав людини в 2012 році українська влада намагалися обмежити мирні зібрання в 358 випадках і в 90% випадків їм це вдалося». Також суд послався на рішення апеляційного суду м. Києва, який визнав незаконним зобов'язання, яке встановила Київська міська державна адміністрація, попереджати про проведення мирних зборів за 10 днів (ця справа також була підтримана УГСПЛ).

За порушення свого права пан Веренцов отримає від України 6000 євро. Представником у справі в Європейському суді з прав людини був Володимир Яворський, член правління УГСПЛ. Як зазначає пан Яворський: «Виконання цього рішення вимагає від України прийняття закону, що чітко регулював би порядок мирних зібрань, а також змінити статтю Кодексу про адміністративні правопорушення щодо порушення порядку організації мирних зібрань. Також це рішення знову вчергове піднімає проблеми порушення права на справедливий суд під адміністративного затримання особи» [2].

Справа Веренцова була підтримана Фондом стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини.

У ситуації правової невизначеності ні мітингувальники, ні представники влади не можуть будувати свою поведінку на праві, оскільки в кожному разі є можливість бути неправим.

Влада дедалі частіше перемагає силою як останнім аргументом, проти якого немає жодних правових механізмів захисту. Фактично, право перестає регулювати належним чином цю сферу, а чиновник має нічим не обмежене поле для зловживання своїми повноваженнями, оскільки обмежити його дії може тільки право.

Фактично, лише новий закон може припинити це свавілля. Очевидно, у чиновника все одно буде певний простір для маневрів, щоб не допустити небажане зібрання, однак закон може істотно звужити цей простір.

Варто проаналізувати дії правоохоронних органів під час проведення мирних зібрань. Аналіз таких дій свідчить про порушення принаймні трьох положень українського законодавства: незаконне застосування сили, незаконне припинення мирних зібрань, незаконна протидія діяльності журналістів.

Маємо безліч випадків, коли міліція або приватні охоронні фірми, за повної бездіяльності міліції, застосовували силу і спеціальні засоби проти учасників мирних зібрань.

27 листопада 2009 року невідомі особи застосували силу до учасників протесту проти забудови території Жовтневої лікарні в Києві. Присутня при цьому міліція мовчки спостерігала за побиттям.

Після того, як Верховна Рада України 3 липня 2012 року прийняла «мовний» закон, у Києві біля Українського дому зібралася акція протесту. Близько 21:00 відбулася масова сутичка працівників спецпідрозділу «Беркут» з учасниками акції.

Протягом останнього часу міліція застосовувала також силу щодо футбольних вболівальників «Дніпра» в Олександрії, «Арсеналу» у Львові, «Шахтаря» у Донецьку та «Металурга» в Запоріжжі. Число затриманих і побитих тут налічується сотнями.

10 квітня 2013 року під Межигір'ям правоохоронці затримали чотирьох активістів «Демократичного альянсу». Впродовж кількох днів працював конвеєр судових рішень у Вишгородському районному суді, який ухвалив два адміністративних арешти та близько 20 штрафів за порушення порядку проведення мирних зборів. Причому, у справі Максима Панова суд присудив 7 діб за організацію акції, якої насправді не було.

Схоже, будь-який візит до офісу президента в Нових Петрівцях можна розцінювати як проведення акції протесту...

Фактично, усі ці судові рішення – це готові позови до Європейського суду із прав людини, які Україна в чергове програє. Однак, що найгірше, поява арештів за мирні зібрання – це колосальний удар по євроінтеграційним устремлінням української влади [3].

Якщо врахувати, що тут перелічені лише найбільш резонансні події, то вимальовується чітка тенденція – протягом останніх місяців правоохоронці стали надзвичайно жорстко, порівняно з усіма попередніми періодами, реагувати на зібрання громадян. Число розігнаних і заборонених мітингів перевищило відповідні показники за весь час існування незалежної України.

Щодо деяких з названих подій було проведено перевірку законності дій правоохоронців самою міліцією і прокуратурою (на вимогу громадськості). І лише щодо інциденту, який відбувся 2 жовтня 2009 на вулиці Первомайського (охоронна фірма застосувала силу до противників незаконної (на думку протестантів) забудови) внутрішнє розслідування, проведене головним управлінням МВС у Києві, встановило наявність порушень з боку міліціонерів – 15 з них отримали дисциплінарні стягнення, а охоронну фірму позбавлено ліцензії.

Кримінальних справ порушено не було. Щодо інших інцидентів міліціонери з внутрішньої безпеки МВС не побачили у діях своїх колег з громадської безпеки жодних порушень. Слідом за ними і прокурори, базуючись на матеріалах внутрішнього розслідування міліції, не побачили підстав для прокурорського реагування [4].

Втім, така реакція, а точніше, відсутність реакції, не означає, що дії міліціонерів були законними і що вони не потребують оцінки з боку правозахисників.

Отже, коли саме, згідно українського законодавства, міліція має право застосовувати силу до демонстрантів?

Стаття 12 Закону України «Про міліцію», яка має назву «Умови і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї», говорить наступне:

«Міліція має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених цим Законом.

Застосуванню сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно передувати попередження про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції» [5].

Із названих вище випадків, міліціонери не представлялися і не попереджали про свої наміри. Щодо затриманих громадян, працівники міліції складали протоколи за статтею 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6] (злісна непокора законним вимогам працівників міліції). Але про яку непокору вимогам взагалі можна говорити, якщо ці вимоги, законні чи незаконні, навіть не були озвучені? Затриманим учасникам протесту 17 жовтня 2009 року (27 громадянам) не було висунуто жодного звинувачення, щодо них не було складено жодного протоколу, і всі вони за годину були звільнені з Голосіївського райвідділу міліції.

Більше того, працівники «Беркуту», які, власне, й проводили затримання, відмовились писати рапорти про порушення з боку протестантів. Згодом, коли справа набула розголосу, міліцейське керівництво вирішило сфабрикувати протоколи за статтею 185.

Такі протоколи щодо 10 учасників акції (ніхто із затриманих не має інформації, що проти них порушено адміністративну справу, отже, хто ці 10 громадян взагалі невідомо) були складені і спрямовані до суду. У зв'язку з порушенням вимог законодавства щодо складання протоколів, суд повернув їх до райвідділу міліції.

Таким чином, під час затримання та складання протоколів працівники міліції порушили законодавство. Проте цей факт так і не отримав відповідної реакції ні з боку керівництва МВС, ні з боку прокуратури.

Зрештою, йдеться не лише про незаконне застосування сили з боку правоохоронців, але й про порушення ними свободи мирних зібрань, гарантованої статтею 39 Конституції України [7] та статтею 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [8].

Конституція визначає, що обмежити свободу зібрань може лише суд. У всіх названих тут випадках судових рішень про обмеження чи заборону мітингів чи демонстрацій не було. Отже, міліція, розганяючи акції, і таким чином припиняючи їх без відповідного рішення суду, діяла антиконституційно.

Під час цих тотальних розгонів і затримань, відбувалося масове затримання журналістів, які виконували свої професійні обов'язки на місці акцій протесту, що також є значним порушенням прав і свобод.

В Україні, починаючи з 2004-го року не відбулося позитивних змін не лише щодо свободи зібрань, а й щодо інших прав людини. Маємо значне погіршення ситуації – кількість випадків застосування сили до протестуючих суттєво зросла.

Правозахисні організації, учасники Партнерства «За свободу мирних зібрань», звернулись до керівників парламентських фракцій та народних депутатів з проханням виконати рішення Європейського суду з прав людини в справі «Веренцов проти України» і ухвалити Закон «Про свободу мирних зібрань».

Правозахисники зазначають, що закон повинен закріпити чіткі і вичерпні підстави обмеження свободи мирних зібрань, дозволити одночасні зібрання, в тому числі контрзібрання, захистити організаторів та учасників мирних зібрань від адміністративної та кримінальної відповідальності, визначити позитивні зобов'язання держави, дозволити спонтанні мирні зібрання, а також закріпити

чіткий перелік місць, щодо яких є обмеження у проведенні мирних зібрань [9].

Досі влада не сприймає мирні зібрання як реалізацію фундаментального права, тісно пов'язаного зі свободою вираження поглядів. Частіше вона дивиться на них як на один із масових заходів, що, наприклад, впливає з державної статистики таких заходів.

Але такий уніфікований підхід до мирних зібрань та до різноманітних масових культурних, розважальних чи комерційних заходів призводить до значних неконституційних обмежень мирних зібрань, оскільки втрачається юридичне і суспільне значення зібрання. Часто, наприклад, можна почути, що мирне зібрання було обмежене через забезпечення права на відпочинок або іншого, часто менш значущого суспільного інтересу, ніж свобода мирних зібрань.

Мирні зібрання не є простою забаганкою людини. Часто вони продиктовані нагальними суспільними проблемами. З іншого боку, реалізація свободи мирних зібрань не може залежати від волі влади й накладає певні обов'язки на неї, чого немає, коли йдеться про інші масові заходи.

Свобода мирних зібрань є формою реальної демократії, що сприяє висловленню різних поглядів та розвитку діалогу між владою і суспільством. Тому необхідно доктринально змінити цей підхід, що неможливо без прийняття відповідного закону.

Список використаних джерел

1. Яворський В. Для чого потрібен закон про свободу мирних зібрань. 20.04.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gazeta.dt.ua/internal/dlya-chogo-potriben-zakon-pro-svobodu-mirnih-zibran-.html.
2. Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. Європейський суд з прав людини закликав Україну законодавчо врегулювати свободу мирних зібрань. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1365670748>.
3. Шимчук А. Відповідь Чемберлену: наші дні? 17.04.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/04/15/6988186/>.
4. Чемерис В. Виклики свободи. 02.01.2009. Українська правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/01/2/3657622/>.
5. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-ХІІ. (Редакція від 01.01.2013 р., підстава 3460-17, 5081-17). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х. Редакція від 07.01.2013, підстава 4910-17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
7. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Поточна редакція – Тлумачення від 12.04.2012, підстава v009p710-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Правозахисники звернулись до політиків з проханням ухвалити Закон «Про свободу мирних зібрань». 22.04.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://piket.helsinki.org.ua/ua/news/1366637830>.

ПРАВО НА ЗДІЙСНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СВІТЛІ РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Зі здобуттям незалежності Україна стала на шлях докорінних системних перетворень у суспільно-економічному устрої держави. Труднощі перехідного періоду, які невідворотно супроводжують усі сфери суспільного життя, – соціальні, економічні, політичні – відродили в суспільстві індивідуальний підприємницький інтерес, який для окремих громадян став «збудником» осмислення власної здатності до самостійної господарської діяльності з метою отримання прибутку для забезпечення, перш за все, власних потреб і потреб своєї родини.

На сьогодні гостро відчувається потреба в розробці принципово нових моделей суспільно-господарського життя, які повинні не тільки увібрати в себе кращі системні параметри ринкової економіки розвинутих країн світу, але й повною мірою врахувати українські особливості державотворення.

Сутність і зміст підприємництва здавна привертає увагу дослідників. У роботах М. Вебера, П. Друкера, Р. Кантільйона, К. Маркса, А. Маршала, Д. Рікардо, А. Сміта, Й. Шумпетера підприємництво розглядається як у загальнотеоретичному, так і в практично-функціональному плані.

Проте наукові спори щодо змісту поняття «підприємництво», його сутності та співвідношення зі спорідненими термінами ще не можна вважати в повному обсязі опрацьованими.

Метою даного дослідження є поглиблення уявлення про сутність підприємництва та особливості його здійснення в світлі розвитку ринкових економічних відносин.

Підприємництво з точки зору часового періоду його існування в історії людства є молодим явищем. Як системний процес воно виникало в європейських країнах у XVII ст. в якості суспільної реакції на фундаментальні зрушення в розвитку продуктивних сил, що створили базу для історичного стрибка економічної еволюції цивілізації від аграрного до технологічного укладу виробництва суспільно-необхідних матеріальних благ. Провідником цього процесу стало й залишається донині підприємництво, яке є головним провідником процесу економічної еволюції цивілізації та ствердження й розвитку ринкових відносин.

Поняття «підприємництво» надзвичайно містке, бо в ньому переплітається сукупність економічних, юридичних, політичних, історичних і психологічних відносин. Зміст цього поняття формувався протягом значного історичного періоду, змінювався під впливом базисних і надбудовчих інституцій, психології людей [5, с. 23].

Існує припущення, що вперше в термінологічний обіг поняття «підприємництво» було введено англійським економістом і банкіром Р. Кантільйоном. Розуміючи підприємництво як економічну функцію особливого роду, що пов'язана із відповідним ризиком (невизначеністю обставин), він

розглядав підприємця як людину, що здійснює господарську діяльність на засадах невизначеності, яка за певну ціну купує засоби виробництва, щоб виробити продукцію і продати її з метою одержання доходів, і яка, беручи на себе зобов'язання з витрат, не знає, за якими цінами може відбутися реалізація цієї продукції [9, с. 123].

А.Сміт розглядав підприємця як власника. Його дії в економічному житті, мотивація, поведінка, психологія зумовлені саме тим, що він є власником. А. Сміт зазначав, що підприємець має на увазі лише власний інтерес, переслідує власну вигоду, але іноді він іде до мети, яка зовсім не входила в його наміри.

Переслідуючи свої власні інтереси, він часто дієвіше слугує інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо намагається слугувати їм.

Поширення застосування у практичній діяльності та теоретичних дослідженнях іншомовних, в основному англomовних слів спричинило виникнення та широкий вжиток близьких за значенням термінів: «бізнес» і «підприємництво». Проте слід бути обережними щодо їх синонімічного використання. Відомий дослідник В. Гриньова, яка досліджувала ці поняття, зазначає, що бізнес – це комерційна діяльність, яка визначає спосіб існування людини і дозволяє бути йому незалежним у судженнях і прийнятті рішень. В американському вживанні значення слова «бізнес» визначається як будь-яка справа, комерційне або виробниче підприємство, комерційна практика, політика окремого підприємця або цілої фірми [7, с. 156].

При цьому підприємництво вона розглядає як людську діяльність, спрямовану на організацію та здійснення найсміливіших, важливих і важких проєктів, а підприємця як людину, яка бере на себе ризик, пов'язаний з організацією нового підприємства, з розробкою нової ідеї, нової продукції або нового виду послуг, пропонованих суспільству. Синонімами слова «підприємництво» є динамізм, ініціатива, сміливість, так як саме підприємництво вивільняє в суспільстві той потенціал, який багато цікавих ідей перетворює на реальність.

Видатний науковець І. Герчикова також наводить достатньо чітке розмежування понять «бізнес» та «підприємництво». Вона зазначає, що бізнес – більш широке поняття, ніж підприємництво, оскільки до бізнесу можна віднести здійснення разових комерційних угод у будь-якій сфері економічної діяльності, які спрямовані на отримання доходу (прибутку). Це дає підставу для висновку, що не будь-який бізнес є підприємництвом, але будь-яке підприємництво є бізнесом [6, с. 325].

Вітчизняна наукова економічна думка розглядає підприємництво як економічну категорію, як метод господарювання, як тип економічного мислення.

Як економічна категорія підприємництво відображає взаємини між його суб'єктами з приводу виробництва, розподілу і привласнення благ та послуг.

Як тип економічного мислення суть підприємництва зводиться до ініціативної, новаторської, самостійної діяльності, а як метод господарювання – до найбільш повного та ефективного використання факторів виробництва і прагнення реалізувати свої творчі здібності [10, с. 45].

На наш погляд, підприємництво – це вміння починати і вести справу,

здійснювати нововведення, бути ініціативним, долати стереотипи, зважуватися на ризик.

Розвиток вітчизняного підприємництва має своє історичне коріння. Так, ще в XVIII ст. лише на Лівобережжі України проводилося близько 400 ярмарків та понад 700 місцевих базарів. Великі ярмарки, що тривали тижнями і, безумовно, впливали на ціни європейського ринку, відбувалися в Києві, Ніжині, Ромнах, Переяславі, Полтаві та інших містах. Прізвища українських підприємців – Терещенків, Симиренків, Яхненків – були відомі не лише в Україні, а й за її межами [11, с. 111].

З моменту набуття Україною незалежності відбувалось поступове становлення вітчизняного підприємництва як самостійного соціально-економічного явища: збільшувалась мережа підприємницьких структур, з'являлись їх нові різновиди, розширювалася сфера діяльності, формувалась та вдосконалювалась законодавча база.

Слід зазначити, що на сьогодні вітчизняне підприємництво існує і розвивається у складних умовах трансформаційної економіки і зустрічається з безліччю проблем. На зниження життєздатності суб'єктів малого та середнього бізнесу впливають значний податковий тиск, наявність різного роду адміністративних бар'єрів, обмеження фінансово-кредитних ресурсів, слабкість матеріальної, технічної, фінансової, менеджерської та кадрової складової діяльності підприємництва.

Державна політика розвитку підприємництва визначається комплексом державних законодавчих документів, які регламентують основні напрями і форми правового, економічного та організаційного розвитку підприємництва, з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання [11].

Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом [1]. Ст. 42 Господарського кодексу України встановлює, що підприємницькою діяльністю є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [8]. Умовами здійснення підприємницької діяльності згідно із ст. 50 ЦК України є повна цивільна дієздатність фізичної особи та державна реєстрація.

За визначенням ст. 42 Господарського кодексу України, підприємницька діяльність характеризується такими ознаками, як самостійність, ініціативність, систематичність, власний ризик, та спрямованість на визначений результат – одержання економічних та соціальних результатів та отримання прибутку [8]. Розглянемо ці ознаки.

По перше, підприємницька діяльність характеризується самостійністю. Це означає, що фізична особа повинна здійснювати свою діяльність самостійно, тобто, від власного імені, а не від імені організації, в якій така фізична особа працює, є керівником або засновником, в тому числі і одноособовим засновником. Хоча ст. 128 ч. 3 Господарського кодексу України і визначає, що підприємницька діяльність може здійснюватись громадянином як безпосередньо, так і через створене останнім приватне підприємство, все ж таки самостійною

підприємницькою діяльністю громадянина слід вважати діяльність, яка здійснюється громадянином безпосередньо [8]. Самостійність також означає, що фізична особа повинна самостійно здійснювати керівництво цією діяльністю. При цьому самостійність не означає, що фізична особа – підприємець повинна здійснювати вказану діяльність тільки своїми власними силами. Так, ст. 128 Господарського кодексу України передбачає, що фізична особа – підприємець має право приймати на роботу та укладати трудові договори з найманими працівниками, та, відповідно, доручати їм ведення підприємницької діяльності. Але при цьому підприємницьку діяльність наймані працівники здійснюють від імені фізичної особи – підприємця, працівниками якої вони є.

Цікавим питанням щодо самостійності підприємницької діяльності є поширення права спільної сумісної власності подружжя на майно, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. З одного боку підприємницька діяльність проголошена як самостійна та ініціативна, що при укладенні договорів щодо поставки товарів або купівлі майна потрібна тільки згода самого підприємця, і не повинна потребувати згоди іншого з подружжя. Також для стабільності товарно-грошового обігу за участю фізичних осіб – підприємців необхідно прямо встановити, що підприємець самостійно укладає договори без участі іншого з подружжя. З іншого боку, Сімейний кодекс України не передбачає таких винятків з режиму спільної сумісної власності членів подружжя. Відповідно до ст. ст. 61, 62, 65 Сімейного кодексу України розпоряджатися майном та грошовими коштами, одержаними під час шлюбу, повинні члени подружжя за взаємною згодою. При укладенні договору одним з подружжя інший з подружжя має право оскаржити таку угоду за тією підставою, що він не давав згоди на укладення такого договору. З нашої точки зору, при виникненні суперечностей перевага буде надана нормам Сімейного кодексу України як більш чітко визначеним.

Другою ознакою підприємницької діяльності є систематичність. При всій зрозумілості цієї ознаки на рівні законів або підзаконних актів не визначено, що вважається саме систематичною діяльністю, і скільки операцій на рік повинна здійснити фізична особа, щоб її діяльність була визначена як підприємницька. Наприклад, фізична особа два рази на протязі календарного року придбала квартири, і в цьому ж році здійснила їх продаж, отримавши прибуток. Чи є така діяльність систематичною і чи повинна в цьому разі фізична особа зареєструватися як суб'єкт підприємницької діяльності? На жаль, ні Цивільний, ні Господарський кодекси, ні інші законодавчі акти не діють відповіді на ці питання. Більш того, в роз'ясненнях Державного комітету з регуляторної політики та підприємництва та Державної податкової адміністрації України також відсутні будь-які вказівки на те, скільки операцій на протязі календарного року повинна вчинити фізична особа, щоб її діяльність була визначена систематичною, і, відповідно, підприємницькою. Складається враження, що законодавець віддає вирішення цього питання самим фізичним особам. Тобто, фізична особа сама вирішує, чи є її діяльність підприємницькою, і здійснює державну реєстрацію. Метод правового впливу тут досить простий – фізична особа – підприємець має більш вигідний режим оподаткування, ніж звичайна фізична особа. Так, з

валового доходу фізичної особи – підприємця вираховуються всі витрати, понесені для досягнення певного результату; натомість фізична особа – непідприємець має право вирахувати з отриманого доходу тільки ті суми, які дозволені ст. 4 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб». По-друге, фізична особа – підприємець має право перейти на спрощену систему оподаткування і сплачувати фіксовано не більше 200 гривень на місяць, що не може зробити фізична особа – не підприємець. Отже, хоча фізична особа – підприємець, хоча і подає більше звітності, але може платити менше податків від своєї діяльності, ніж не підприємець.

Третьою ознакою підприємницької діяльності є ініціативність. Ця ознака тісно пов'язана з самостійністю. Враховуючи, що фізична особа – підприємець самостійно здійснює підприємницьку діяльність, від неї і виходить ініціатива на вчинення тих чи інших операцій та укладання договорів.

Наступною ознакою підприємницької діяльності є здійснення такої діяльності на власний ризик. Ця ознака пов'язана з попередніми ознаками, насамперед, із самостійністю. Враховуючи, що фізична особа – підприємець самостійно веде цю діяльність, то за результат діяльності, насамперед фінансовий, відповідає також ця фізична особа. Будь-яка операція або договір можуть закінчитися або прибутками, або збитками; при цьому причиною збитків можуть бути будь-які обставини, в тому числі і форс-мажорні, які не залежать від волі осіб.

Останньою ознакою підприємницької діяльності є економічний та соціальний результат та отримання прибутку. При цьому законодавець у визначенні результату допускає певну тавтологію. Вважаємо, що економічний результат та отримання прибутку є синонімами. Що ж законодавець розуміє під соціальним результатом, для нас залишається загадкою.

Ми детально зупинилися на розгляді ознак підприємницької діяльності з наступних причин. Як вже зазначалося, фізична особа в одних відносинах діє як підприємець, в інших – як звичайна фізична особа, при цьому межа між цими двома відносинами є досить невизначеною. Наприклад, фізична особа – підприємець придбала автомобіль в автосалоні. Автомобіль використовувався як для здійснення підприємницької діяльності (переїзди на переговори, перевезення зразків товару тощо), а також для потреб сім'ї підприємця. Автомобіль вийшов з ладу. І тут виникає ряд питань. По перше, до якого суду подавати позов – до загального чи до господарського, який розглядає спори між суб'єктами підприємницької діяльності. По друге, чи застосовується до цих відносин Закон України «Про захист прав споживачів», який найкраще захищає права покупця товару. В статті 1 вказаного Закону визначено, що під споживачем розуміється особа, яка придбаває товар для особистого споживання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю. Тому можна уявити, що в подібній ситуації покупець буде доводити, що автомобіль не використовувався в підприємницькій діяльності; недобросовісний продавець товару навпаки буде доводити, що товар купувався для здійснення підприємницької діяльності для виключення можливості застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» до цих відносин. На жаль, будь-яких роз'яснень з цього приводу ми не маємо. Також

не дає відповіді на це питання судова практика; зокрема, в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ про захист прав споживачів» позиція Верховного Суду України щодо цих питань не визначена [6, с. 343].

Відповідно до ч. 1 коментованої статті право на зайняття підприємницькою діяльністю має особа з повною цивільною дієздатністю. Цивільну дієздатність у повному обсязі мають фізичні особи, які досягли 18 років. Фізична особа може набути повної цивільної дієздатності і до досягнення вказаного віку, зокрема, у разі реєстрації шлюбу. Повна цивільна дієздатність виникає у такому випадку автоматично з моменту його реєстрації. Законодавець передбачає можливість надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, та неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. У цьому випадку відповідно до ст. 34, 35 Цивільного кодексу України необхідне рішення органу опіки і піклування або суду. Крім того, фізична особа, яка досягла 16 років, може бути зареєстрована як підприємець за письмовою згодою на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування і набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації як підприємця. Саме з моменту набуття повної цивільної дієздатності вказані особи отримують право на заняття підприємницькою діяльністю.

Право на заняття підприємницькою діяльністю на території України не залежить від громадянства, фінансового або майнового стану громадянина. Займатися підприємницькою діяльністю на території України мають право громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Іноземні громадяни та особи без громадянства не повинні отримувати спеціальних дозволів для зайняття підприємницькою діяльністю на території України. Зокрема, іноземні громадяни та особи без громадянства для зайняття підприємницькою діяльністю не повинні отримувати дозвіл на працевлаштування в Україні.

Закони України встановлюють ряд обмежень на здійснення підприємницької діяльності. Так, не допускається здійснення підприємницької діяльності народними депутатами України, посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадовими особами органів прокуратури, суду, органів державної безпеки, внутрішніх справ, органів державної влади та управління, які контролюють діяльність підприємств, нотаріусів (див. ст. 42 Конституції України, закони України «Про державну службу»; «Про міліцію»; «Про прокуратуру» тощо). Крім того, фізичні особи за вчинені правопорушення можуть бути позбавлені права на підприємництво за вироком суду. Фізичні особи – підприємці не вправі здійснювати страхову діяльність (ст. 2 Закону України «Про страхування»), банківську діяльність (ст. 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), діяльність у сфері організації телебачення і радіомовлення (ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»), космічну діяльність (ст. 1 Закону України «Про космічну діяльність») тощо [9, с. 278].

Окремими видами діяльності, передбаченими ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», фізична особа –

підприємець може займатися лише на підставі ліцензії. Індивідуальні підприємці мають право здійснювати торгівельну діяльність, діяльність з обміну готівкових валютних цінностей, а також діяльність з надання послуг у сфері грального бізнесу та побутових послуг лише з попереднім отриманням торгового патенту у порядку, передбаченому Законом України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності». Фізичні особи – підприємці вправі надавати фінансові послуги, перелік яких містить ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» у випадках, якщо це прямо передбачено законом.

Реєстрація фізичної особи – підприємця здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців». Реєстрацію здійснюють державні реєстратори районної, районної у містах Києві та Севастополі державній адміністрації або виконавчого комітету міської ради міста обласного значення за місцем проживання фізичної особи – підприємця. Реєстрація здійснюється на підставі реєстраційної картки, яка виконує роль заяви, та за умови подачі ідентифікаційного коду фізичної особи – платника податків та сплати реєстраційного збору. Для державної реєстрації фізичної особи – підприємця державний реєстратор також вимагає подання паспорта.

Відомості про фізичну особу – підприємця, зазначені у реєстраційній картці, включаються до Єдиного державного реєстру і є відкритими і загальнодоступними, за винятком ідентифікаційних кодів фізичних осіб – платників податків. Уповноважений орган у 5-денний строк з моменту одержання запиту заінтересованої особи зобов'язаний надати витяг з Єдиного державного реєстру або довідку про наявність або відсутність в ньому інформації, яка запитується. Така інформація вважається достовірною і може бути використана у спорі з третьою особою. Слід також зазначити, що реєстрація фізичної особи – підприємця не обмежена часом і є безстроковою.

Якщо особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права оспорювати ці договори на тій підставі, що вона не є підприємцем. Однак слід зазначити, що ця норма поширюється тільки на саму фізичну особу, і не позбавляє інших осіб (наприклад, іншого з подружжя, прокурора, батьків і т. і.) подавати позови з таких підстав.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 776 с.
2. Про державну підтримку малого підприємництва: Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2063-III // Уряд. кур'єр. – 2000. – 22 листопада. – С. 13–14.
3. Про підприємництво: Закон України від 7 лютого 1991 р. № 698-XII // ВВР України. – 1991. – №14. – Ст. 168.
4. Про стимулювання розвитку підприємницької діяльності в умовах світової фінансової кризи: Указ Президента України від 22 червня 2009 р. № 466/2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=466%2F2009>
5. Вильчик Д.Ю. Закон о предпринимательстве (не научный, но практический комментарий) / Д.Ю. Вильчик. – Х.: Ксилон, 2001. – 36 с.
6. Герчикова И.Н. Менеджмент: [учебник]. – 3-е изд., перераб. и доп. / И.Н. Герчикова. – М.:

- Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 501 с.
7. Гринева В.Н. Предпринимательская деятельность: проблемы, пути решения / [под ред. д-ра экон. наук, проф. В.Н. Гриневой]. – Симферополь: Анаюрт, 1995. – 302 с.
 8. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. №436-IV: коментар. – 2-ге вид. – Х.: ТОВ «Одісей», 2005. – 896 с.
 9. Історія економічних учень: [підручник]: у 2-х ч. / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання-Прес, 2004. – 2006. – 1-3 вид. – 345 с.
 10. Коротич О.Б. Спільне підприємництво: [навч. посіб.] / О.Б. Коротич, О.М. Колесников. – Х.: УкрДАЗТ, 2004. – 117 с.
 11. Орел Ю.Л. Регуляторний вплив територіальних органів влади на розвиток підприємницької діяльності: дис. ... канд. держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Ю.Л. Орел. – Х., 2009. – 209 с.
 12. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь / [К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін та ін.]. – К.: Держком-підприємництво, 2008. – 226 с.

О. М. Токарчук

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ВНЗ І-ІІ РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ

Одним із аспектів усебічного розвитку особистості є висока правова культура. Адже не можна вважати фізично здорову людину гармонійно розвиненою, коли вона, маючи широкі знання, добре працюючи або навчаючись, порушує закони, права. Здатність людини розуміти правила співжиття і вимоги законів та відповідним чином поводитися не є вродженою, вона формується під впливом спеціальних виховних заходів, є наслідком спілкування з іншими людьми, участі в різних видах діяльності.

Правове виховання – виховна діяльність коледжу, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки студентів.

Необхідність організації правового виховання студентської молоді зумовлена розбудовою Української держави, існування якої немислиме без відповідного рівня правової культури її громадян, інтенсивною трансформацією правової системи, необхідністю подолання правового нігілізму та правової неграмотності.

Соціально-економічна ситуація початку ХХІ ст. в суспільстві не сприяє формуванню належного морального середовища для виховання дітей і молоді. Несприятливе побутове оточення, важке матеріальне становище сімей і погіршення на цьому ґрунті внутрісімейних стосунків, недоліки в організації коледжівського виховання і скорочення закладів – все це призводить до збільшення числа підлітків, поведінка яких виходить за межі моральних і правових норм. Швидко збільшується кількість підлітків, які не вчаться і не працюють. Зростає дитяча злочинність. Поширення злочинності серед неповнолітніх випереджає її загальне зростання.

Мета правового виховання студентів – формування в них правової культури громадянина України, що складається передусім зі свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, з глибокої поваги до законів і правил людського співжиття, готовності

дотримуватися й виконувати закріплені в них вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активної участі в управлінні державними справами, рішучої боротьби з порушниками законів.

Прилучення студентської молоді до правової культури збагачує її духовне життя. Водночас знання нею своїх прав і обов'язків розширює можливості їх реалізації, зокрема й у власних інтересах. Правове виховання зміцнює життєву позицію, підвищує громадянську активність, загострює почуття непримиренності до негативних явищ.

Порівняно з іншими складниками виховання воно має свою специфіку, що визначається передусім соціально-правовим статусом студентської молоді в суспільстві. Студенти матеріально залежні від батьків чи опікунів їх самостійність і активність коригує викладацький колектив, їм бракує правових знань і досвіду правових відносин, вони мають засвоювати правові закони, які регулюють їхнє життя і діяльність як неповнолітніх, і правові норми, якими їм доведеться керуватися в майбутньому.

У правовиховній роботі коледжу існують певні недоліки: у її змісті превалюють питання кримінального права; перевага надається вивченню прав особистості, менше уваги звертають на вивчення обов'язків; недостатньо наголошується на питанні особистої відповідальності людини за свою поведінку; відсутнє обґрунтування справедливості правових норм в їх інтерпретації; головний акцент робиться на заборонах, обмеженнях замість розкриття змісту їх моральних засад; відчувається розрив між змістом правових норм і конкретною поведінкою студентів.

Найперше завдання правового виховання – озброєння студентів знаннями законів, підвищення їх юридичної обізнаності, систематичне інформування їх про актуальні питання права. Правові знання є тим підґрунтям, на якому формується правова свідомість. Вони допомагають студентам співвідносити свої вчинки і поведінку своїх товаришів не лише із загальновідомими моральними нормами, а й з вимогами законів, коригувати свою поведінку, змінювати її у правильному напрямі.

Значна частина студентів хоча й не знає конкретних правових норм, але не допускає правопорушень. Регулятором поведінки у цьому разі є дотримання норм моралі та звичаїв. Такі студенти не завдають шкоди іншим, не скоюють крадіжок та інших правопорушень, тому що керуються в конкретній ситуації певними моральними принципами.

Друге завдання – формування в студентів правової свідомості як сукупності правових уявлень, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення особистості до вимог законів, регулюють її поведінку в конкретній правовій ситуації.

«Становлення правової свідомості, – пише О.І. Вишневський, – один з основних напрямів формування громадянина. У сім'ї та в коледжі дитина повинна не тільки навчитися поважати закони, відстоювати свої права та свободи, але й поважати чужі, толерантно ставитись до чужих поглядів, шанувати права інших на самовираження, власні культурні цінності, вибір конфесій, участь у

політичному житті тощо. Все це надзвичайно важлива сфера виховання, передусім з точки зору потреб державотворення».

Правові погляди мають бути засновані на загальних правових знаннях та уявленнях про державу і право, про правові відносини між людьми, про конституційні права та обов'язки особистості. Важливо, щоб ці знання і уявлення правильно відображали певні правові норми, адже інакше правові погляди будуть хибними.

Одним із найважливіших компонентів правової свідомості є переконання – усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять та її особиста готовність діяти відповідно до цих правил і понять.

У процесі правового виховання дуже важливо виховувати в студентів вищі правові почуття, які б регулювали їх поведінку (відповідальність, справедливість та ін.), інакше головним регулятором її стануть прості емоції (гнів, страх тощо), які спричиняють ситуативну поведінку.

Третє завдання – формування в студентів поваги до держави і права, розуміння необхідності дотримання вимог законів. Такі якості виховують, розкриваючи соціальну суть і роль держави та права. Виховання у студентів поваги до закону і правопорядку, переконаності в необхідності дотримання правових норм здійснюють через виховання поваги до правоохоронних органів, людей, які охороняють закони. Проте не слід залякувати студентів цими органами, бо вони не зможуть усвідомити, що закони виконують не лише каральну функцію, а й захищають інтереси всього суспільства, кожного його члена.

Четверте завдання – вироблення в студентів навичок і умінь правомірної поведінки. Звичку і вміння дотримуватися вимог права і моралі слід розглядати як продукт свідомого ставлення студентів до визнання свого громадянського обов'язку, до дотримання правових норм. Як правомірна, так і неправомірна поведінка залежать від певних мотивів. Одні студенти дотримуються правових норм унаслідок глибокої переконаності; другі – тільки тому, що побоюються можливого покарання; треті гарною поведінкою намагаються досягти своїх егоїстичних цілей; четверті – тому, що їхню поведінку контролюють; п'яті звикли виконувати правила співжиття. Звісно, педагог мусить знати, якими мотивами керується студент, виконуючи норми закону.

П'яте завдання – формування в студентів нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, прагнення взяти посильну участь у боротьбі з цими негативними явищами, вміння протистояти негативним впливам. В юридичній літературі розглядають різні рівні активності особистості щодо вимог закону. Так, якщо вона просто дотримується правових норм, виявляється мінімальний рівень її активності, тому що їй слід лише уникати дій, заборонених законом. Якщо ж особистість виконує правові норми, вона виявляє більшу активність. Використовуючи правові норми, особистість виявляє найвищий ступінь активності. Третій рівень активності передбачає, щоб студенти не лише сумлінно виконували свої обов'язки, а й вимагали цього від інших. Така позиція формуватиметься за умови залучення їх до діяльності, спрямованої на забезпечення дисципліни й порядку в коледжі та за її межами. Будь-яка спроба

ізолювати дітей від негативного, замовчувати і приховувати від них недоліки нашого життя не виховує у них непримиренного ставлення до цих явищ, не мобілізує їх на боротьбу з цим злом, не виробляє імунітету проти його впливу.

Шосте завдання – подолання у правовій свідомості хибних уявлень, що сформувалися під впливом негативних явищ, життя. Специфічним недоліком правової свідомості окремих студентів є хибні уявлення про зміст правових норм. Вони визнають наявність низки заборон, але неправильно уявляють собі їх суть, наслідки невиконання. Багато з них упевнені, що за правопорушення відповідають лише дорослі, а неповнолітні нібито звільняються від такої відповідальності. Вони не переконані в дієвості положення, що «незнання закону не звільняє від відповідальності тих, хто його порушує», нерідко не вміють зіставляти свої дії та вчинки з вимогами права. Коли їм доводиться давати правову оцінку конкретному правопорушенню, виходять з власних уявлень про протиправне, що, як правило, ґрунтуються не на знаннях конкретних положень закону, а передусім на відомих їм нормах моралі. Такі недоліки правової свідомості – одна з причин вчинення правопорушень неповнолітніми.

Зміст правового виховання визначається особливостями права як нормативно-регулятивного явища, його суспільними функціями і значенням в організації та управлінні суспільством. Законодавство України охоплює різні галузі права. Серед них чільне місце належить державному праву. Його норми регулюють найважливіші суспільні відносини, що закріплюють основи організації суспільства і правового становища особи, державного устрою. Особливим питанням державного права України є її Конституція як Основний Закон держави і суспільства.

Адміністративне право регулює організацію і діяльність апарату державного управління. Студенти повинні мати уявлення про органи державного управління та норми адміністративного права, які охоплюють низку правил: санітарних, протипожежних, дорожнього руху, користування транспортом, поведінки в громадських місцях, військового обліку та багато інших, що регулюють діяльність різних установ, їх працівників, а також поведінку громадян. Якщо людина порушує встановлені правила, її вважають правопорушником і накладають на неї адміністративне стягнення. Служба у справах неповнолітніх має право застосовувати до них різні види стягнень аж до направлення їх до спеціальної школи чи спеціального профтехучилища.

Взаємовідносини між людьми, громадянами й організаціями, між самими організаціями регулюються нормами цивільного права, що покладає певні обов'язки і надає права громадянам і організаціям. Діти, як і всі дорослі, вважаються правоздатними, можуть мати майно, яке їм дісталось у спадок, можуть бути авторами вірша чи оповідання тощо. Щоправда, не кожна правоздатна особа може самостійно здійснювати свої права. Оскільки здатність діяти розумно, правильно розпоряджатися своїм майном, брати на себе певні обов'язки людина набуває у відповідному віці, закон визначає поняття цивільної дієздатності та встановлює її межі (15 років – часткова дієздатність, 15-18 – відносна дієздатність, 18 років – повна дієздатність).

Норми права і моралі регулюють сімейні відносини людей. У процесі правового виховання студентів знайомлять із сімейними правовідносинами, правами й обов'язками батьків стосовно одне одного, щодо виховання дітей та ін.

У процесі правового виховання студенти засвоюють і окремі положення трудового права. Адже сьогоднішній студент завтра стане працівником установи, підприємства, де він стикатиметься з багатьма питаннями, в яких має бути компетентним (умови прийому на роботу, переведення і звільнення з роботи, тривалість робочого дня й часу відпочинку, охорона і оплата праці, моральна та матеріальна відповідальність тощо).

Ознайомлюючись з питаннями кримінального права, студенти повинні чітко уявляти, що таке злочин, відповідальність за підготовку і замір злочину, співучасть у злочині, вік кримінальної відповідальності, необхідна оборона, кримінальне покарання, відбування покарання в місцях позбавлення волі, і усвідомити, що жоден злочин не залишається безкарним.

Розкриваючи зміст правового виховання, важливо ознайомити студентів з Конвенцією про права дитини. Згідно з нею, дитиною вважається кожна людська істота до досягнення 18-річного віку.

Реалізація завдань і змісту правового виховання студентів здійснюється передусім у процесі навчання. Вивчення гуманітарних предметів спрямоване на формування в них високих ідеалів, морально-правових якостей, непримиренності до аморальних явищ, правопорушень і злочинності. Дисципліни природничого циклу дають змогу торкнутися кола питань з різних галузей права, зокрема його нормативних актів щодо охорони природи, охорони праці, охорони здоров'я людини та ін. Важлива роль у правовому вихованні студентів належить курсу правознавства, у процесі вивчення якого вони знайомляться з усіма галузями права, здобувають знання, вміння і навички в системному вигляді.

Правові знання, засвоєні на заняттях, поглиблюються і розширюються у позааудиторній виховній роботі. Вибір форми чи методу виховного впливу залежить від його мети, змісту, вікових та індивідуальних особливостей студентів і можливостей педагогічного колективу коледжу. Обираючи методи і форми виховної роботи, важливо також урахувувати, чи популярні вони серед студентів, чи захоплюють їх, чи дають їм задоволення.

Здійснюючи правове виховання на заняттях і під час спеціальних виховних заходів, важливо розкривати зміст усіх галузей права, не зосереджуючи увагу студентів на якомусь одному з них (наприклад, кримінальному), оскільки в повсякденному житті вони керуватимуться основними їх положеннями. Розкриваючи конкретні правові норми, слід показувати їх зв'язок з правилами моралі, на яких вони базуються; ілюструючи випадки порушень норм права, не зловживати негативними прикладами, краще наводити ті, що демонструють, як треба діяти в подібній ситуації. Розповідаючи про злочини, не варто деталізувати факти, оскільки це може навчити окремих студентів методики скоєння злочину, треба розкривати суть негативних фактів так, щоб вони викликали відразу, а не захоплення ними. Завжди слід пам'ятати, що вирішальним моментом у правовому вихованні студентів є висока правова культура педагогів і відповідний правово-психологічний клімат у коледжі та в сім'ї студента.

У правовиховній роботі коледжу важливу роль відіграє залучення студентів до посиленої діяльності, яка передбачає певний обсяг правових знань, умінь та навичок.

Залучення студентів до правоохоронної та природоохоронної діяльності в коледжі та за його межами слід оцінювати з погляду проведення профілактичної роботи з студентською молоддю і з погляду набуття нею правового досвіду, виховання в неї непримиренного ставлення до негативних явищ життя. Виховані в таких умовах студенти активно протидіятимуть цим явищам.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зі змінами та доповненнями станом на 12.04.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, ст. 141.
2. Постанова Кабінету міністрів України про програму правової освіти населення України №336. – К., 1995.
3. Бистрицький І. М. Психолого-педагогічні аспекти перспективних систем та технологій навчання: погляд в майбутнє. – Одеса, 1994. – 196 с.
4. Бойков А. Правовая культура и вопросы правового воспитания. – М., 1974. – 220 с.
5. Головченко. Правовая культура и демократизация (методические рекомендации в помощь лектору). – К., 1990. – 20 с.
6. Джурицкий А. Н. Развитие образования в современном мире. – М., 2004. – 240 с.
7. Еникеев М. И. Юридическая психология. – М., 2001. – 349 с.
8. Зюбин. Психолого-педагогический аспект правового воспитания учащихся профтехучилищ и работы с трудными подростками. – Л., 1976. – 64 с.
9. Іванчук В. Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання / В. Іванчук // Шлях освіти. – 2000. – № 2.
10. Карамушко Л.Н. Психологія дорослої людини. – Ніжин, 2004. – 113 с.
11. Кирчук О.В. Психолого-педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу школи. – К., 1998. – 106 с.
12. Магдик О. Правове виховання школярів: теорія, досвід, проблеми. – Постметодика. – 1999. – № 2/4.
13. Матвієнко П. Живодайні джерела патріотизму / П. Матвієнко // Пост методика. – 2000. – №1.
14. Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі європейського досвіду / М. Рагозін // Шлях освіти. – 1999.
15. Шапар В. Психологічний тлумачний словник. – Х., 2004 – 640 с.

А. М. Трембіцький

СХИЛЕННЯ (ЧИ СХИЛЯННЯ) ДО РОЗГОЛОШЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ: ПОНЯТТЯ, СКЛАДОВІ, ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Через посилення економічної конкуренції в умовах розвитку ринкових відносин в Україні комерційна таємниця суб'єктів господарювання та її охорона набувають пріоритетного значення. Розвиток економічної конкуренції, необхідність досягнення переваги на ринку ставлять перед суб'єктами господарювання завдання захисту комерційної таємниці за допомогою правових засобів. Правовий захист комерційної таємниці, – це система правових норм комерційної та правової галуззі законодавства України, що встановлює поняття та

особливості правового регулювання, господарських, цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин, пов'язаних з використанням комерційної таємниці, тобто специфічних взаємовідносин і методів, характерних для суб'єктів господарювання. В країнах з розвинутою ринковою економікою комерційна таємниця захищається законодавством як цінний товар. Проте в Україні досі відсутній повноцінний правовий механізм захисту інформації, що складає комерційну таємницю. Взяти б хоча таке протиправне діяння як «схилення чи схиляння до розголошення комерційної таємниці».

Для розгляду цього питання, звернемося до чинного законодавства України. Так, Закон України «Про інформацію» не містить поняття «інформації, що складає комерційну таємницю» чи «комерційна таємниця». Зокрема, у ст. 7 Закону «Охорона права на інформацію», йдеться про право на інформацію, створену в процесі діяльності фізичної чи юридичної особи, суб'єкта владних повноважень або за рахунок фізичної чи юридичної особи, охороняється в порядку, визначеному законом. А в ст. 21 Закону йдеться про інформацію з обмеженим доступом, тобто про конфіденційну інформацію, як інформацію про фізичну особу, а також інформацію, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою. При цьому Закон визначає, що конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації, регулюються законом [9].

При цьому зауважимо, що в ст. 7 Закону «Про доступ до публічної інформації» – «Конфіденційна інформація» дано дещо інше визначення «конфіденційної інформації». Так, конфіденційна інформація, – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [6].

Водночас ст. 505 ЦК України «Поняття комерційної таємниці» встановлює, що комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. При цьому комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці [5].

Водночас зауважимо, що відповідно до ст. 36 ГК України «Неправомірне збирання, розголошення та використання відомостей, що є комерційною таємницею», «комерційною таємницею є відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну

таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону». Для встановлення факту, чи є інформація комерційною таємницею, треба встановити ступінь відомості цієї інформації суспільству або представникам торгівлі та промисловості, зусилля та витрати, які понесені підприємцем для її придбання, цінність для певного комерсанта та його конкурентів, перешкоди для її отримання іншими особами законним шляхом, заходи власника для збереження секретності інформації. Тобто поширена чи легкодоступна інформація не може виступати як комерційна таємниця [1].

Таким чином у ст. 21 Закону «Про інформацію» [9] та ст. 7 Закону «Про доступ до публічної інформації» [6] визначено поняття «конфіденційна інформація як інформація з обмеженим доступом» і «конфіденційна інформації», а в ЦК України [5] і ГК України [1] – поняття «комерційна таємниця». Проте такі визначення суперечать положенням ч. 3 ст. 164³ КУпАП [2], якою встановлено адміністративну відповідальність за «отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця». Тобто відповідно до цієї статті і, на думку багатьох науковців, «комерційна таємниця» і «конфіденційна інформація» це не завжди одно і теж.

Розглядаючи поняття «недобросовісна конкуренція» за чинним законодавством, зауважимо, що згідно ст. 1 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції» – «недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності». А також такі дії у конкуренції, як «неправомірне збирання комерційної таємниці» (ст. 16), «розголошення комерційної таємниці» (ст. 17), «схилення до розголошення комерційної таємниці» (ст. 18) і «неправомірне використання комерційної таємниці» (ст. 19). І, загалом, ні слова про конфіденційну інформацію як інформацію з обмеженим доступом [7].

Згідно ч. 1 ст. 32 ГК України «Недобросовісна конкуренція» – «недобросовісною конкуренцією визнаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності». Крім того, законодавець до актів недобросовісної конкуренції відніс «неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці» (ч. 2 ст. 32 ГК України). Проте в ст. 32 ГК України відсутнє будь-яке згадування про «схилення до розголошення комерційної таємниці» як складової недобросовісної конкуренції. Про «схилення до розголошення комерційної таємниці» йдеться в ст. 36 ГК України «Неправомірне збирання, розголошення та використання відомостей, що є комерційною таємницею», хоча згадка в назві статті відсутня [1].

Відповідно до ч. 5 п. 3 ст. 3 «Договору про проведення узгодженої антимонопольної політики» – «Загальні принципи конкуренції» – «недобросовісна конкуренція», – це «отримання, використання, розголошення науково-технічної, виробничої або торговельної інформації, у т. ч. комерційної таємниці, без згоди її власника». В «Договорі...» також відсутнє будь-яке згадування про «схилення до розголошення комерційної таємниці» як складової недобросовісної конкуренції [11].

При цьому зауважимо, що характерною рисою більшості правопорушень у сфері недобросовісної конкуренції є їх здійснення шляхом активних дій, що включають свідому спрямованість волі на досягнення певної мети чи результату, а саме досягнення переваг у конкуренції, які є неправомірними. Згідно ст. 1 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції» [7] «недобросовісною конкуренцією є будь-які дії», відповідно до ч. 1 ст. 32 ГК України «недобросовісною конкуренцією визнаються будь-які дії», а науково-практичний коментар до ст. 36 ГК України вказує, що «слід розуміти будь-які цілеспрямовані дії щодо особи», що прямо не вказують на бездіяльність як на протиправну поведінку [1]. Хоча в «Договорі про проведення узгодженої антимонопольної політики», чітко зазначено, що недобросовісна конкуренція може здійснюватися як у формі дій, так і у формі бездіяльності [11].

Розглядаючи саму дефініцію схиляння чи схилення до розголошення комерційної таємниці зауважимо, що вона не має єдиного трактування в чинному законодавстві України. Так, відповідно до ст. 18 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції» «схиленням до розголошення комерційної таємниці є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання» [7].

А згідно ст. 36 ГК України «схиленням до розголошення комерційної таємниці» є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до закону становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання» [1]. Науково-практичний коментар до ст. 36 ГК України подає ще одне трактування, тобто зазначає, що під «схиленням до розголошення комерційної таємниці слід розуміти будь-які цілеспрямовані дії щодо особи, якій ця комерційна інформація була довірена в установленому порядку, якщо особа розкрила інформацію у спосіб, не передбачений її власником, та це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання» [14].

Тобто у двох законодавчих актах та науково-практичних коментарях до них ця дефініція трактується не однозначно, що вносить певні проблеми при їх практичному застосуванні. Зокрема в Законі йдеться про «схилення до розголошення комерційної таємниці» [7], а в ГК України – про «схилення до розголошення комерційної таємниці» [1]. Далі в Законі йдеться про комерційну таємницю отриману в зв'язку «виконанням відповідних обов'язків» [7], а в ГК України – у зв'язку з «виконанням службових обов'язків» [1]. Крім того, в Законі йдеться про відомості, що «відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю» [7], а в ГК України, – що «відповідно до закону становлять комерційну таємницю» [1]. Проте Закону про комерційну таємницю й досі не прийнято, що не дає можливості у випадку порушення прав суб'єкта господарювання щодо комерційної таємниці використати норми ст. 36 ГК України.

Схилення до вчинення злочину передбачає збудження бажання (переконання у бажанні, вигідності, потребі), викликання рішимості або зміцнення наміру іншого співучасника вчинити злочин. У ч. 4 ст. 27 КК України «Види співучасників» йдеться про схилення «іншого співучасника», а підбурюванням може бути визнано лише схилення до вчинення злочину особи, яка може бути суб'єктом злочину. При цьому підбурювачем визнається особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Підбурювач є інтелектуальним співучасником. Він навіть потенційному виконавцю (можливе підбурювання потенційного організатора або пособника) думку про необхідність, доцільність або вигідність вчинення певного злочину [3].

Варто враховувати те, що підбурювання може виражатися у словесній (розмова), письмовій (лист) формах, за допомогою засобів сучасної комунікації або за допомогою міміки та жестів як у прямій, так і завуальованій формі. Підбурювання має місце лише тоді, коли особа схиляє конкретну особу (осіб) до вчинення конкретного злочину (злочинів). При цьому не визнається підбурюванням схилення особи до заняття злочинною діяльністю взагалі, коли йдеться про конкретний злочин. Також не є підбурюванням і загальні злочини чи пропозиції щодо вчинення злочину, не адресовані конкретному співучаснику. Вони можуть розглядатися як злочинні лише тоді, коли відповідно до КК України містять ознаки самостійного складу злочину чи кримінального проступку [3].

При призначенні покарання співучасникам злочину суд, керуючись загальним засадами призначення покарання, в т. ч. обставинами, що пом'якшують і обтяжують покарання (ст. 65-67 КК України), враховує характер і ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 68 КК України) чи кримінальному проступку [3].

Вплив на свідомість і волю виконавця може здійснюватися різними способами. Зокрема Г. Жаровська в дисертації «Співучасть у злочині за кримінальним правом України», здійснивши системний аналіз фундаментальних положень та дискусійних питань щодо поділу співучасті на форми і види, розглянувши класифікацію співучасників на види, а також розкривши загальні та специфічні ознаки кожного виду співучасників, виділяє такі способи схилення іншого співучасника до вчинення злочину чи кримінального проступку [12]:

- умовляння – систематичне або одноразове, настійливе прохання (переконання) особи у необхідності вчинення злочину чи кримінального проступку;

- підкуп – це надання або обіцянка надання особі матеріальної (надання грошей або майна, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань) або іншої (допомога у працевлаштуванні, вирішення певних життєвих проблем, звільнення від кримінальної відповідальності тощо) вигоди у разі вчинення нею злочину чи кримінального проступку;

- погроза – залякування особи заподіянням фізичної, майнової, моральної або іншої шкоди у разі невчинення нею злочину. Тобто це протиправний психічний вплив примушування, що за своїм змістом включає відкриту або завуальовану погрозу настання для особи небажаних для неї наслідків матеріального,

службового або особистого характеру (позбавити утримання або можливості проживати на житловій площі, звільнити з роботи, зменшити зарплату тощо). Погроза може бути виражена усно, письмово, жестами, демонструванням засобів, якими можна привести майно у непридатність (зброя, вибухівка тощо). При цьому зауважимо, що відповідно до науково-практичного коментаря до ст. 154 КК України погроза – це:

1) знищення (пошкодження) майна, тобто доведення майна, яке належить потерпілій особі або її близьким родичам на праві приватної власності, до повної (часткової) непридатності цього майна за його цільовим призначенням, вилучення (позбавлення) протиправним шляхом (наприклад, шляхом крадіжки, грабежу або розбою) власника належного йому майна або (його) близьким родичам на праві приватної власності або знищення майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом. При цьому не має значення те, чи мала винна особа насправді намір і можливість реалізувати висловлену погрозу, а важливо лише те, щоб погрози (залякування) були сприйняті потерпілою особою як таке, що може бути реально здійснене;

2) розголошення відомостей, що ганьблять її (його) або її (його) близьких родичів, – це залякування повідомити у будь-який спосіб певним особам або невизначеному колу осіб справжні або вигадані дані про потерпілу особу або її близьких родичів, їхні дії або дії, вчинені щодо них, які потерпіла особа бажає зберегти у таємниці і розголошення яких, на її думку, здатне скомпрометувати або принизити честь і гідність людини (дані про інтимні сторони життя, таємницю усиновлення (удочеріння), конфіденційну інформацію про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації, про венеричні захворювання, аморальні вчинки, злочинну діяльність тощо) [3];

- примус – передбачає домагання від іншої особи вчинення злочину шляхом заподіяння тілесних ушкоджень або застосування до неї іншого насильства, пошкодження належного їй чи її близьким майна, поширення певної інформації про таку особу тощо. При цьому примус може бути:

1) фізичний примус, – це застосування щодо особи фізичного насильства з метою примушення її до вчинення або невчинення певних протиправних дій всупереч її волі. Дії, які є фізичним примусом, можуть бути двох видів: а) позбавляють особу, щодо якої застосовані, фізичної можливості діяти (внаслідок зв'язування, позбавлення волі із замкненням у приміщенні, заподіяння тілесних ушкоджень, що призвели до втрати свідомості тощо); б) спрямовані на те, щоб зламати психологічний опір особи і змусити її вчинити заборонене законом діяння (побої, мордування, катуванні) (ст. 40 КК України) [3];

2) психічний примус, – це вплив на психіку особи з метою змусити її всупереч її волі вчинити або утриматись від вчинення певних протиправних дій. Психічним примусом є: а) погроза застосування відповідного фізичного насильства, у т. ч. за допомогою зброї; б) застосування або погроза застосування насильства щодо рідних, близьких, інших осіб, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають певних дій чи бездіяльності; в) знищення або погроза знищення майна, що належить потерпілому, його рідним, близьким, іншим

особам, доля яких є важливою для особи, від якої вимагають певних дій чи бездіяльності; г) погроза розголошення відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці; д) вплив на психіку особи за допомогою гіпнозу або інших подібних (ст. 40 КК України) [3];

- схилення іншим чином – вчинення будь-яких інших дій (способів впливу у вигляді прохання, доручення, поради, заклику, наказу, розпорядження або шантажу), за допомогою яких особа схилила іншого співучасника до вчинення злочину. При цьому науковці зауважують, що загальні вислови стосовно доцільності злочинної діяльності, «воровської романтики» тощо не можуть оцінюватись як підбурювання. Якщо схилання до вчинення злочину здійснено у вигляді наказу або розпорядження, адресованого підлеглому по службі, то відповідальність за таке підбурювання, а також за виконання зазначених наказу чи розпорядження настає з урахуванням положень, передбачених ст. 41 КК України «Виконання наказу або розпорядження». При цьому «особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження». Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження [3].

При визначенні конкретних дій варто враховувати, що відповідно до ч. 1 п. 1 ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї, – це «чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у т. ч. особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [4]. Водночас, згідно до науково-практичного коментаря до ст. 115 КК України «Умисне вбивство» до числа близьких родичів належать: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки [3].

Враховуючи неоднозначне трактування чинному законодавстві, зокрема, в Законі «Про захист від недобросовісної конкуренції» [7], ГК України [1] та в Договорі про проведення узгодженої антимонопольної політики [11] поняття «недобросовісна конкуренція» та її складової – «схилення чи схилення до розголошення комерційної таємниці», коротко розглянемо проблему визначення меж відповідальності за «схилення чи схилення до розголошення комерційної таємниці».

Так, відповідно до ст. 20 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції» – «Види відповідальності» – вчинення дій, визначених цим Законом як недобросовісна конкуренція, тягне за собою таку адміністративно-господарську відповідальність: накладення штрафу за недобросовісну конкуренцію (ст. 21), відшкодування шкоди (ст. 24), вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта

господарювання (ст. 25), спростування неправдивих, неточних або неповних відомостей (ст. 26). Тобто прямої відповідальності за «схилення до розголошення комерційної таємниці» Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції» не встановлює. Але з урахуваннях усіх складових цього протиправного діяння можна зробити висновок, що на суб'єкта відповідальності за «схилення до розголошення комерційної таємниці» може бути накладено штраф (ст. 21) або відшкодовано шкоду (ст. 24) потерпілій фізичній чи юридичній особі [7]. При цьому накладення штрафу здійснюється органами Антимонопольного комітету України, головою його територіального відділення (ст. 21) відповідно до ч. 3-7 ст. 52 Закону «Про захист економічної конкуренції» – «Штрафи» [8]. Щодо відшкодування шкоди, то особи, яким завдано шкоду внаслідок «схилення до розголошення комерційної таємниці», можуть звернутися до суду із позовом про її відшкодування (ст. 24) [7].

Згідно ч. 3 ст. 32 ГК України недобросовісна конкуренція тягне за собою юридичну відповідальність осіб, якщо їх дії мають негативний вплив на конкуренцію на території України, незалежно від того, де вчинено такі дії. При цьому визначається, що недобросовісна конкуренція посягає на ефективність економічних відносин, встановлений державою порядок здійснення підприємницької діяльності, суб'єктивні права й інтереси споживачів і конкурентів, соціальне благополуччя суспільства в цілому. Тому вчинення дій, визначених чинним законодавством як недобросовісна конкуренція, тягне за собою накладення Антимонопольним комітетом України адміністративно-господарських штрафів, передбачених Законом «Про захист від недобросовісної конкуренції», а також адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність у випадках, передбачених чинним законодавством України [1].

Водночас п. 6 ст. 36 ГК України передбачає, що за неправомірне збирання, розголошення або використання (знову ні слова про «схилення до розголошення комерційної таємниці», хоча в п. 4 визначено диспозицію цього протиправного діяння – авт.) відомостей, що є комерційною таємницею, винні особи несуть відповідальність, встановлену законом. Зокрема, винні особи несуть адміністративно-господарську відповідальність, встановлену ст. 21 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції», адміністративну відповідальність згідно зі ст. 164³ КУпАП, кримінальну відповідальність згідно з ст. 231, 232 КК України, а також цивільну відповідальність за нанесену шкоду [1].

Не зовсім зрозумілим є відсутність посилення щодо кримінальної відповідальності згідно з ст. 232¹ КК України «Незаконне використання інсайдерської інформації» [3]. Адже відповідно до ст. 44 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок» – інсайдерська інформація, – це «неоприлюднена інформація про емітента, його цінні папери та похідні (derivativi), що перебувають в обігу на фондовій біржі, або правочини щодо них, у разі якщо оприлюднення такої інформації може істотно вплинути на вартість цінних паперів та похідних (derivativів), та яка підлягає оприлюдненню відповідно до вимог, встановлених цим Законом» [3]. Водночас науково-практичний коментар вказує, що інсайдерська інформація може одночасно бути також комерційною чи банківською таємницею. Тому у випадках, коли інсайдерська інформація, щодо

якої вчинено злочинне діяння, передбачене ст. 232¹ КК України, є одночасно комерційною чи банківською таємницею, дії винного повністю охоплюються цією статтею і додаткової кваліфікації за ст. 232 не потребують [4].

Розглядаючи адміністративну відповідальність за порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції, зауважимо, що згідно ч. 2 ст. 164³ КУпАП відповідальність наступає за «умисне поширення неправдивих або неточних відомостей, які можуть завдати шкоди діловій репутації або майновим інтересам іншого підприємця», а згідно ч. 3 ст. 164³ КУпАП – за «отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця». Тобто в статті ані слова про «схилення до розголошення комерційної таємниці» [2].

В п. 6 ст. 36 ГК України [1] вказується, що за порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції винні особи несуть кримінальну відповідальність згідно з ст. 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» чи ст. 232 «Розголошення комерційної або банківської таємниці» КК України. Проте диспозиції цих статей не охоплюють такий склад злочину як «схилення чи схиляння до розголошення комерційної таємниці». Відсутні згадки про це і в науково-практичному коментарі до цих статей [3].

Науковці ж вважають, що «схилення до розголошення комерційної таємниці» має ті ж самі ознаки, що і розголошення тільки додатково передбачає спонукання до розкриття відомостей, які складають комерційну таємницю, особою, якій був наданий допуск до комерційної таємниці в установленому порядку або комерційна таємниця стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків до розкриття цієї комерційної таємниці, якщо це завдало чи могло завдати шкоди власнику комерційної таємниці. При цьому об'єктом «схилення до розголошення комерційної таємниці» є відомості, які містять комерційну таємницю, права власників цієї інформації. А суб'єктом відповідальності за «схилення до розголошення комерційної таємниці» – є загальний суб'єкт (фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку) [13].

Крім того, науковці визнають, що працівники мають право використовувати з метою отримання заробітку досвід, навички і знання, отримані за попереднім місцем роботи, у т. ч. внаслідок володіння комерційною таємницею. З іншого боку, працівник на новому місці повинен проявляти добросовісність по відношенню до попереднього роботодавця та не розповсюджувати після звільнення конфіденційні відомості, з якими він був ознайомлений. Тобто роботодавець не має морального права схиляти свого нового працівника до розголошення комерційної таємниці отриманої за попереднім місцем роботи. Але важко визначити, де межа між дозволеним використанням отриманого досвіду, навичок і знань, законно отриманих на попередньому місці роботи, та забороненим розкриттям, використанням чи схилянням до розголошення комерційної таємниці колишнього роботодавця.

Таким чином, в чинне законодавство необхідно внести значні зміни, які б однозначно трактували всі вище викладенні поняття, погоджували між собою дії

різних нормативно правових актів з розглянутої в статті проблеми.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. із змінами від 06.11.2012 р. // ВВР. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. із змінами від 06.12.2012 р. // ВВР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. із змінами від 16.10.2012 р. // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. із змінами від 05.07.2012 р. // ВВР. – 2013. – № 9-10, № 11-12. – № 13. – Ст. 88.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. із змінами від 20.11.2012 р. // ВВР. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
6. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 р. із змінами від 17.05.2012 р. // ВВР. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
7. Про захист від недобросовісної конкуренції. Закон України від 07.06.1996 р. із змінами від 18.12.2008 р. // ВВР. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
8. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. із змінами від 05.07.2011 р. // ВВР. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
9. Про інформацію: Закон України в редакції від 13.01.2011 р. із змінами від 03.07.2012 р. // ВВР. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
10. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. із змінами від 06.12.2012 р. // ВВР. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
11. Договір про проведення узгодженої антимонопольної політики. Міжнародний документ від 25.01.2000 р. ратифіковано із застереженням від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_502 (30.01.2013). – Назва з екрану.
12. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України. Автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 Галина Петрівна Жаровська; Інститут держави и права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 19 с.
13. Коваль В. Розголошення, схилення до розголошення, неправомірне збирання та використання комерційної таємниці як форми недобросовісної конкуренції / В. Коваль // Підприємництво, господарство і право: науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2002. – № 8. – С. 22–25.
14. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За загальною редакцією В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 441 с.
15. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [В 4 т.] / А.Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – Т. 2. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – 864 с. (Нормат. док. та комент.)

К. В. Трофименко

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Кровоносною судиною економіки будь-якої країни є банківський сектор. Саме через банківські установи проходить переважний обсяг фінансових ресурсів, і саме за результативністю діяльності банківського сегменту судять про стан економіки цілої держави.

Стабільність банківської системи може бути досягнута за умови чіткого визначення завдання правового банківського регулювання органами банківського нагляду. Саме правильно поставлені завдання та розроблена регулююча політика держави забезпечить стабільне функціонування банківської системи, ефективний розвиток національної економіки та підвищення рейтингів українських банків на світових фінансових ринках. Регулювання банківської діяльності необхідне на будь-якому етапі розвитку економічних відносин і на сьогоднішній день є невід'ємною складовою державної політики у виведенні України з фінансової депресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні теоретичні та практичні засади правового регулювання банківської діяльності висвітлюються в працях вітчизняних науковців, зокрема таких, як Р. Гриценко, Т. П. Гудзь, А. П. Яценюк, С. М. Козьменко, І. І. Д'яконова, О. С. Любунь, В. В. Коваленко, О. І. Поздняков. Однак, комплексного вивчення адміністративно-правового механізму щодо забезпечення банківської діяльності в Україні проводилося недостатньо.

Мета статті – визначення стану розвитку банківського правового регулювання, розгляд методів, інструментів та функцій державного регулювання банківської діяльності на сучасному етапі розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 334 Господарського Кодексу України банки – це фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб. Виконання банками цих функцій (здійснення відповідних банківських операцій) в сукупності є банківською діяльністю.

Значно вужче визначення поняття «банк» містить ст. 2 Закону України від 7 грудня 2000 р. «Про банки і банківську діяльність», згідно з якою банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесеш до Державного реєстру банків. Від банків слід відрізняти фінансові установи – юридичні особи, які проводять одну або кілька операцій, що можуть виконуватися банками, за винятком залучення вкладів.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків (державних і недержавних), що створені і діють на території України відповідно до закону (ч. 1 ст. 335 ГКУ).

Під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед створення відповідної правової бази. З однієї сторони, це розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. З другої, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків, у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Законодавчі і нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному й ефективному функціонуванню банківської системи [7].

Вітчизняному банківському законодавству характерно: багаторівневий характер правового регулювання банківської діяльності та наявності значної

кількості підзаконних нормативних актів; відсутність єдиного кодифікованого акту з банківської діяльності; динамічність норм банківського права, постійне внесення змін і доповнень до нормативних актів; суперечність та складність багатьох нормативних актів, їх неузгодженість з актами, що стосуються ринкового господарювання.

До джерел банківського права України належать:

1. Конституція (Основний Закон) України.
2. Закони України: загальні закони та спеціальні закони;
3. Підзаконні нормативно-правові акти: Постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, Декрети Кабінету Міністрів України, Постанови Кабінету Міністрів України, Постанови Правління Національного банку України.
4. Локальні акти кредитно-фінансових установ;
5. Міжнародні правові акти, звичаї і стандарти [1].

Правова інфраструктура банківського регулювання в Україні має три рівні:

- перший рівень – законодавство;
- другий рівень – серія регулятивних правил;
- третій рівень – роз'яснення та коментарі до нормативно-правових документів [7].

Законодавство за відсутності єдиного систематизованого нормативно-правового акту, норми якого б урегульовували взаємовідносини, що виникають у сфері банківської діяльності, такого, як наприклад, Банківський кодекс, банківське законодавство, класифікують як загальне, так і спеціальне. До загального законодавства належать Закони України, які визначають основні принципи діяльності суб'єктів ринку, наприклад, Закон України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок», Закон України «Про державне регулювання ринку фінансових послуг», Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», Закон України «Про інвестиційну діяльність», Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом», тощо.

Спеціальне законодавство спрямоване на врегулювання взаємовідносин між суб'єктами ринку банківських послуг. До нього належать Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про Національний банк України», «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

Регулятивні (підзаконні нормативні) акти стосуються безпосередньо правил здійснення банківських операцій, які розробляють компетентні наглядові органи. Сюди можна віднести Постанови Кабінету Міністрів, Постанови Правління НБУ, Укази Президента. Приклади охоплюють і правила регулювання достатності капіталу; порядок формування обов'язкових резервів; правила здійснення валютних операцій тощо.

Роз'яснення та коментарі до нормативно-правових документів це інтерпретація нормативно-правових актів, що надає наглядовий орган для деталізації своїх дій щодо застосування законодавства або регулятивних правил.

Головним джерелом регламентації роботи банків є Закон України «Про

банки і банківську діяльність», в якому чітко розмежовуються функції Національного банку України та комерційних банків, порядок створення, капітал, відповідальність, контроль та інші моменти.

Особливе місце у процесі формування правового поля діяльності банків відводять НБУ. НБУ, як керівний орган діяльності банківської системи України, працює відповідно до Закону України «Про національний банк України», в якому регламентується його законодавче право здійснювати вплив на роботу банків з допомогою видачі їм ліцензій, постанов, положень, рекомендацій тощо. Нормативно-правові акти центрального банку України видають у формі постанов Правління НБУ та затверджених ними інструкцій, положень, правил. Нормативні акти НБУ підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набирають чинності через десять днів після їхньої реєстрації, якщо в них самих не встановлено пізніший термін набуття юридичної сили.

Значною перешкодою для здійснення належного правового банківського регулювання є внесення частих змін до законів невдовзі після їх прийняття. Часті зміни та доповнення до законів не сприяють стабільності банківського законодавства і негативно впливають на практику його застосування суб'єктами господарювання [3].

На стані банківського законодавства негативно позначається і практика неодноразових змін «правил гри», зокрема прийняття за короткий час різних відомчих нормативних актів із тих самих питань. Таким чином, для вітчизняного банківського законодавства характерні такі негативні риси:

- багаторівневність правового регулювання банківської діяльності та наявність значної кількості підзаконних нормативних актів;
- відсутність єдиного кодифікованого акта з банківської діяльності;
- динамічність норм банківського права, постійне внесення змін і доповнень до нормативних актів;
- суперечність і складність багатьох нормативних актів, їхня неузгодженість із актами, що стосуються ринкового господарювання [1, 3, 7].

Враховуючи особливості розвитку вітчизняної та світової економіки, банківську нормативно-правову базу необхідно привести у відповідність основні засади інтеграційного розвитку вітчизняної банківської системи до світових стандартів та реалізувати систему послідовних заходів правового характеру, що охоплюють:

- проведення масштабних досліджень нормативно-правових актів НБУ на предмет їх відповідності чинному законодавству. За результатами проведеного аналізу розробити механізм їх узгодження, уникаючи при цьому подвійних стандартів;
- систематизацію наявних законодавчих та нормативних правових документів в єдиний кодифікований акт – Кодекс банківської діяльності;
- надання правовій базі регулювання діяльності банків ознак стабільності та прогнозованості розвитку;
- розробку норм банківського законодавства щодо забезпечення належного рівня корпоративного управління в банках України.

- вдосконалення існуючого законодавства щодо: організації банківського нагляду; застосування інструментів грошово-кредитної політики, захисту прав кредиторів, участі банків на фондовому ринку; а також розробку правових положень діяльності філій іноземних банків в Україні.

Виправлення зазначених недоліків правового регулювання банківського сектору та приведення її у відповідність до світових стандартів допоможе банківській системі швидше подолати наслідки фінансової кризи.

Висновки. На банківське законодавство покладено завдання адекватного вираження внутрішньої суті банківської системи, створення правових умов для підтримки її стабільності та водночас закладення механізмів гнучкого реагування на зміну ситуації. Виконанню цього складного завдання сприяють поступова гармонізація національного законодавства, насамперед зміна його відповідно до європейських стандартів.

Для досягнення стабільності банківської системи необхідно постійне вдосконалення нормативно-правової бази з метою забезпечення стабільності та надійності банківської системи, захисту інтересів вкладників, забезпечення прозорості політики і діяльності банківського сектору в цілому і кожного банку зокрема, підтримка достатнього рівня стандартизації і професіоналізму в банківській сфері, створення конкурентного середовища у банківському секторі.

Список використаних джерел

1. Балянт, Г. Нормативно-правова основа функціонування банківських установ і напрямки її вдосконалення / Г. Балянт, Л. Прийдун // Українська наука: сучасне минуле, майбутнє. – 2010. – Вип. 14-15. – С. 3–21.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змінами від 03.02.2013) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №18, N 19-20, № 21-22. – Ст.144.
3. Мордань Є.Ю. Особливості сучасного стану державного регулювання банківської діяльності / І.І. Д'яконова, Є.Ю. Мордань // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць; Вип. 31 / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – С. 45–54.
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV (із змінами від 01.01.2013) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 29. – Ст. 238.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами від 29.05.2013) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Кравченко Н. Г. Правові засади державного регулювання банківської діяльності: огляд законодавства України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>
7. Лобозинська В. Правове регулювання банківської діяльності в Україні / В. Лобозинська // Науковий вісник НЛУУ. Економічні науки. – 2006. – Вип. 16.2 – С. 190–194.

А. П. Шацький

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В АСПЕКТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Одним із важливих напрямків діяльності Державної пенітенціарної служби України на даний час є і залишається питання дотримання прав і свобод людини в

органах і установах виконання покарань, а також співробітництво з міжнародними організаціями в частині обміну досвідом з цього питання. Адже одночасно з процесами демократизації суспільства, серйозні перетворення відбулися і в місцях позбавлення волі, насамперед у питаннях гуманізації відбування покарань, умов утримання, визнання людини, її прав і свобод головними цінностями.

Сьогодні кримінально-виконавча служба області – це 5 виправних колоній всіх передбачених кримінально-виконавчим законодавством рівнів безпеки, слідчий ізолятор, Хмельницьке училище перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу кримінально-виконавчої системи та 25 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, об'єднаних у 8 міжрайонних відділів. Загальна чисельність персоналу органів та установ кримінально-виконавчої служби області біля 2 тисяч працівників.

У виправних колоніях відбувають покарання засуджені до арешту, позбавлення волі на певний строк, у слідчому ізоляторі утримуються особи, взяті під варту. В області утримуються також і засуджені до довічного позбавлення волі.

Підрозділи ж кримінально-виконавчої інспекції виконують покарання, що не пов'язані із позбавленням волі.

Всього в установах області утримується біля 5 тисяч засуджених та стільки ж перебуває на обліку в кримінально-виконавчій інспекції.

Питання дотримання прав людини в місцях позбавлення волі є предметом повсякденної кропіткої роботи, а також регулярних перевірок з боку представників Європейського комітету проти тортур, Комісара Ради Європи з прав людини, Підкомітету ООН проти катувань.

Такі види і порядок контролю визначені Європейською конвенцією проти катувань, Конвенцією ООН проти катувань та відповідно Факультативним протоколом до цієї конвенції. З огляду на це у минулому році відповідним Законом було доповнено перелік суб'єктів, що мають право без спеціального дозволу відвідувати установи виконання покарань, у тому числі і членами Європейського комітету з питань запобіганням нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

До речі нещодавно члени даного комітету відвідали установи Державної пенітенціарної служби України з метою перевірки дотримання прав і свобод осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. З метою взаємодії з представниками комітету, дотримання в органах і установах виконання покарань Хмельницької області рекомендацій і зауважень ЄКПТ управлінням Державної пенітенціарної служби області було створено робочу групу із сприяння роботі представників Європейського комітету по запобіганням тортурам та нелюдському, або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню.

17-18 листопада 2011 р. керівники управління Державної пенітенціарної служби у Хмельницькій області взяли участь у спільному з Європейським Союзом та Радою Європи семінарі щодо європейських стандартів і гарантій захисту прав засуджених, завдання персоналу пенітенціарних установ та

попередження неналежного поводження в місцях позбавлення волі.

Існуючий досвід функціонування пенітенціарних систем у різних державах світу, зокрема, Австрії, Данії, Норвегії, Польщі, Молдови, свідчить про те, що функції контролю за дотриманням закону в місцях позбавлення волі та тримання під вартою на національному рівні покладено на інститут омбудсмана, який не наділений владними повноваженнями, незалежний від органів виконавчої влади і в силу цих причин, а також за профілем своєї діяльності є найбільш прийнятним інспекційним органом відвідувань місць ув'язнення.

З іншого боку, реалізація функцій превентивного механізму може бути реалізовано через владну структуру. Досвід Канади – Офіс тюремного слідчого, який на рівні з канадським пенітенціарним відомством підпорядковується одному і тому ж міністру. Представники зазначеного офісу мають право відвідування федеральних пенітенціарних установ і доповідати міністру про явні порушення прав громадян під час виконання кримінальних покарань.

В нашій країні питання щодо повної реалізації вимог Конвенції ООН проти катувань в частині створення передумов для роботи національного превентивного механізму залишається відкритим і дискусійним.

Важливим фактором у забезпеченні прав та законних інтересів засуджених є співпраця з неурядовими організаціями та громадськістю. Сьогодні в області забезпечуються необхідні умови спостережним комісіям для реалізації ними функцій громадського контролю за дотриманням прав засуджених при виконанні кримінальних покарань. Наприклад особисті прийоми засуджених членами спостережних комісій проводяться в установах області не рідше одного разу на місяць. Також в області запроваджено виїзні засідання обласної спостережної комісії на базі виправних колоній.

Крім того, дотримуючись принципу прозорості діяльності кримінально – виконавчої системи управління області активно співпрацює з громадськими організаціями, представники яких систематично відвідують колонії, проводять різнопланову роботу із засудженими.

Отже, позиція співпраці органів та установ виконання покарань з міжнародними організаціями та громадськістю залишається для нас принциповою та важливою і потребує неабияких спільних зусиль.

Я. Г. Шнурова

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ

У даній доповіді ми приділяємо увагу дослідженню гарантій реалізації права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Ця проблема є однією із найважливіших суспільних цінностей, головним об'єктом більшості конституційно-правових відносин є права і свободи людини і громадянина. Ефективність їх виконання, використання, дотримання залежить від рівня їх гарантованості.

Центральним у реалізації будь-якого права має стати визначена законодавством система специфічних засобів – гарантій, завдяки яким стає можливим здійснення прав і свобод, їх охорона від протиправних посягань і захист від порушень. Без відповідних гарантій проголошені у Конституції та законах права і свободи – лише декларація [1, с. 221].

Прочитаючи систему гарантій прав і свобод людини і громадянина, слід вказати, що вона є складною. Як зазначає більшість вчених, її складність обумовлюється тим, що вона включає передумови економічного, політичного, організаційного та правового характеру, охорони, захисту та поновлення порушених прав і свобод.

Система гарантій – це умови, засоби та методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи [2, с. 176; 3, с. 199].

В юридичній літературі розрізняються загальні та юридичні гарантії.

До загальних гарантій відносяться політичні, економічні, соціальні та духовні, які охоплюють усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень.

Юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [4, с. 246-247; 5, с. 126].

Якщо загальні гарантії забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина завдяки наявним політичним, економічним, соціальним, ідеологічним та культурним, тобто загальним передумовам, то юридичні (спеціальні) гарантії, належать до таких, що забезпечують реалізацію, охорону і, у разі необхідності, захист прав і свобод людини специфічними правовими засобами.

В цілому, юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина – це встановлена Конституцією та законами України система державно-правових засобів, що забезпечують процес реалізації, охорони і захисту їх прав і свобод.

Загальні гарантії звичайно називають гарантіями – умовами, а спеціальні гарантії – засобами.

Проблемам забезпечення конституційних прав людини і громадянина в цілому та права на безпечне довкілля зокрема присвячені науково-теоретичні розробки, авторами яких стали дослідники як в Україні (К. Волинка, С. Грицкевич, В.В. Кравченко, М.І. Краснова, В. Князев, В. Костийський, І.А Литвиненко, О. Марцеляк, А.Ю. Олійник, М. Савенко та ін.) так і за її межами (назвемо лише таких російських дослідників як Н.С. Бондарь, Д. Велієва, В.С. Карпунов, Т. Синюкова, А. Тарнавський).

Невирішені раніше частини загальної проблеми.

Перелік гарантій екологічних прав громадян, у тому числі на безпечне для життя та здоров'я довкілля, передбачених Конституцією України та іншим діючим законодавством, є неповним, а тому потребує доопрацювання. Саме тому дана наукова стаття присвячена окресленій проблематиці.

Оскільки виключно правові гарантії виступають юридичною формою всіх Загальних умов розвитку суспільства, призначені для забезпечення здійснення прав і свобод людини і громадянина, метою даної роботи є Дослідження проблеми реалізації права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля через призму юридичних гарантій.

В юридичній літературі з питань визначення поняття «юридичних гарантій» висловлюються різні точки зору, які, по суті, можна звести до трьох концепцій.

Відповідно до першої концепції, юридичні гарантії є сукупністю спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод і обов'язків людини і громадянина [6, с. 236; 7, с. 132].

Згідно з другою концепцією, під юридичними гарантіями розуміють принципи та норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту [4, с. 249].

Прихильники третьої концепції зазначають, що юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, першочергового значення вони набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян [8, с. 40].

З урахуванням визначення поняття правових гарантій, яке міститься у юридичній літературі, під юридичними гарантіями конституційного права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля можна розуміти встановлену Конституцією та іншими законами України єдину систему юридичних умов (засобів, способів), яка забезпечує здійснення цього права на всіх стадіях його реалізації, та визначені нормами права повноваження та завдання органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо охорони та захисту права на безпечне довкілля, відновлення його в разі порушення та притягнення винних до відповідальності.

Також до юридичних гарантій віднесена висока юридична техніка правотворчості, кодифікація та інкорпорація законодавства [4, с. 250].

В. Погорілко розрізняє дві групи юридичних гарантій: нормативно-правові та організаційно-правові. Він зазначає, що нормативно-правові гарантії основних прав і свобод людини і громадянина представлені системою норм конституційного права, що встановлюють і закріплюють основні права і свободи, визначають принципи та шляхи їх реалізації. Нормативні гарантії знаходять своє об'єктивне відображення в системі чинного законодавства України у сфері прав і свобод людини і громадянина, а саме – в Конституції України, законах України та підзаконних нормативно-правових актах.

Організаційно-правові гарантії представлені системою основних суб'єктів конституційного права, що включає народ України, територіальні громади, органи державної влади і органи місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, політичні партії, громадські організації тощо. Ці суб'єкти конституційного права уповноважені визначати основні права і свободи людини і громадянина, закріплювати механізми їх реалізації та здійснювати судовий і позасудовий захист конституційних прав і свобод людини і громадянина [5, с. 140-142].

Тобто, організаційно-правові гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

У свою чергу О. Скакун зазначає, що забезпечення прав і свобод людини включає три елементи (напрямки) державної діяльності:

- створення умов для реалізації прав і свобод людини – шляхом позитивного впливу на формування їх гарантій;
- охорона прав і свобод людини – шляхом проведення профілактики їх правопорушень;
- захист прав і свобод людини – відновлення порушеного правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності.

Юридичні гарантії прав людини вона поділяє на: гарантії реалізації прав; гарантії охорони прав; гарантії захисту прав [9, с. 190].

Слід зазначити, що поділ юридичних гарантій за різними критеріями можна розглядати як умовний, тому що головним принципом побудови системи юридичних гарантій прав людини і громадянина – охорона і захист прав, свобод та законних інтересів всіма не забороненими законом способам. В свою чергу, засоби, які спрямовані на охорону та захист прав, одночасно виступають і гарантією їх ефективної реалізації.

Юридичні гарантії права на безпечне для життя і здоров'я довкілля можна поділити на гарантії, які закріплені в Конституції України, та на рівні галузевого законодавства.

Основним нормативно-правовим актом, який гарантує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, є чинна Конституція України, яка має найвищу юридичну силу [10]. В ній наголошується, що права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

У ч. 1 ст. 50 Конституції України проголошується, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля». Факт закріплення даного права в Конституції України означає, що держава визнає, дозволяє і забезпечує громадянам реалізацію їх можливої поведінки, що входить до змісту даного права. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля є якісно новою інтегрованою категорією, що пов'язана з поняттями національної та глобальної екологічної безпеки та ґрунтується на загальнолюдському природному праві на безпеку. У самому конституційному формулюванні воно тісно пов'язане з правом громадян на життя та здоров'я, що свідчить про його гуманістичну спрямованість та обумовлює особливу законодавчу гарантованість. При закріпленні у ч. 2 ст. 50 Конституції України основних гарантій права на безпечне для життя і здоров'я довкілля говориться:

1. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Порядок доступу до такої інформації регулюється загальним законодавством, яке регулює порядок доступу незалежно від її видів, та спеціальним законодавством, яке регулює порядок доступу до екологічної інформації.

В Україні в цілому створені сприятливі передумови для доступу до екологічної інформації, але законодавство про доступ громадян до екологічної

інформації в питаннях, що стосуються довкілля, перебуває в стадії формування і вимагає приведення його у відповідності з положенням Організації Конвенції. Організація Конвенції складається з трьох основних елементів: доступ громадськості до екологічної інформації; участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань довкілля; доступ громадськості до правосуддя з питань довкілля, що одночасно виступають як гарантії права на безпечне довкілля, та як окремі екологічні права.

У Конвенції зазначається, що у випадках, які становлять безпосередню загрозу для здоров'я людини і довкілля, які виникають в результаті людської діяльності або є наслідком природних явищ, – вся інформація, яка могла би дозволити громадськості вжити заходів із запобігання або зменшення шкоди і яка є у розпорядженні державного органу, має негайно поширюватися серед членів громадськості, яких потенційно торкається загроза.

Але на сьогоднішній день відсутня правова регламентація одержання, оброблення, зберігання і обміну інформацією між зацікавленими державними відомствами. Органи державної влади, не маючи повної інформації про стан довкілля, не можуть відповідно довести її до громадськості. В свою чергу, останні, не маючи доступу до архіву державних відомств і джерел статистичної інформації, змушені задовольнятися тією інформацією про стан довкілля конкретної місцевості або регіону, яку їм надають державні органи. Практично це лише короткі звіти службових осіб, зроблені ними публічно і передані засобами масової інформації. В різних законодавчих актах України право на одержання екологічної інформації визначено неоднозначно. Якщо ст. 50 Конституції України гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення, то за ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» така інформація може бути надана зацікавленим органам і громадянам. При цьому порядок такого інформування покладено на Кабінет Міністрів України, який зобов'язаний своєю Постановою його визначити. Поки що не існує нормативних актів, що зобов'язують певних службових осіб і державні органи надавати громадськості необхідну екологічну інформацію, не врегульований порядок одержання екологічної інформації від підприємств – забруднювачів довкілля, також не практикується публікація цими підприємствами інформації про їх вплив на навколишнє середовище. В свою чергу, дисциплінарні, адміністративні та кримінальні покарання можуть застосовуватися тільки в тому разі, якщо закон ясно і неоднозначно накладе обов'язки щодо видачі такої інформації на конкретних службових осіб та/або на певні державні органи.

2. Право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Це активне право особи реалізується шляхом звернення до суду з позовом до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди не лише життю та здоров'ю, а й майну внаслідок негативного впливу на довкілля. Про відшкодування шкоди життю та здоров'ю громадян, заподіяної негативним впливом на довкілля, в юридичному значенні прийнято говорити з деякою мірою умовності. Більшість законів, які закріплюють

таке право, містять норми бланкетного характеру. Тому, з урахуванням прогалин у цій сфері законодавства, особливостей екологічної шкоди, що заподіюється життю та здоров'ю людини (масштабність, латентність, віддаленості прояву тощо), визначається доцільним прийняття спеціального закону про відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю людини і громадянину несприятливим станом навколишнього середовища. Суб'єктами відповідальності за заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини внаслідок порушення права на безпечне довкілля можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Такі положення впливають зі змісту ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», який закріпив нову юридичну можливість громадян оскаржувати в судовому порядку рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом [11]. Шкода, заподіяна протиправною дією чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, відшкодовується за рахунок державного або місцевого бюджетів. Оцінка такої шкоди здійснюється відповідно до норм цивільного законодавства.

Слід зазначити, що норми цивільно-правового інституту відшкодування шкоди при порушенні права на безпечне для життя і здоров'я довкілля застосовуються нечасто. На наш погляд, це пов'язано з тим, що населення із-за низького рівня екологічної освіти не готове до реалізації свого права на відшкодування екологічної шкоди, також відсутня попередня судова практика, на яку можна було б покластися при розгляді цієї категорії справ.

Саме тому доцільно конкретно визначити коло суб'єктів, яким адресовані зобов'язуючі приписи конституційної норми.

Стаття 92 Конституції України проголошує, що виключно законами України визначаються: засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу. А формулювання ст. 66 Конституції України, згідно з якою кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані ним збитки, не будучи достатньо конкретизованим у інших нормативно-правових актах, поки що має декларативний характер. Характерною особливістю гарантій права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є їх юридичне закріплення та конкретизація в інших галузях права – екологічному, господарському, трудовому, в галузі охорони здоров'я, соціального забезпечення, адміністративному, кримінальному, цивільному тощо, що, в свою чергу, обумовлено особливостями об'єкта гарантування, яким є безпечна якість довкілля як сукупність природних, соціальних, виробничих, антропогенних та інших факторів, що знаходяться в нерозривному взаємозв'язку, об'єктивно обумовлені взаємодією суспільства і природи.

Так, гарантії екологічних прав громадян, до яких відносять і право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на законодавчому рівні закріплені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 10, 11) [10]. В ньому зазначається, що «екологічні права громадян забезпечуються: проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання,

відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об'єктів; участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим Законом та іншим законодавством України».

Стаття 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» декларує державну гарантію щодо реалізації екологічних прав громадян, наданих їм законодавством. У ній також зазначено, що органи Міністерства охорони навколишнього природного середовища зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їхні пропозиції, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Однією з вагомих гарантій у захисті екологічних прав громадян можна вважати норму ст. 37 вищезгаданого Закону щодо прокурорського нагляду за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. У ній, зокрема, вказано на можливість звернення органів прокуратури до судів «з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності». Слід розуміти однак, що і громадяни можуть самостійно звертатися із позовами до суду з приводу порушення своїх екологічних прав, а також із зверненнями до органів прокуратури про захист права на безпечне довкілля, а також про відшкодування шкоди, завданої їм екологічно небезпечною діяльністю. Відповідно, органи прокуратури за такими заявами мали б виступати у суді на стороні громадян, чий екологічні права порушено. Втім, норма про прокурорське представництво захисту екологічних прав громадян у суді недостатньо кореспондується з положенням ст. 12 Закону України «Про прокуратуру», згідно з яким прокурор

розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду.

Гарантією права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є також система екологічних обов'язків. Стаття 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» вказує, що «громадяни України зобов'язані: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище. Громадяни України зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України».

Гарантії права на безпечне для життя і здоров'я довкілля закріплені у нормах Водного, Земельного, Лісового кодексів України, а також Кодексу України про надра; Законах України: «Про тваринний світ», «Про мисливське господарство та полювання», «Про природно-заповідний фонд України», «Про Червону книгу України» тощо.

Система гарантій щодо захисту права людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля реалізується і через заходи запобігання та протидії правопорушенням та злочинам проти довкілля.

Відповідальність за порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля передбачена в ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», регулюється нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також Кримінального та Цивільного кодексів України.

Отже, основним нормативно-правовим актом, який гарантує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, є чинна Конституція України (ст. 50), яка має найвищу юридичну силу. При цьому, особливістю гарантій права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є їх юридичне закріплення та конкретизація в інших галузях права: екологічному, господарському, трудовому, у галузі охорони здоров'я, соціального забезпечення, адміністративному, кримінальному, цивільному тощо, що, в свою чергу, обумовлено особливостями об'єкта гарантування, яким є саме довкілля як сукупність природних, природно-антропогенних, соціальних та інших факторів, які впливають на фізичний та психічний стан людини і визначають умови, що забезпечують її життєдіяльність.

На цій основі юридичні гарантії права на безпечне для життя і здоров'я довкілля можна поділити на гарантії, які закріплені в Конституції України, та на рівні галузевого законодавства.

Список використаних джерел

1. Воеводін Л. Д. Юридический статус личности в России / Л. Д. Воеводін. – М.: Изд-во МГУ, Изд. группа ИНФРА М. – НОРМА, 1997. – 307 с.

2. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник / О. Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
3. Право громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Наукова думка НАН України, 2007. – 585 с.
4. Конституційне та адміністративне право. Міжнародне право Рабінович П.М., Права людини і громадянина: навч. посіб. / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
5. Конституція України. Текст основного закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд і коментарі В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка. – К.: Наукова думка, 2006. – 209 с.
6. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 332 с.
7. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посіб. Друге вид., доповнене / В.В. Кравченко. – К.: Атіка, 2002. – 480 с.
8. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий. – К.: Ін Юре, 1997. – 52 с.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун [пер. з рос]. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, із змінами від 12.04.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України 25.06.1991 №1264-ІІ, із змінами від 18.11.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №41. – Ст. 546.

А. Л. Юхимович

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ

У ХХІ столітті інформація виступає однією із найприбутковіших товарів, особливо та, яка пов'язана із секретами виробництва, організацією діяльності, успіхом світових компаній, організацій, підприємств. Однією із видів такої інформації виступає комерційна таємниця. Через високу прибутковість, економію часу, коштів на пошуки ідей та технічних інновацій, комерційна таємниця привертає до себе підвищену увагу злочинного світу. І це не дивно. Як ми знаємо, що секрет виробництва напою «Кока-кола» відомий лише двом особам і зберігається в таємниці з 1886 року та застрахований на суму 43 млн. дол. [4, с. 26].

В Україні через посилення економічної конкуренції в умовах розвитку ринкових відносин, комерційна таємниця та її охорона набувають пріоритетного значення. Але проблема даного питання проявляється у тому, що, якщо в країнах з розвинутою ринковою економікою комерційна таємниця захищається законодавством як цінний товар, то в нашій країні ще не створено ефективного механізму захисту інформації, що складає комерційну таємницю.

Як вважає Г.К. Нікіфоров, правовий захист комерційної таємниці можна розглядати в об'єктивному та суб'єктивному значенні. В об'єктивному значенні захист об'єктів комерційної таємниці – це обов'язок відповідних державних органів відповідно до закону щодо встановлення факту належності прав на комерційну таємницю та застосування відповідних заходів, спрямованих на поновлення порушених прав та законних інтересів носіїв комерційної таємниці,

аж до застосування санкцій до правопорушників [3, с. 22].

В суб'єктивному значенні правовий захист прав на комерційну таємницю можна розглядати як правові можливості, надані відповідному суб'єкту права, звернутися до компетентних державних органів за захистом (визнання, поновлення права та припинення правопорушення) порушених суб'єктивних прав [1, с. 34].

Ставлення держави до такої інформації було досить неоднозначним, так як уявлення про комерційну таємницю ґрунтувалося як до інструменту приховування частини прибутку від оподаткування. І лише з прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України у 2004 році було порушено питання регулювання комерційної таємниці. Але, разом з тим, Цивільний кодекс України не встановлює правовий режим комерційної таємниці, порядок віднесення інформації до такої таємниці, підстави виникнення права суб'єктів права на комерційну таємницю, порядок доступу до неї, тощо.

В державі немає нормативного документу, який повністю б усунув ці проблеми. На сьогодні існує лише Проект Закону України «Про комерційну таємницю» і нашим вітчизняним підприємствам досить тяжко вдається захистити свої технології, а деякі навіть і не намагаються це робити. Як свідчить статистика, з року в рік комерційне шпигунство все більше поширюється, не зустрічаючи на своєму шляху жодних перешкод використання комерційної таємниці. І така злочинність є досить латентною [2, с. 116].

Нерозвиненість законодавства щодо питання регулювання даного об'єкту інтелектуальної власності стає дуже серйозним стримуючим фактором розвитку господарської діяльності. Використання диктофонів, міні відеокамер, мікрофонів-парасольок та інших технічних приладів вже стають не ефективним елементом американських фільмів, а загрозуючою реальністю сьогодення, що може призвести до знищення, вилучення, модифікації, блокування інформації на підприємствах тощо. В такій ситуації, особа, яку було звільнено з підприємства, з метою помсти і наживи, може продати цінну інформацію, якою вона володіла чи до якої мала доступ, будь-кому, хто того забажає [5, с. 74].

Отже, незважаючи на те, що поняття «комерційної таємниці» зустрічається у багатьох нормативно-правових актах держави, правовий механізм реалізації права на комерційну таємницю залишається недостатньо визначеним, а захист цього права утрудненим.

В даному питанні є і позитивні сторони. Якби там не було, в молодій державі вже закладені підвалини нормативно-правової бази в сфері комерційної таємниці. Крім вже згаданих норм Закону, поняття інформації з обмеженим доступом, куди входить і комерційна таємниця, зустрічаються і в інформаційному законодавстві, в антимонопольному законодавстві, інтелектуальної власності, а особливо в питаннях протидії кіберзлочинності.

Україна робить спроби вступу до таких міжнародних організацій, як Світова організація торгівлі, що висуває необхідність виконання вимог Угоди про торговельні аспекти захисту прав інтелектуальної власності (TRIPS). Україна також прийняла Закон щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що в своїй частині містить і положення щодо комерційної

таємниці.

Таким чином, слід приділити цьому питанню більшого значення. В першу чергу прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», який повинен бути більш адаптованим і гнучким, базуватися на сучасних ринкових відносинах. Правовий захист комерційної таємниці повинен здійснюватися шляхом закріплення на локальному рівні права на неї, визначення складу та об'єму; організації порядку допуску до цієї інформації; регулювання збереження комерційної таємниці в господарській діяльності та у відносинах з органами державного управління. Закріплення такого права повинен здійснюватися в правилах внутрішнього трудового розпорядку, установчих документах підприємства, колективному договорі, переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю, та деяких інших. Всі елементи та складові системи правового захисту комерційної таємниці повинні бути задіяні та використані в повній єдності та взаємодії. Було б непогано створити систему накопичення інформації про осіб, які мали доступ до тих відомостей, що складають комерційну таємницю. Це б дало можливість виграти час у випадку виявлення факту витоку інформації, що захищається. Вона дозволить при службовому розгляді факту витоку інформації відповісти на важливе запитання про те, хто і коли мав до неї відношення, для уникнення незаконного та несанкціонованого розповсюдження комерційної таємниці на підприємствах. Необхідно при прийомі на роботу проводити ретельне вивчення обставин індивідуального ставлення людини до необхідності збереження комерційної таємниці, обставин минулої роботи людини тощо.

Список використаних джерел

1. Галянтич М. Правові засади захисту комерційної таємниці / М. Галянтич // Інтелектуальна власність. – 2003. – №12. – С. 26–31.
2. Кучеренко С.В. Проблеми захисту прав на комерційну таємницю / С.В. Кучеренко // Вісник Черкаського університету. – 2008. – Вип. 5. – С.116–117.
3. Нікіфоров Г.К., Нікіфоров С.С. Підприємництво та правовий захист комерційної таємниці: Навч.-практ. посіб. для вищих навч. закл. – К.: Олан, 2007. – 208 с.
4. Соловьев Э. Коммерческая тайна и ее защита. – М.: ИВФ Антал, 2009. – 64 с.
5. Тарас А.Е. Безопасность бизнесмена и бизнеса: Практическое пособие. – Минск: Сэкай, 2006. – 160 с.

**У. І. Якимчук,
С. Б. Вільчинська**

ДОТРИМАННЯ НОРМ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

Для більшості сучасних демократичних соціально спрямованих держав характерною є орієнтація державної політики на забезпечення соціально-економічних прав людини і громадянина, створення гарантій таких прав та визнання людини найвищою соціальною цінністю. До зазначених соціально-

економічних прав людини також належить право на працю, що включає в себе право на охорону праці, власне право працювати та заробляти собі на життя, вільно обирати професію та роботодавця тощо.

Відповідно до статті 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1]. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Законом також захищається право на своєчасне одержання винагороди за працю [1].

Варто зазначити, що на конституційно-правовому рівні України питання державного нагляду як важливої складової здійснення державою покладених на неї повноважень залишаються й досі не вирішеними.

Лише фрагментарно відповідні питання вирішуються у Кодексі законів про працю України (КЗпП України) [2, ст. 259-260]. Зокрема, за змістом КЗпП України вищий нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів про працю здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами (ст. 259). Крім того, у ньому визначено лише примірний перелік органів, які здійснюють державний нагляд у сфері охорони праці (ст. 260). З такою логікою законодавця дещо складно погодитися, оскільки:

- по-перше, КЗпП України не називає вичерпного переліку органів, які здійснюють нагляд за дотриманням трудового законодавства, обмежуючись закріпленням лише примірного переліку;

- по-друге, КЗпП України не наводить змістовного переліку трудо-правових повноважень органів державного нагляду за дотриманням трудового законодавства України, тобто по суті допускаючи регламентацію цих питань на підставі різних актів законодавства України.

Аналіз літературних джерел показав, що громадяни з різних регіонів здійснюють звернення до Держгірпромнагляду й порушують питання, що стосуються:

- розслідування нещасних випадків та незгоди із змістом складених актів форми Н-1, Н-5, НПВ;

- незгоди з висновками комісій з розслідування нещасних випадків;

- повторного розслідування нещасного випадку;

- неправомірних дій посадових осіб територіальних управлінь;

- роз'яснення вимог Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків,

- професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1112;

- дотримання роботодавцями вимог чинного законодавства з охорони праці [3].

На нашу думку, одним із засобів підвищення ефективності дотримання трудового законодавства є забезпечення належного нагляду та контролю

уповноваженими на те суб'єктами.

У сфері контролю за дотриманням законодавства про працю існують різні правовідносини між різними суб'єктами.

До органів, які здійснюють державний нагляд за дотриманням трудового законодавства належать:

- органи прокуратури, які діють відповідно до цього Кодексу та закону;
- урядовий орган державного управління, який діє у складі центрального органу виконавчої влади у галузі соціальної політики, систему якого утворюють центральний і територіальні органи та який діє відповідно до цього Кодексу;
- органи, які здійснюють державний нагляд радіаційної та пожежної безпеки, охорони здоров'я відповідно до цього Кодексу та окремих законів.

Основними завданнями органів, які здійснюють нагляд за дотриманням трудового законодавства є:

- захист трудових прав працівників, а також прав застрахованих осіб, встановлених трудовим законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- притягнення до відповідальності порушників трудового законодавства та/або інформування відповідних державних органів про допущені порушення трудового законодавства, факти бездіяльності або зловживань, розгляд яких належить до компетенції цих органів;
- забезпечення поновлення порушених трудових прав та соціально-трудова гарантій відповідно до цього Кодексу та закону;
- інформування відповідних органів державної влади про факти бездіяльності чи зловживань, які потребують втручання цих органів відповідно до закону [4].

Дослідження основних повноважень органів, які здійснюють державний нагляд за дотриманням трудового законодавства, можна зробити декілька предметних висновків теоретико-практичного характеру.

I. Органи, що здійснюють державний нагляд за дотриманням трудового законодавства, поділяються на дві групи: органи, які здійснюють загальний (універсальний нагляд) за дотриманням законодавства, у тому числі і трудового; спеціально уповноважені органи, які здійснюють державний нагляд за дотриманням трудового законодавства.

II. Головна мета державного нагляду за дотриманням трудового законодавства – забезпечити чітке дотримання та виконання актів трудового законодавства усіма учасниками трудових правовідносин, у тому числі шляхом організаційно-владного впливу на правопорушників.

III. Повноваження органів державного нагляду за дотриманням трудового законодавства визначаються на підставі Конституції та законів України і спрямовані: на дотримання та належне виконання актів трудового законодавства; дотримання трудових прав; належне виконання трудових обов'язків та трудових повноважень [5; 6].

Підводячи підсумок викладеного, слід зазначити, що система суб'єктів контролю дотримання законодавства про працю має наступний вигляд:

- працівник здійснює такі види контролю: а) внутрішній; б) зовнішній (може

збігатися з самоконтролем суб'єкта господарювання);

- суб'єкт господарської діяльності здійснює самоконтроль;
- органи державної влади як суб'єкти контролю дотримання законодавства про працю поділяються на три групи: а) які здійснюють контроль дотримання суто законодавства про працю (Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України, Державна інспекція України з питань праці); б) які здійснюють контроль дотримання суміжного з трудовим законодавства і при цьому безпосередньо впливають на трудові відносини роботодавця та працівника (Міністерство соціальної політики України; Державна санітарно-епідеміологічна служба України; Державна інспекція техногенної безпеки України; Державна інспекція ядерного регулювання України); в) які здійснюють широке коло повноважень в усіх сферах суспільних відносин (місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування);
- недержавні організації, професійні спілки [7; 8].

Таким чином, гострота сучасної ситуації із законністю і правопорядком в країні, специфіка перехідного періоду вимагають необхідності максимального використання правозахисного потенціалу всіх державних органів, включаючи прокуратуру. Це завдання не лише практичне, але і стратегічне. Успішна її реалізація може бути досягнута не шляхом ослаблення одних правових правозахисних ланок і механізмів держави і посилення інших, а шляхом їх синхронного вдосконалення. Всі вони мають одну мету – захистити трудові права працівників.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами від 12.04.2012) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (із змінами від 09.12.2012) // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
3. Мельник А.С. Нагляд та контроль за дотриманням трудового законодавства в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11maczvu.pdf>
4. Костюк В. Л. Правосуб'єктність органів, які здійснюють державний нагляд у сфері праці: науково-правовий аспект / В.Л. Костюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». – Серія «Право». – 2012. – №1(5).
5. Викторов И. С. Система и полномочия государственных органов осуществляющих контроль и надзор за соблюдением трудового законодательства / И. С. Викторов // Трудовое право. – 2004. – №11. – С. 49–63.
6. Слюсар А. М. Правовий статус суб'єктів трудового права: теоретико-правовий аспект: Монографія / А. М. Слюсар // Х. : Вид-во «ФІНН», 2011. – 336 с.
7. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: автореф. дис. д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.07 / В. М. Гаращук // Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 34 с.
8. Замченко А. О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України: автореф. дис. канд. юрид. наук, спец.: 12.00.05 / А. О. Замченко// Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 20 с.

ЩОДО ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Статтею 13 Конституції України проголошено що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією.

Статтями 80 та 83 Земельного кодексу України визначається суб'єктно-об'єктний склад права комунальної власності на землі територіальних громад. Так відповідно до п. 6 ст. 80 Земельного кодексу України (надалі ЗКУ) територіальні громади, є суб'єктами права власності на землю, яке і реалізують безпосередньо або через органи місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 83 ЗКУ визначено землі що можуть перебуваючи у комунальної власності територіальних громад та встановлюються підстави для виникнення права комунальної власності.

Проблемам формування земель територіальних громад та реалізації їх прав на землю присвячені праці таких вчених як В.І. Андрейцев, П.Ф. Кулинич, В.І. Семчик, М.В. Шульга, А.М. Мірошніченко, Н.І. Титова, Ю.С. Шемчушенко, А.М. Третяк, А.Г. Мартин.

Актуальність та проблематика питань що піднімаються у вказаній статті обумовлена тим що, на сьогодні в Україні з часів проголошення земельної реформи досі не сформовані та не визначені межі земель комунальної власності.

Перед тим як здійснити аналіз визначеної теми слід зрозуміти, яке значення має земля у житті та функціонуванні територіальних громад сіл, селищ та міст України.

Те що земля є чи не першочерговим економічним базисом розвитку територіальних громад є аксіомою, земля є засобом виробництва сільськогосподарської продукції, видобування корисних копалин, пов'язана з корисним використанням лісів та водойм, розміщенням об'єктів комунальної власності та їх інфраструктури, територією для розширення забудови населеного пункту тощо [5].

Без реальної можливості територіальних громад розпоряджатись своїми землями і використовувати її корисні властивості, проголошенні положення Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування», ратифікованої Україною Європейської Хартії місцевого самоврядування засади самостійності, незалежності та забезпечення розвитку місцевого самоврядування в Україні є декларативними

В тому що територіальні громади фактично позбавленні правової можливості бути суб'єктами права комунальної власності можна переконатись ознайомившись з положеннями п. 12 розділу Х ЗКУ де вказано що, до розмежування земель державної та комунальної власності повноваження щодо розпорядження землями в

межах населених пунктів здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради, а за межами населених пунктів відповідні органи виконавчої влади.

Отже, законодавець на сьогодні виключає можливість сільських і селищних рад розпоряджатись тими землями, які знаходяться за межами населених пунктів, а це не порівняно більший обсяг земель ніж ті що знаходяться в населених пунктах, а тому якщо йти за логікою законодавців то селам та селищам на сьогодні залишаються лише землі населених пунктів, без земель сільськогосподарського призначення (рілля, сіножаті, пасовища тощо), земель лісового та водного фондів, земель рекреаційного призначення та ін.

І навпаки органи державної виконавчої влади (в даному випадку місцеві районні державні адміністрації) отримали необмежену можливість розпоряджатись землями територіальних громад сіл, селищ та міст.

На практиці це нерідко втілюється в тому що місцеві РДА виділяють земельні ділянки, передусім особливо цінні, фізичним та юридичним особам які часто ніякого відношення до тих чи інших територіальних громад не мають, і до завершення розмежування земель державної та комунальної власності сільські і селищні ради стикнуться з тим що, значна кількість їх земель що відносились до їх територій, але були за межами населених пунктів будуть перебувати в приватній власності, і повернути їх до комунальної власності не буде правової можливості.

Вказана проблема, з виділенням земель місцевими органами виконавчої влади, особливо зрозуміла з огляду на наявність в Україні привабливих рекреаційних земель Закарпаття, Одещини, Криму, земель промисловості Донеччини, високопродуктивних земель Поділля, земель що знаходяться навколо столиці України м. Києва, навколо обласних центрів, інших великих міст України.

Підтвердженням проблеми є наявність численних повідомлень в ЗМІ щодо виділення земель окремими чиновниками місцевих адміністрацій і пов'язаних з цим корупційних скандалів.

Викладений автором зміст проблеми не є випадковим, оскільки сам автор стикався з ними представляючи інтереси окремих територіальних громад, і проблема з практичною відсутністю розмежування земель державної та комунальної власності в Україні призводить до вказаних негативних наслідків, фактичного зменшення фонду найкращих земель територіальних громад.

Ще одним негативним наслідком фактичної відсутності меж населених пунктів є те що, і органи місцевого самоврядування і місцеві органи виконавчої влади на практиці часто виділяють одні й ті самі земельні ділянки, переважно найбільш «привабливі», різним особам, мотивуючи це тим що саме вказана земельна ділянка знаходиться в їх компетенції, підтвердженням цього є судова практика що склалася в регіонах, коли в межах цілих житлових масивів, виявлялись численні ситуації де на одну ділянку, знаходились по два і більше власника.

З огляду на вказане стає зрозумілим що, розмежування земель слід провести у найкоротші строки.

За даними аналітичного центру Асоціації міст України станом на 01.01.11 р. в Україні розмежовано усього 0,6 відсотка усіх земель, а саме з 29181,62 тис. га (тобто 29 млн. га), які підлягають розмежуванню розмежовано лише 163,41 тис. га

[10]. Підтвердженням вказаної негативної ситуації є данні Держземагенства України яке, зазначає що «загалом з 2004 – по 2011 роки роботи з розмежування земель державної та комунальної власності профінансовані всього на 0,5 відсотка» [9], «суттєво стримує проведення робіт з розмежування земель державної та комунальної власності недостатнє фінансування. Так, на розмежування за діючим законом необхідно 2,5 млрд. гривень, з яких за 8 років його дії виділено лише 0,5 % від потреби» [9].

Однак недостатнє фінансування не є єдиною проблемою що стоїть на заваді прискорення розмежування, і ця проблема цікавить нас лише опосередковано, саме недосконалість законодавства є чи не головною причиною того що такий важливий суб'єкт власності на землю в Україні, як територіальна громада не має правової можливості розпоряджатись повною мірою необхідними їм для свого розвитку землями.

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 92 Конституції України територіальний устрій України визначається виключно законами України, ст. 175 ЗКУ встановлює що, межі адміністративно-територіальних утворень встановлюються в порядку та відповідно до закону.

М.І Мірошніченко та Р.І. Марусенко слушно зазначають що очевидно мається на увазі спеціальний закон «Про адміністративно територіальний устрій України» який був прийнятий Верховною радою України 04.12.97 р. однак 30.12.97 р. був повернутий президентом України на доопрацювання [7].

На сьогодні правовідносини з розмежування земель державної та комунальної власності регулюються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», Земельним кодексом України, Законом України «Про розмежування земель державної та комунальної власності», однак і існуючі закони на думку автора потребують вдосконалення.

Велике занепокоєння викликає передусім наразі діюча норма п. 12 розділу X ЗКУ, яка на думку автора суттєво порушує права територіальних громад в розпорядженні необхідною для власного розвитку кількості земель, про вказану проблему автором було зазначено вище, однак хочеться нагадати що враховуючи надзвичайно низькі темпи проведення робіт з розмежування, наявну волю Українського законодавця щодо вдосконалення законодавства в сфері розмежування земель державної та комунальної власності, відсутність фінансування таких робіт, то до повного завершення розмежування земель окремі сільські та селищні ради, в більшості перспективних, залишаються з вкрай обмеженим земельним фондом.

Однак не лише вказана норма ЗКУ потребує вдосконалення, слухна думка П.Ф. Кулинича щодо виключення з ЗКУ ст. 176 яка встановлює що межі адміністративних утворень посвідчуються державним актом, і яка на думку автора є недоцільною, М.В. Шульга, А.М. Мірошніченко додають «існування статті (саме ст. 176 ЗКУ – авт.) викликає лише зайві суперечки – існує практика оспорювання рішень щодо розпорядження землями державної власності після певних змін у межах адміністративно-територіальних одиниць з тих підстав що, мовляв передбачений статтею державний акт не видавався» [7], на думку вказаних авторів законодавство не пов'язує жодних правових наслідків щодо меж

адміністративно-територіальних одиниць з отриманням чи не отриманням державних актів, і цією думкою також слід погодитись. Тим більше що на сьогодні Верховна рада України не затвердила ні форми ні порядку видачі державних актів на право комунальної власності на землю.

Суттєвого доопрацювання потребує також і сам закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» а саме, в Законі передбачено досить складну та дорогую процедуру проведення вказаних робіт, (хоча на сьогодні Кабінеті міністрів України опрацьовується проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення процедури розмежування земель державної та комунальної власності»), також в законі відсутні положення щодо чітких критеріїв розмежування земель державної та комунальної власності, відсутні остаточні строки завершення вказаних робіт, відсутня відповідальність осіб за не проведення або затягування проведення робіт з розмежування.

Отже підсумовуючи вищевикладене слід зазначити що процедура формування земель комунальної власності в Україні не завершена, процедура формування земель є дорогую і недосконалою в зв'язку з чим пропонується:

1. На рівні вищих органів виконавчої та законодавчої влади забезпечити найшвидше завершення процесу розмежування земель державної та комунальної власності.

2. Внести зміни до законодавства України щодо встановлення контролю територіальних громад за процесом розмежування земель державної та комунальної власності і виділення земель місцевими органами виконавчої влади.

3. Внести зміни до законодавства України щодо встановлення відповідальності голів сільських, селищних, міських рад за незабезпечення в межах своїх повноважень, проведення розмежування земель державної та комунальної власності.

4. Внести зміни до Закону України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» щодо спрощення та здешевлення робіт з розмежування.

5. Внести зміни до Земельного кодексу України в частині скасування ст. 176 цього кодексу.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Офіційний вісник України від 01.10.2010 – 2010. – № 72/1 Спеціальний випуск. – С. 15 – Ст. 2598.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної ради від 25.01.2002. – №3. – Ст. 27.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97 // Відомості Верховної ради від 25.06.1997. – № 24. – Ст. 170.
4. Про розмежування земель державної та комунальної власності: Закон України від 05.02.2004 № 1457-IV // Відомості Верховної ради від 27.08.2004. – № 35. – Ст. 411.
5. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної країни: Актуальні проблеми практичної теорії. – К.: Знання, 2005. – 445 с.
6. Мірошніченко А.М. Земельне право України: Навчальний посібник. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2007. – 437 с.

7. Мірошниченко А.М., Марусенко Р.І. Науково практичний коментар Земельного кодексу України. 4-те видання перероб. і допов. – К.; Алерта; Центр учбової літератури, 2011. – 520 с.
8. Муховиков А.М. Формування земель комунальної власності територіальної громади міста Києва (теорія і практика) / А.М. Муховиков // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2003. – № 68.
9. Офіційний сайт Держземагенства. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dazru.gov.ua>.
10. Офіційний сайт Асоціації міст України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogueauc.org.ua/node/3241>.

О. В. Ящук

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні в науковій літературі зустрічається чимало думок щодо трактування поняття «правова система».

Так, американський дослідник Л. Фрідмен у книзі «Вступ у американське право» розглядає правову систему як сукупність державних органів, норм права, зразків поведінки, конкретних рішень і дій та правової культури [6, с. 27].

Тобто, яскраво спостерігається особливість традиційної, англо-американської, правової сім'ї, де основним джерелом права є правовий прецедент, застосування якого змушує більше звертати увагу не на сутність процесів правотворчості, правореалізації, а на їхній кінцевий результат – рішення державного органу з певного конкретного питання. На нашу думку, незалежно від типу правової системи, не слід забувати про принципи права як основоположні, вихідні, керівні положення, які є підґрунтям функціонування правової системи.

С.Б. Кобринська визначає правову систему як цілісне багаторівневе утворення, яке відображає сукупність взаємопов'язаних юридичних засобів (явищ), і, по-друге, як елементи розглядає такі правові явища, які забезпечують єдність соціальних і правових якостей [2, с. 16].

Однак, слід зазначити, що така дефініція досить складна для розуміння, бо виражена в абстрактній формі. Зрозуміло, що автор розглядає структуру правової системи через призму її рівнів. Щодо елементного складу, то конкретно він не визначається, але, що особливо цікаво, зосереджується увага на такій ознаці правової системи як системність, під якою розуміється «... єдність соціальних і правових якостей». Хоча правові явища є різновидом явищ і процесів соціальної системи.

Досить вдало, на нашу думку, сформулювала власне бачення сутності правової системи професор О.Ф. Скакун. Вона під правовою системою розуміє зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних та погоджених спеціальних і загальних засобів правового впливу на суспільні відносини, що постійно відтворюється та використовується людьми та їхніми організаціями (у тому числі державою) як

суб'єктами права для досягнення приватних і публічних цілей, забезпечення правопорядку [4, с. 318]. Хоча дане визначення правової системи не є чітко конкретизованим та лаконічним але воно дає нам змогу зрозуміти правову систему в системному вимірі.

Професор П.М. Рабінович, розмежовуючи правову систему і систему права, зазначає, що правова система – це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або в групі однотипних держав, до складу якої входять: різноманітні правові акти і діяльність відповідних суб'єктів по створенню таких актів, різні види і прояви правосвідомості, стан законності та рівень її деформації [3, с. 42].

Представляється спірним твердження стосовно використання словосполучення «групи однотипних держав». На наш погляд, у теорії держави і права вже існує більш вдале поняття, яке стосується однотипних держав, мається на увазі таке сукупне поняття як правова сім'я. Навіщо вводити нові терміни, якщо дане явище вже визначено в загальній теорії держави і права, якщо це може внести плутанину в процесі тлумачення правових понять.

У «Словнику спеціальних юридичних термінів правоохоронної діяльності» за загальною редакцією Я.Ю. Кондратьєва міститься думка про те, що правову систему можна розглядати в двох аспектах:

- у широкому значенні – це сукупність взаємопов'язаних однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких органи влади здійснюють стабілізуючий, регулятивний та управлінський вплив на суспільні відносини (шляхом закріплення, конкретного чи загального регулювання, дозволу, зобов'язання, заборони, переконання і примусу, попередження, встановлення санкцій тощо);

- у вузькому значенні правова система – це єдність правових норм національного права та законодавства, які складаються з центральної частини (Конституції), периферійних (галузевих) і комплексних (міжгалузевих) законів [5, с. 28-29].

По-перше, при розгляді правової системи в широкому розуміння, знову ж таки, не враховано принципів права, до того ж не конкретизована мета зазначеного впливу на суспільні відносини. Якщо мається на увазі, що це стабілізація, регулювання та управління, то варто згадати і про охорону суспільних відносин. По-друге, у вузькому значенні вживається недоречна термінологія, а саме: «...єдність правових норм національного права та законодавства...». Адже «правові норми національного права» якраз і знаходять своє відображення в законодавстві. Тому, доречніше буде сказати єдність системи права і системи законодавства, адже ці дві категорії співвідносяться між собою як зміст і форма відповідно.

І це далеко не всі варіанти тлумачення поняття «правової системи», однак, проаналізувавши їх, вже можна зрозуміти, що всі ці визначення пронизані єдиним стрижнем, а саме: єдність та взаємозалежність правових явищ і процесів одне від одного, завданням яких є регулювання, охорона суспільних відносин.

Дослідивши думки вчених щодо визначення правової системи, автор пропонує власне бачення даної юридичної категорії, а саме: правова система –

комплекс взаємопов'язаних, взаємоузгоджених та взаємозалежних між собою правових явищ і процесів, які розвиваються системно, циклічно та послідовно, а також правових інститутів, які здійснюють управлінський вплив на суспільні відносини у відповідності з чітко визначеною процедурою.

Із визначення «правової системи» можна виділити ряд властивостей, що їй притаманні. Тобто, мова йде про ознаки як найбільш характерні особливості будь-якого правового явища чи процесу. На нашу думку, основними ознаками правової системи є:

1) системність – із самого визначення «системи» ми розуміємо, що мається на увазі певне коло правових явищ і процесів, які до того ж пов'язані між собою кореляційними зв'язками;

2) циклічність функціонування передбачає те, що в правовій системі, у процесі регуляції, охорони та захисту суспільних відносин, взаємодія елементів відбувається за принципом «отриманий результат тягне за собою певні зміни, які у свою чергу створюють підстави для досягнення якісно нового результату», іншими словами, відбувається постійне вдосконалення системи;

3) послідовність розвитку правових процесів у системі – це визначений на основі здобутого досвіду і зумовлений необхідністю процесів регулювання та охорони суспільних відносин у різних умовах порядок переходу від одних елементів правової системи до інших, що зберігає при цьому зв'язки детермінізму і кореляції [1, с. 136];

4) поєднання статички і динаміки можна визначити з двох характерних взаємопов'язаних блоків елементів правової системи: постійних (система права, система законодавства, правова культура...) і змінних (правовідносини, правотворчість, правореалізація...);

5) інтегративність правової системи можна розглядати в двох значеннях: внутрішній аспект – це глибокі взаємозалежні зв'язки між елементами правової системи, які забезпечують її існування як цілісної структури; зовнішній аспект – можливість правової системи, наприклад, певної держави, «зближатися» з метою взаємопроникнення з правовою системою іншої держави, результатом чого є виникнення нового утворення, яке органічно поєднує в собі елементи та властивості обох правових систем. Географія регулювання таких утворень збільшується, взаємозв'язки держав у сфері регуляції, охорони та захисту суспільних відносин – спрощуються;

6) постійність – передбачає те, що саме в межах правової системи відбувається врегулювання суспільних відносин і їхніх розвиток неможливий без вдосконалення функціонування правової системи;

7) чіткість – забезпечується тим, що правова система структурована, тобто в ній визначені конкретні елементи, що й забезпечують її функціонування;

8) внутрішня впорядкованість, яка надає системі, при всій її динамічності, стійкого характеру. Мається на увазі те, що елементи всередині правової системи розвиваються і функціонують не хаотично, а на засадах взаємозв'язку і взаємозалежності одне від одного, вони являють собою ланки єдиного ланцюга, який називається «правова система».

Отже, проаналізувавши думки різних вчених із приводу тлумачення поняття «правова система», ми дійшли висновку, що дана правова категорія не має єдиного розуміння свого змісту, тобто внутрішньої сутності, однак ґрунтується на загальновизнаних принципах права. Незважаючи на те, наукова думка не є односпайна у визначенні «правової системи», більшість науковців розглядають її через призму мети функціонування цього різновиду системи. Вона аналізується через врегулювання державно-правових явищ у країні та охорону соціальних відносин, вершиною досягнення якої є правопорядок. Перелічені вище аспекти дали змогу виявити найбільш притаманні, на наш погляд, ознаки правової системи. Тому, мабуть, буде доречною думка автора даного дослідження з приводу того, що питання «правової системи» як різновиду соціальної, на сьогоднішній день заслуговує на увагу. По-перше тому, що Україні необхідно привести до європейських стандартів свою систему, а для цього необхідно визначити, що саме ми розуміємо під правовою системою, і що саме ми можемо адаптувати відповідно до встановлених стандартів Європейського Союзу. У цій тезі вбачається життєва необхідність єдності поглядів багатьох вчених, консолідації їхніх думок для досягнення єдності в розумінні сутності такої юридичної категорії як «правова система».

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навчальний посібник] / [Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. – 260 с.
2. Кобринська С.Б. До питання про поняття та структуру правової системи / С.Б. Кобринська // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 82: Правознавство. – Чернівці: Чернівецький держ. ун-т, 2000. – С. 14–18.
3. Рабинович П.М. О понятии права в советской юридической науке / П.М. Рабинович // Правоведение. – 1977. – № 4. – С. 41–50.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге видання. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
5. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / За ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 560 с.
6. Фридман Л. Введение в американское право / Пер. с. англ. / Под ред. М. Калантаровой – М.: Прогресс-Универс, 1993 – 286 с.

Відомості про авторів

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

Авсієвич Алла Валеріївна – доктор філософії в галузі права (PhD), в.о. завідувача кафедри комерційного та трудового права.

Базай Наталя Вікторівна – магістрант Інституту інтелектуальної власності Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві.

Барабаш Ольга Сергіївна – студентка Хмельницького медичного коледжу.

Барабаш-Тимофієва Олена Петрівна – старший викладач, викладач-методист кафедри фундаментальних дисциплін з правознавства Хмельницького інституту МАУП.

Бевза Юрій Петрович – адвокат, викладач кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП.

Вашеняк Ірина Богданівна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методик суспільно-гуманітарних дисциплін ХОІППО.

Вільчинська Світлана Борисівна – старший викладач кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП.

Головата Галина Володимирівна – студентка Хмельницького інституту МАУП.

Григоренко Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Хмельницького національного університету, академік Міжнародної академії інформатизації.

Гріца Олександр Ігорович – учень Технологічного багатопрофільного ліцею, м. Хмельницький.

Гуменюк Олена Вікторівна – фахівець кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП.

Дацюк Олександр, протоієрей – секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП

Зьолка Валентин Леонідович – кандидат юридичних наук, доцент, полковник юстиції, докторант Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького.

Іванович Ілона Юріївна – викладач кафедри фундаментальних економічних дисциплін Хмельницького інституту МАУП.

Кошман Андрій Володимирович – студент Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Кривов Володимир Георгійович – старший викладач кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП.

Мельничук Олександра Павлівна – студентка 4-го курсу юридичного факультету, Хмельницький університет управління і права.

Мельничук Світлана Леонідівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарної підготовки, Хмельницький економічний університет.

Мота Андрій Федорович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник

кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Оробчук Олександр Степанович – студент Хмельницького інституту МАУП.

Охман Ольга Василівна – старший викладач кафедри фундаментальних дисциплін з правознавства Хмельницького інституту МАУП.

Парандій Валентина Олександрівна – директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП.

Піхур Алла Вячеславівна – старший викладач кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП.

Суходоля Людмила Вікторівна – викладач кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП.

Токарчук Олена Михайлівна – заступник директора з навчально-виховної роботи Державного вищого навчального закладу «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж».

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП, член НТШ і НСКУ.

Трофименко Катерина Володимирівна – викладач кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП.

Шацький Андрій Петрович – заступник начальника управління Державної пенітенціарної служби у Хмельницькій області, підполковник внутрішньої служби.

Шнурова Яна Григорівна – студентка Хмельницького економіко-правового коледжу.

Юхимович Антон Леонідович – магістрант Інституту інтелектуальної власності Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві.

Якимчук Тимофій Володимирович – начальник управління Державної пенітенціарної служби України у Хмельницькій області, генерал-майор внутрішньої служби.

Якимчук Уляна Ігорівна – студентка Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП.

Ящук Вадим Сергійович – адвокат, викладач кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту МАУП.

Ящук Оксана Володимирівна – викладач кафедри фундаментальних дисциплін з правознавства Хмельницького інституту МАУП.

Наукове видання

Збірка наукових праць за матеріалами засідання круглого столу
«Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні»
(12 грудня 2012 р.)

Літературне редагування: В. В. Олійник

Технічне редагування і корегування: О. П. Барабаш-Тимофієва

Підписано до друку 30 травня 2013 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 6,3. Наклад 50 прим.